

H. B. J. VAN RIJN

MAASLANDSE MONOGRAFIEËN

onder redactie van

PROF. DR. W. JAPPE ALBERTS, DR. REMIGIUS DIETEREN O.F.M.,
DR. J. GRAUWELS, MR. K. J. TH. JANSSEN DE LIMPENS,
DR. G. W. A. PANHUYEN, DR. MR. H. H. L. WOUTERS

Raad van advies

MR. DR. CH. J. A. VAN ROOY, DR. L. RÖPPE (HASSELT),
PROF. DR. F. HARSIN (LUK),
PROF. DR. J. A. VAN HOUTTE (LEUVEN),
PROF. DR. F. TETAI (DONN),
PROF. DR. J. J. COELHUIS (NIJMEGEN)

De in deze serie verschenen delen zijn vermeld op pag. 172

De Stichting 'Maaslandse Monografieën' werd in het leven geroepen door het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap en staat onder bestuur van:

Mr. M. A. W. van Oppen (voorzitter), drs. C. A. A. Linssen, drs. J. F. R. Philips,
dr. H. C. W. Roemen, drs. M. K. J. Smeets

Bron: Gemeente-Archief Venlo

1. H. B. J. van Rijn bij zijn aftreden als burgemeester.

DR. C. VAN DEN BERG

H. B. J. VAN RIJN

Burgemeester van Venlo, Pionier der milieuhygiëne

ASSEN, 1971

VAN GORCUM & COMP. N.V. — DR. H. J. PRAKKE & D. M. G. PRAKKE

© 1975 bij Koninklijke Van Gorcum & Comp. N.V. — Assen

Uit deze uitgave mag niets worden gereproduceerd d.m.v. boekdruk, foto-afzet, fotocopie, microfilm, of welk ander medium dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 90 131 0935 8

Geprint ter Koninklijke Drukkerij Van Gorcum & Comp.

Voorbericht

De voorgeschiedenis van dit boek is reeds lang geleden begonnen. Omstreeks 1937 had ik een gesprek met de toenmalige hoogleraar in de hygiëne aan de Utrechtse universiteit, Dr. L. K. Wolff, waarbij ik hem iets vertelde over de merkwaardige hygiënist H. B. J. van Rijn.

Professor Wolff vond de figuur van Van Rijn zo interessant, dat hij mij met veel nadruk aanspoorde een boek te schrijven, dat zowel de hygiënische denkbeelden van Van Rijn als zijn prestaties op het gebied van de gezondheidszorg zou behandelen. Het denkbeeld lokte mij wel aan. Evenwel was ik er mij van bewust, dat voor de verwezenlijking daarvan zowel omvangrijke literatuurstudie als uitgebreid archiefonderzoek nodig zou zijn, waarvoor ik voorlopig geen tijd zou hebben.

Het is te betreuren, dat ik eerst enkele jaren geleden de gelegenheid heb gevonden met dit werk te beginnen. Zou dit enkele tientallen jaren eerder mogelijk zijn geweest, dan had ik nog vele personen kunnen raadplegen, die Van Rijn in zijn functie als burgemeester goed hebben gekend. Nu was dit slechts met enkelen het geval.

Ter verantwoording van de compositie van dit boek en van het gebruik van de daarvoor nodige bronnen diene het volgende. Voor de juiste waardering van de hygiënische denkbeelden van Van Rijn is het nodig deze te plaatsen in het kader van de wetenschap van zijn tijd. Voor het goed begrip van zijn werkzaamheid op het gebied van de volksgezondheid is achtergrondinformatie noodzakelijk over het terrein van die werkzaamheid: Venlo en de Venlose gemeentepolitiek.

Het was niet moeilijk de denkbeelden van Van Rijn en de informatie

over de school, waarin hij is gevormd, in één hoofdstuk, het tweede, samen te vatten.

Meer hoofdbreken heeft mij de afbakening van de hoofdstukken I en IV gekost.

Het leek mij van belang de prestaties van Van Rijn als burgemeester, voor zover die de volksgezondheid betroffen, in een afzonderlijk hoofdstuk, het vierde, op te nemen. Daaraan moest vooraf gaan het derde, dat de Geneeskundige plaatsbeschrijving behandelt. Immers de daarin uitgeoefende kritiek op de hygiënische toestand van Venlo is, zoals duidelijk blijkt, de basis geweest voor het programma op het gebied der volksgezondheid, dat Van Rijn als burgemeester heeft willen ten uitvoer brengen. Daar de burgemeesterlijke loopbaan en de Venlose gemeentepolitiek overigens in hoofdstuk I hun plaats moesten vinden, was het niet altijd eenvoudig om uit te maken, wat in het ene of in het andere hoofdstuk moest worden opgenomen. Het heeft een punt van overweging uitgemaakt of in hoofdstuk III de Geneeskundige plaatsbeschrijving integraal moest worden opgenomen. Afgezien van andere bezwaren, die daartegen bestonden, werd gemeend dat volledige opname van de plaatsbeschrijving buiten het kader van het boek zou vallen, daar een groot deel daarvan voor het doel van het boek niet relevant is. Voor de verantwoording van de samenvatting van de plaatsbeschrijving wordt verwezen naar hoofdstuk III. Voor de beschrijving van de werkzaamheden van Van Rijn als burgemeester heb ik niet alleen gebruik gemaakt van de gedrukte en geschreven bronnen, maar ook van mijn herinneringen uit de tijd, 1910/1916, waarin ik eerst als volontair, daarna als ambtenaar ter gemeentesecretarie van Venlo werkzaam was¹. Ik heb die herinneringen waar mogelijk geverifieerd, door raadpleging van de daarmee in verband staande stukken en door gesprekken met oud-collega's.

In de hoofdstukken II, III en IV heb ik Van Rijn – al dan niet als 'burgemeester en wethouders' – voornamelijk zelf aan het woord gelaten. Hoofdstuk I is in hoofdzaak objectieve geschiedschrijving, terwijl hoofdstuk V, waarvoor ik veel heb ontleend aan met Van Rijn gevoerde gesprekken, een zeer persoonlijk karakter draagt.

¹ De mij opgedragen taak is in deze jaren herhaaldelijk gewijzigd. Er is echter één functie, die ik van 1911 tot 1916 heb vervuld: het bijstaan van de gemeentesecretaris bij het maken van de raadsverslagen. Alle in die jaren gehouden raadsvergaderingen heb ik bijgewoond.

Het zou niet mogelijk zijn geweest dit boek te schrijven zonder de medewerking, die ik van vele zijden mocht ontvangen waarvoor ik hier mijn hartelijke dank wil betuigen.

Daarbij noem ik in de eerste plaats de redacteurs van de 'Maaslandse Monografieën', die mijn gehele manuscript hebben doorgelezen en mij belangrijke aanwijzingen hebben gegeven, zowel voor de compositie van het boek als voor aan te brengen wijzigingen en aanvullingen. Daarnaast de directeur Drs. J. F. R. Philips en de staf van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg te Maastricht, die mij op velerlei wijze bij de voorbereiding hebben geholpen.

Even belangrijk is voor mij geweest de hulp van de gemeente-archivaris van Venlo, de heer W. Th. M. Hendriks, die mij met zijn medewerkers voortdurend behulpzaam is geweest bij het verschaffen van de benodigde archiefstukken en van wie ik waardevolle aanvullingen van hoofdstuk I mocht ontvangen.

Voor het verkrijgen van de literatuur, die ik voor het schrijven van dit boek nodig had, heb ik veel hulp ontvangen van een drietal bibliotheken. Bovenal van de bibliotheek van de Gezondheidsraad, waarvan de bibliothecaris, de heer Th. G. C. Bouwhuis, al het mogelijke heeft gedaan om de dikwijls moeilijk te vinden geschriften op te sporen, die voor mijn boek van belang konden zijn. Verder noem ik in dit verband de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam en de Bibliotheek van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten.

Voorts wil ik hier nog memoreren de hulp, die ik mocht ontvangen van het gemeente-archief van Utrecht, dat het mij mogelijk maakte door tijdelijke deponering bij het Rijksarchief te 's-Gravenhage kennis te nemen van de 'Geneeskundige Plaatsbeschrijving van Venlo', die in dat archief is gedeponneerd;

het Rijksarchief, dat mij in de gelegenheid stelde dit stuk te expereren;

het gemeente-archief van Rotterdam, dat mij inlichtingen gaf over het verblijf van Van Rijn in die gemeente;

het secretariaat van de Kon. Ned. Maatschappij tot bevordering der Pharmacie, dat mij in de gelegenheid stelde het archief van die Maatschappij te raadplegen;

het gemeentebestuur van Wassenaar, dat mij in staat stelde de in het

raadhuis van Wassenaar op mijn verzoek gedeponeerde Venlose archiefstukken rustig te raadplegen.

Tenslotte gaat mijn dank uit naar een aantal personen, die mij bij het schrijven van het boek belangrijke diensten hebben bewezen, t.w.

Dr. H. B. J. van Rijn, te Veghel kleinzoon van de hoofdpersoon van dit boek, die mij over zijn grootvader verschillende inlichtingen heeft gegeven en mij de beschikking gaf over zijn geschriften;

Prof. Dr. H. W. Julius te Wassenaar, die mij waardevolle adviezen heeft gegeven voor de hoofdstukken II en III;

Dr. L. van der Grinten te Venlo, die twee niet in de handel zijnde geschriften gaf betreffende zijn grootvader L. Th. A. van der Grinten, collega van Rijn, aan welke geschriften ik interessante gegevens heb kunnen ontleen;

mijn oud-collega's, de heren K. P. G. Haanen, oud-ambtenaar van de burgerlijke stand en M. J. E. Thielen, oud-gemeentesecretaris van Venlo, die in met hen gevoerde gesprekken mijn herinneringen hebben aangevuld en die mij verschillende inlichtingen hebben gegeven, die van belang waren voor het schrijven van hoofdstuk I;

mevrouw H. van Es-Stroink en mej. J. M. Stroink te Wassenaar, die mij op het spoor hebben gebracht van hun verre bloedverwant, de merkwaardige evenknie van Van Rijn, W. van Barneveld en die mij behulpzaam zijn geweest om over hem de nodige gegevens te verkrijgen.

C. v. d. B.

Inhoudsopgave

VOORBERICHT	V
GERAADPLEEGDE BRONNEN EN LITERATUUR	XIII
I. LEVENSLLOOP VAN H. B. J. VAN RIJN	I
Afkomst en opleiding	1
Venlo in 1865	2
De apothekers van Venlo	4
Van Rijn als apotheker	5
Van Rijn als hygiënist	6
Van Rijn als secretaris der gezondheidscommissie	10
De Geneeskundige Plaatsbeschrijving van Venlo	13
Het gezelschap Puteanus	14
De Venlose gemeentepolitiek	16
Van Rijn en het Venlose gemeentebestuur	21
Van Rijn als burgemeester	23
<i>eerste periode, 1900-1906</i>	23
<i>tweede periode, 1906-1912</i>	34
<i>derde periode, 1912-1918</i>	36
<i>vierde periode, 1918-1921</i>	42
Laatste levensperiode	45
II. DE HYGIËNISCHE DENKBEELDEN VAN H. B. J. VAN RIJN	48
De ontwikkeling van de wetenschap der hygiëne	48
De hygiëne van het milieu	51
Het werk van Pettenkofer en zijn school op het gebied van de hygiëne van het milieu	53

Van Rijn als leerling van Pettenkofer	54
Publikaties en uitspraken van Van Rijn op het gebied van de hygiëne. .	56
Samenvatting van de hygiënische denkbeelden van Van Rijn.	59
Gezondheid	59
Levensduur van de mens	60
Gezondheidsleer	61
Hygiëne van het milieu:	63
<i>Hygiëne van de lucht</i>	64
<i>Hygiëne van het water</i>	65
<i>Hygiëne van de bodem</i>	66
<i>Hygiëne van de woning</i>	66
<i>Hygiëne van de kleding</i>	67
<i>Hygiëne van de voeding</i>	68
<i>Lichtgas en electriciteit</i>	69
Persoonlijke hygiëne	70
<i>Lichaamsreinheid</i>	70
<i>Lichaamsbeweging en sport</i>	70
<i>Zuigelingenverzorging</i>	71
Bestrijding van besmettelijke ziekten	76
<i>De tuberculose</i>	77
<i>De pokken</i>	80
<i>Geslachtsziekten en prostitutie</i>	81
Geestelijke volksgezondheid	82
<i>Geest en lichaam</i>	83
<i>Ontspanning</i>	83
<i>Zondagsrust</i>	83
<i>Misbruik van alcohol en roken</i>	84
Uitoefening der geneeskunde, farmacie en kwakzalverij	85
Bevolkingsvraagstuk	88
Crematie	88
Organisatie van de gezondheidszorg	88
De hygiënist Van Rijn	88

III. DE GENEESKUNDIGE PLAATSBESCHRIJVING VAN VENLO 90

Inleiding	90
De plaatsbeschrijving	91
Naschrift	107

Het oordeel der jury	108
IV. DE BURGEMEESTER-HYGIËNIST AAN HET WERK.	115
1a Riolering	116
1b Vuilnisophaaldienst	119
II Drinkwatervoorziening	120
III Volkshuisvesting en stadsaanleg.	120
IV Toezicht op de levensmiddelen.	138
V Besmettelijke ziekten.	140
VI Schoolhygiëne	141
VII Bad- en zweminrichting	141
VIII Haven.	141
IX Geslachtsziekten en prostitutie.	142
X Vleeskeuring en abattoir	143
XI Begraafplaats	148
XII Handhaving der verordeningen die van hygiënisch belang zijn . .	148
V. DE MAGISTRAAT VAN RIJN.	150
SAMENVATTING.	162
ZUSAMMENFASSUNG.	164
RESUMÉ	166
REGISTER VAN PERSOONSNAMEN	168

Geraadpleegde bronnen en literatuur

ARCHIVALIA:

Archief van de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Pharmacie.

Notulen der vergadering van het Hoofdbestuur, 1891-1894.

Gemeente-archief Utrecht

Archief Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, 1886-1889, waarin

Geneeskundige Plaatsbeschrijving van Venlo door H. B. J. van Rijn, 1888.

Gemeente-archief Venlo

Notulen gemeenteraad Venlo, 1885-1921, sedert 1900 gepubliceerd in Gemeentebladen, 1900-1921.

Gemeenteverslagen van Venlo, 1899-1921.

Archief Gezondheidscommissie, 1884-1900, waarin (gedrukte) verslagen van de Gezondheidscommissie, 1892-1902.

Notulen enz. van het Gezelschap Puteanus, 1863-1891.

LITERATUUR

BERG, C. VAN DEN, Statuut van de Wereldgezondheidsorganisatie, IJmuiden, Vermande en Zonen, 1969.

BERG, C. VAN DEN, Thirty years of international health care, in Aspects of health care and society, Assen, Van Gorcum & Comp., 1959.

ESVELD, N. E. H. VAN, Enige voor- en nadelen aan abattoirs verbonden, in Tijdschrift voor Sociale Hygiëne, jrg. 1902.

FALDERA, AUG., Venlo en de Venlonaren voor een halve eeuw, uitgave N.V. Nieuwe Venlosche Courant, Venlo, z.j.

FLÜGGE, CARL, Grundriss der Hygiëne, zehnte Auflage, neu bearbeitet von Bruno Heymann, Berlin 1927.

- GRINTEN, LOUIS JZN. en LOUIS FRZN. VAN DER, Onze grootouders. Louis van der Grinten en Lieske Muysers,,Utrecht-Venlo, 1968.
- GRINTEN, LOUIS JZN. en LOUIS FRZN. VAN DER, Brieven uit 1871-1877 van Lodewijk Theodoor Adriaan van der Grinten, Utrecht-Venlo, 1965.
- GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND, uitgegeven onder leiding van Prof. Dr. H. Brugmans, Deel VII, Dr. L. G. J. Verberne, Nieuwste Geschiedenis, Amsterdam 1937.
- JENNY WEYERMAN, W. J., Woningtoezicht, Diss. A'dam, Amsterdam.
- JONG VAN BEEK EN DONK, B. DE, Praktijk der Woningwet, 's-Gravenhage, 1909.
- KEULLER, L. J. E., Geschiedenis en beschrijving van Venlo, Venlo, 1843.
- LOGHEM, J. J. VAN, Algemene Gezondheidsleer, 4e druk, Amsterdam, 1942.
- NOTULEN DER PROVINCIALE STATEN van Limburg over de jaren 1910-1924.
- PETTENKOFER, MAX, VON, Der Boden und sein Zusammenhang mit der Gesundheit des Menschen, Berlin 1882.
- PETTENKOFER, MAX, VON, De lucht beschouwd in hare betrekking tot KLEDING, WONING EN BODEM. Uit het Hoogduits door R. E. de Haan, Amsterdam 1873.
- PETTENKOFER, M. VON und H. VON SIEMSEN, Handbuch der Hygiene und der Gewerbekrankheiten. Erster Theil, 2. Abteilung, 2. Heft. Die Luft, von Friedrich Renk, Leipzig, 1886. Erster Theil, 2. Abteilung, 3. Heft. Der Boden, von J. Soyka, Leipzig, 1887.
- PHILIPS, J. F. R., Een eeuw Armen- en Ziekenzorg in Venlo, R.K. St. Joseph Ziekenhuis Venlo, Venlo 1965.
- PHILIPS, J. F. R., 50 jaar Hornerheide. Historische beschouwingen over de medische zorg in Limburg, in Studies over de Sociaal-economische geschiedenis van Limburg, dl. XVI, Assen, 1971.
- PIJNAPPEL, M. W., Max von Pettenkofer, in Mannen en Vrouwen van betekenis, Haarlem 1902.
- PRAE-ADVIES VEREENIGING VOOR DE STAATHUISHOUDKUNDE EN STATISTIEK, 1898 over het onderwerp: De werkzaamheid van Staat en Gemeente ter verbetering der Volkshuisvesting.
- RUBNER, MAX, Lehrbuch der Hygiene, 7e Auflage, Leipzig und Wien, 1903.
- RIJN, H. B. J. VAN, Aphorismen der Gezondheidsleer, Groningen 1894.
- RIJN, H. B. J. VAN, De invloed der lucht op de gezondheid en welstand van den mensch, Amsterdam 1888.
- SALTET, R. H., Voordrachten over Gezondheidsleer, 2e druk, Haarlem 1919.
- STOEDER, W., Geschiedenis der Pharmacie in Nederland, Amsterdam 1891.
- UYTTENBROECK, H. H. H., Bijdragen tot de Geschiedenis van Venlo, 1. Over Land en Volk tussen Maas en Nederrijn en Venlo in 't bijzonder, Venlo, 1908.
- IV. De straten te Venlo, Venlo 1914.
- VENLO, 625 JAAR STAD. In Spiegel der Historie, Zaltbommel 1968.
- VERSLAG VAN DE STAATSCOMMISSIE INZAKE DE VACCINATIE, ingesteld bij Koninklijk Besluit van 26 januari 1938, no. 23. 's-Gravenhage 1939.
- WITTOP KONING, D. A., Geschiedenis der Pharmacie in Nederland. II.
- DE NEDERLANDSE MAATSCHAPPIJ TER BEVORDERING DER PHARMACIE, 1842-1942, Amsterdam, 1948.

ZIELHUIS, R. L., Potentiële en reële ziekmakende factoren in het milieu, in Het milieu van onze samenleving, Paul Brand, Bussum, 1970.

Chronicle World Health Organisation, 1970.

Dagblad voor Noord-Limburg, 1963, 1964.

Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde, 1894, 1888.

Nieuwe Venlosche Courant, 1921.

Venlosche Courant 1900.

Levensloop

AFKOMST EN OPLEIDING

Dit boek is geen biografie. Het wil alleen een beeld geven van de hygiënist Van Rijn, van zijn hygiënische denkbeelden, gezien in het licht van de wetenschap van zijn tijd. Maar bovenal van zijn veelzijdige werkzaamheid voor de verbetering van de hygiënische toestand van Venlo, die in de vorige eeuw uitzonderlijk slecht was.

Al is dit boek dan geen biografie, een beknopte beschrijving van de levensloop van Van Rijn mag daarin niet ontbreken, in het bijzonder voor zover die verband houdt met zijn werk op het gebied van de volksgezondheid.

Hermanus Bernardus Jacobus van Rijn, roepnaam Koos, werd op 26 juli 1841 te 's-Gravenhage geboren. Ook zijn ouders waren uit deze gemeente afkomstig.

Van de jeugd van Van Rijn is weinig bekend. Hij moet reeds op vrij jeugdige leeftijd naar Rotterdam zijn vertrokken, waarheen zijn vader als rijksambtenaar was overgeplaatst.

Van Rijn heeft in Rotterdam zijn opleiding tot apotheker gehad. De studie voor apotheker geschiedde destijds nog niet aan de universiteiten. Het apothekersexamen werd afgelegd voor de provinciale geneeskundige raad.

Van Rijn werd in 1865 in Dordrecht tot apotheker bevorderd. In hetzelfde jaar nam hij in Venlo een der zes daar bestaande apotheken over. Op 12 september 1866 trad hij in Rotterdam in het huwelijk met Wilhelmina Catharina Roemer, Rotterdamse van geboorte.

Zijn Rotterdamse tijd is ook in andere opzichten voor Van Rijn van

blijvende betekenis geweest. Hij bleef zijn gehele leven vol bewondering voor Rotterdam, zag – terecht – voor die stad een grote toekomst wegelegd en nam – niet altijd terecht – gaarne wat Rotterdam deed tot voorbeeld.

Het echtpaar Van Rijn vestigde zich in 1866 te Venlo boven de aan de Vleesstraat nr 8 gelegen apotheek.

Uit het huwelijk met Wilhelmina Roemer (die op 31 oktober 1913 is overleden), werden negen kinderen geboren, waarvan er drie op zeer jeugdige leeftijd zijn overleden. Twee zoons traden in de voetsporen van hun vader en studeerden farmacie. De oudste Dr. J. J. L. van Rijn, studeerde later aan de Hogere Landbouwschool in Wageningen, werd landbou wattaché bij het Nederlands Gezantschap in Londen en vervolgens gedelegeerde van Nederland in het Permanent Comité van het Internationaal Landbouw Instituut in Rome. De jongere zoon, J. H. van Rijn, nam de apotheek van zijn vader over.

VENLO IN 1865

De stad, waarin Van Rijn zich had gevestigd, was in 1865 – hoe lyrisch van Rijn zich daarover later ook heeft uitgelaten – zeker geen aantrekkelijke woonplaats.

Venlo, dat in het midden van de vorige eeuw rond 7.000 inwoners telde, was een binnen haar muren beknelde vestingstad en een in verval geraakte handelsstad. Het had vroeger een periode gekend van grote welvaart, toen het door zijn ligging een belangrijke markt- en overlaadplaats was geworden¹. Maar die tijd was reeds lang voorbij. Bij gelegenheid van de herdenking, in 1843, van het feit dat Venlo voor vijfhonderd jaar van hertog Reinald II van Gelre stadsrechten had gekregen, liet de Venlose historicus, L. J. E. Keuller, zich over het verval van Venlo en over de toekomst zeer somber uit. Hij schreef:

‘Deze, weleer zo bloeiende handel, is thans bijna geheel verdwenen. De ingezetenen van Venlo waren de belangrijke handel, die voorheen

¹ Een denkbeeld van de omvang van de scheepvaart op de Maas in deze tijd krijgt men uit de mededeling van Uyttenbroeck, dat deze rivier in de twintiger jaren van de 19e eeuw ‘van Blerick tot St. Urbanus zo vol schepen lag, dat er over heen lopend de andere oever kon worden bereikt’. (De Straten te Venlo, blz. 13).

in hun stad werd gedreven, verschuldigd aan de bijzondere voorrechten, waardoor dezelve beschermd werd en aan de hun vóór en na verleende vrijdommen der hoge tollën, welke langs de Maas en Waal, als: te Ravenstein, Batenburg, Megen, Thiel, Bommel enz. werden geheven. Venlo was daarenboven de natuurlijke stapel- en overladingsplaats tussen het Luikerland en de Noord-Nederlandse gewesten, vermits de rivier zich daar, als het ware, in de Boven- en Beneden-Maas verdeelt, en de eerste dezer, gedurende een groot gedeelte van het jaar ongeschikt is voor de grotere schepen, welke de Beneden-Maas bewaren.'

Keuller wees er dan op, dat aan de handel van Venlo, die na de Napoleontische tijd weer tot een zeer bloeiende staat was teruggekeerd, in de eerste helft van de vorige eeuw drie slagen waren toegebracht:

1. de opening van de Zuid-Willemsvaart in 1828 (die tot gevolg had dat s'Hertogenbosch de plaats van Venlo ging innemen);
2. de afscheiding van België;
3. de conventie van Mainz, van 31 maart 1831, waarbij de vrije vaart op de Rijn van alle oeverstaten werd vastgelegd, die de verdere ondergang van de scheepvaart op de Maas veroorzaakte.

De schrijver besloot zijn sombere beschouwingen als volgt:

'Wanneer men een blik werpt op die vervlogen tijden, toen Venlo algemeen als een zeer voorname handelsplaats was bekend en deze vergelijkt met het tegenwoordige ogenblik, dat door schok op schok, slag op slag, de handel uit die stad zich naar elders heeft verplaatst, wordt men door droefheid aangedaan. De kwijnende staat, waarin de stad zich bevindt, is duidelijk zichtbaar. Hare schoonste dagen zijn voorbij en hare toestand zal meer en meer verergeren, want in de toekomst zelve valt het moeilijk enige verbetering te verbeiden¹.'

Gelukkig was de toekomst niet zo somber als Keuller had gevreesd. Ongeveer gelijktijdig met de vestiging van Van Rijn in Venlo vonden enige gebeurtenissen plaats, die de ontwikkeling van Venlo gunstig hebben beïnvloed.

Hierbij moet in de eerste plaats genoemd worden het slopen van de vestingwerken, waarmee op 12 september 1867 een begin werd

¹ L. J. E. Keuller, *Geschiedenis en beschrijving van Venloo, Venlo*, 1843, blz. 238-239.

gemaakt. Daardoor werd het mogelijk buiten het oude vesting-gebied nieuwe wijken te stichten van geheel ander karakter dan de bewoning tot dusverre buiten de muren, in de zogenaamde bantuin, was geweest.

Wellicht nog belangrijker voor de opbloei van Venlo was de verbetering van de verkeersmogelijkheden, die in dezelfde tijd tot stand kwam. In 1865 werd de spoorlijn Venlo-Maastricht geopend. In 1866 kwamen twee nieuwe spoorwegverbindingen tot stand, naar Eindhoven en naar Viersen. In 1868 volgde een spoorwegverbinding met Kempen en in 1875 met Wezel. Deze laatste drie verbindingen gaven een goede toegang tot het voor de Venlose economie – in het bijzonder voor de tuinbouw – zo gewichtige Duitse grensgebied. Tenslotte kwam er in 1883 nog een spoorwegverbinding met Nijmegen. Wat Venlo op het water was ontnomen, kreeg het op het land weer terug.

DE APOTHEKERS VAN VENLO

Toen Van Rijn zich als apotheker in Venlo vestigde, vond hij daar nog vijf collega's. Als men rekening houdt met het hiervoor genoemde aantal inwoners, dat Venlo op dat tijdstip telde, komt dit getal van zes apotheken buitensporig groot voor. Evenwel was in het midden van de vorige eeuw een dergelijk gering aantal inwoners per apotheek geen uitzondering. Zo waren er in 1834 in Middelburg 17 apothekers, benevens een stadsapotheker op een bevolking van 14.000 zielen. Niet veel anders was de toestand in Amsterdam. Daar telde men op een bevolking van $\pm$ 200.000 zielen niet minder dan 160 apothekers.

Evenals in andere plaatsen kromp ook in Venlo het aantal apotheken geleidelijk in. Aan het einde van de negentiende eeuw waren er nog drie¹.

¹ Hier mogen enkele bijzonderheden worden vermeld over de zes apotheken, die vóór de vestiging van Van Rijn in Venlo bestonden. Drie daarvan behoorden aan de leden van de Venlose apothekersfamilie Opdenoordt, die in de eerste helft van de vorige eeuw in de Venlose farmacie een belangrijke rol heeft gespeeld, nl.:

apotheek 'het Eenhoorn' van C. T. Opdenoordt,

apotheek 'het Hert' van J. C. Opdenoordt en

apotheek 'in de Olifant' van H. L. H. Opdenoordt.

Voorts waren er nog:

apotheek 'de Leeuw' van L. Th. A. van der Grinten,

apotheek 'de Gaper' van A. M. H. H. Schrijnen en

Over Van Rijn als apotheker is niet zo heel veel bekend. Voor dit boek is dit geen bezwaar, omdat het niet zijn werkzaamheid als apotheker, maar als hygiënist tot onderwerp heeft. Aangenomen mag worden, dat hij zijn beroep op voortreffelijke wijze heeft vervuld en zijn apotheek spoedig tot bloei heeft gebracht. In ieder geval was het hem mogelijk zijn woning boven de apotheek te verlaten en in 1893 te verhuizen naar de villa aan de Oostsingel (thans Burgemeester Van Rijnsingel), waarin hij tot kort voor zijn dood heeft gewoond.

Van Rijn was onder zijn vakgenoten een geziene figuur. Bij de oprichting, in 1884, van het Departement Limburg der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Pharmacie, werd hij lid van deze maatschappij. Hij was een trouw bezoeker der algemene vergaderingen en werd in 1891 tot lid van het Hoofdbestuur gekozen, waarin hij tot 1894 zitting heeft gehad.

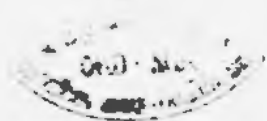
Hoewel het uit de vrij beknopte notulen der vergaderingen van het Hoofdbestuur niet zo gemakkelijk is na te gaan, wat Van Rijn daarin heeft gepresteerd, is het toch wel waarschijnlijk dat hij daarin een belangrijke rol heeft gespeeld. Zeker is het, dat hij daarbij herhaaldelijk blijk gaf van een goed inzicht in de problemen van de regeling van de farmacie. Dit blijkt o.a. in de vergadering van het Hoofdbestuur van 27 juni 1893. Dan komt daar aan de orde de instelling van een Pharmacopeacommissie. De minister van Binnenlandse Zaken wilde daarvoor geen post op de begroting uittrekken en gaf

apotheek 'der Adler' van P. F. Sonnen.

Van Rijn nam de apotheek van H. L. H. Opdenoordt over. Deze apotheek droeg, zoals hierboven is vermeld, de naam 'in de Olifant' terwijl de apotheek van Van Rijn, althans later, de naam 'het Hert' droeg, welke naam afkomstig is van de apotheek van J. C. Opdenoordt. Vermoedelijk is diens apotheek later ook aan Van Rijn overgegaan.

Beter is bekend, hoe het met de apotheek 'der Adler' van Sonnen is gegaan. Blijkens een in het gemeente-archief aanwezige brief heeft Sonnen in 1876 aan het gemeentebestuur medegedeeld, dat hij zijn apotheek had overgedragen aan zijn collega's Schrijnen, Van der Grinten en Van Rijn. (Die dus eendrachtig samenwerkten om deze apotheek te doen verdwijnen).

L. Th. A. van der Grinten (1831-1895) was tevens fabrikant van boterkleursel en als zodanig de stichter van de Chemische Industrie Van der Grinten te Venlo. Twee kleinzons van hem, Louis Jzn. en Louis Fzn. van der Grinten hebben over hun grootouders Van der Grinten-Muysers een boekje geschreven en hebben tevens een aantal brieven van hun grootvader gepubliceerd. Van deze in de literatuurlijst vermelde en niet in de handel zijnde geschriften heb ik bij het schrijven van de hoofdstukken I en II van dit boek een nuttig gebruik kunnen maken.

er de voorkeur aan, dat de Maatschappij zelf een commissie zou instellen. Van Rijn heeft toen het standpunt verdedigd, dat er geen commissie van de Maatschappij moest komen, maar dat men alsnog op een officiële commissie moest aandringen, opdat de uitspraken daarvan meer kracht zouden krijgen. Hij kreeg de meerderheid van het Hoofdbestuur echter niet mee. Meer succes had Van Rijn het daarop volgende jaar, toen er een voorstel van het departement 's-Gravenhage aan de orde kwam, dat in dat jaar de farmaceutische gemoederen sterk heeft beroerd. Dit voorstel hield o.a. in de wederinstelling van een drogistenexamen en het invoeren van een toezicht op specialité's. Dit laatste zou op een merkwaardige wijze worden geregeld: de specialité's zouden worden onderworpen aan de goedkeuring van geneeskundige adviseurs, terwijl op het bewijs van goedkeuring een zegelrecht zou worden geheven.

Van Rijn heeft dit voorstel in het Hoofdbestuur met succes bestreden.

Het voorstel van 's-Gravenhage werd behandeld in een besloten zitting van de op 27 juni 1894 gehouden algemene vergadering van de Maatschappij, van welke vergadering slechts summiere notulen zijn opgemaakt. Hoewel de verdediging van het afwijzend prae-advies van het Hoofdbestuur niet aan Van Rijn, doch aan zijn collega Post was opgedragen, schijnt het vooral het door Van Rijn gehouden betoog te zijn geweest, dat de vergadering deed besluiten het Haagse voorstel (dat door J. J. Hofman werd verdedigd) met overweldigende meerderheid af te wijzen (het kreeg alleen de drie stemmen van het departement 's-Gravenhage). Dit was althans het gezag hebbende oordeel van Prof. Wefers Bettink¹, die verklaarde dat in de vergadering vooral de heer Van Rijn de spijkers op de kop had geslagen.

Van Rijn bleef als apotheker gevestigd tot hij in 1906 zijn apotheek kon overdragen aan zijn zoon J. H. van Rijn, die de aan de Vleeschstraat gevestigde apotheek later heeft overgeplaatst naar de Parade.

VAN RIJN ALS HYGIËNIST

Al is dus Van Rijn een verdienstelijk apotheker geweest, toch was het

¹ Hoogleraar in de farmacie te Utrecht.

niet de farmacie, die in zijn leven de grootste belangstelling heeft gehad, maar de hygiëne, zoals uit de volgende hoofdstukken van dit boek duidelijk zal blijken.

Hoe is Van Rijn aan deze belangstelling in de hygiëne gekomen? Volgens een verhaal, dat ik tijdens mijn werkzaamheid in Venlo heb vernomen van iemand die het van hem zelf gehoord had, had deze belangstelling een zeer persoonlijke grond. Hoewel ik de juistheid van dit verhaal niet volledig heb kunnen verifiëren, lijkt het mij althans in hoofdzaak wel betrouwbaar te zijn. Het luidde als volgt:

Van Rijn zou, in de tijd dat hij zijn opleiding als apotheker kreeg, sterk onder de indruk zijn gekomen van de vele gevallen van tuberculose, die zich in zijn familie zouden hebben voorgedaan. Zelf kreeg hij deze ziekte toen hij reeds apotheker was. Hij was reeds bestemd om naar Davos te gaan, toen hij in contact kwam met een andere medicus. Deze had hem gerust gesteld en had gezegd, dat hij zonder naar Davos te gaan zou kunnen genezen, als hij stipt de leefregels in acht zou nemen, die hij hem zou geven. Van Rijn zou dit niet alleen hebben gedaan, maar hij zou als gevolg van dit medisch advies tevens gegrepen zijn door de gedachte, dat men door het treffen van bepaalde maatregelen zijn gezondheidstoestand zou kunnen bevorderen. Daardoor zou hij zich hebben toegelegd op de studie van de gezondheidsleer of hygiëne.

Er zijn vier dingen, die pleiten voor de juistheid van dit verhaal en wel:

1. het feit, dat Van Rijn zijn gehele leven bepaalde leefregels stipt in acht heeft genomen (gedurende een aantal jaren heb ik mij daarvan zelf kunnen overtuigen);
2. dat hij, zoals uit het volgende hoofdstuk zal blijken, reeds spoedig nadat de hygiëne voor het eerst wetenschappelijk was gefundeerd, daarvan een zeer grondige studie moet hebben gemaakt;
3. dat, naar zijn kleinzoon Dr. H. B. J. van Rijn te Veghel, mij meedeelde, deze dit verhaal in zijn jeugd herhaaldelijk van zijn vader heeft gehoord;
4. dat Van Rijn het bovenstaande ten dele heeft bevestigd in de Provinciale Staten van Limburg.

Hoewel daarom naar alle waarschijnlijkheid het uitgangspunt van de studie van de hygiëne van Van Rijn zijn belangstelling voor de per-

soonlijke hygiëne is geweest – een belangstelling, die hij overigens steeds heeft behouden – is het zwaartepunt van zijn studie en aktiviteit op hygiënisch gebied spoedig verlegd naar de sociale hygiëne, in het bijzonder de hygiëne van het milieu. Er waren daarvoor twee redenen:

De eerste was, dat de wetenschappelijke fundering van de hygiëne, waarvan ik zoëven sprak, in Duitsland was geschied door Pettenkofer en zijn school. Nu hebben deze Duitse hygiënisten, hoewel zij vrijwel het gehele gebied der hygiëne bestreken, zich vooral bezig gehouden met de sociale hygiëne en zeer in het bijzonder met de hygiëne van het milieu.

De tweede reden, waarom Van Rijn zijn aktiviteit vooral op de hygiëne van het milieu richtte, moet ongetwijfeld worden gezocht in de omstandigheid, dat hij zich vestigde in een stad, waar destijds de hygiëne van het milieu alles te wensen overliet.

De Venlose auteur, A. Faldera, heeft daarvan het volgende weinig opwekkende beeld gegeven.

‘De hygiënische toestanden te Venlo waren in het midden van de vorige eeuw bedroevend. De oude, vervallen stad met haar nauwe, slecht geplaveide straten en stegen, met haar verwaarloosde en overvulde huizen maakte op iedere buitenstaander een sombere indruk. Dicht opeen gebouwd achter de wallen en grachten der vesting, omgeven door de Maas, door hei en moerassen, lag er een beklemming over de stad, die de nood van de bevolking als het ware voelbaar maakte. Het sterftecijfer was enorm hoog. Besmettelijke ziekten, hongersnood en armoede gaven de dood een centrale plaats in het leven.’

In hoofdstuk III zal aan de hand van de daarin overgenomen beschrijving van Van Rijn blijken, hoezeer het beknopte beeld, dat Faldera gaf, juist was.

Er werd weinig gedaan, om in de zo ongunstige toestand verbetering te brengen. Na de hiervoor reeds vermelde ontmanteling van de vesting, werd het er op hygiënisch gebied allermint beter op.

Het is dan ook geen wonder, dat de Geneeskundige Raad voor Noord-Brabant en Limburg in 1884 meende een krachtige waarschuwing aan het gemeentebestuur van Venlo te moeten zenden.

Blijkens de in het gemeente-archief aanwezige brief schreef deze Raad op 4 juli 1884 als volgt:

‘Herhaaldelijk heeft de gezondheidstoestand Uwer gemeente het onderwerp uitgemaakt van besprekingen in onze vergaderingen. Niet-tegenstaande de Inspecteur en Adjunct-Inspecteur al het mogelijke doen om de ellendige hygiënische toestand, waarin Uwe gemeente verkeert, te doen veranderen, stuit het Geneeskundig Staatstoezicht nog steeds af op de onwil van Uwe zijde in het volledig opvolgen der aan de hand gedane middelen: verbeterde afvoer van water, zuiver houden van de bodem, riolen en goten, opruimen van onreinheid in de straten, het vervoer van meststoffen, afsluiting van slecht water gevende pompen, naleving van de epidemiewet.

Welke gevolgen intussen voortvloeien uit het halsstarrig verwaarlozen der regels van de gezondheidsleer, zal U voldoende blijken, als gij U de moeite geeft de statistiek der sterfte in Uwe gemeente te vergelijken met die van andere gemeenten met hetzelfde zielental.

Zo stierven bijv. in februari in Uwe gemeente 27 kinderen aan mazelen, diphteritis (een vreselijke ziekte, die Uwe gemeente tot haar vaste woonplaats heeft uitgekozen) en croup en bereikte toen het sterftecijfer de ongekende hoogte van 70 per mille. De Geneeskundige Raad vraagt U of dit mag blijven voortduren en of die vreselijke sterfte op rekening gesteld mag blijven van het gemeentebestuur van Venlo, dat zich aan de gezondheidstoestand zijner burgers al zeer weinig schijnt te laten gelegen liggen.’

Veel resultaat schijnt deze brief voorlopig niet te hebben gehad. Evenwel is hij vermoedelijk de oorzaak geweest van een maatregel, die het gemeentebestuur dat jaar heeft getroffen, nl. de wederinstelling van een gezondheidscommissie. Een dergelijke commissie was ook reeds in 1856 in het leven geroepen, maar deze had niet lang bestaan.

Waarschijnlijk zou het met de nieuwe gezondheidscommissie niet beter zijn gegaan dan met haar voorgangster, als aan deze commissie niet als secretaris de hygiënist H. B. J. van Rijn was toegevoegd. Want van de leden van de commissie kon men niet veel verwachten. De commissie bestond namelijk uit drie leden, gekozen uit en door de gemeenteraad – het college, dat zich tot dusverre zo weinig aan de

gezondheidstoestand van de bevolking van Venlo gelegen had laten liggen.

VAN RIJN ALS SECRETARIS DER GEZONDHEIDSCOMMISSIE

Als secretaris van de gezondheidscommissie – een functie, die hij heeft bekleed tot 1900, toen hij tot burgemeester werd benoemd – heeft Van Rijn voor de verbetering van de hygiënische omstandigheden van Venlo bijzonder grote verdiensten gehad. Door zijn grondige kennis van de gezondheidsleer en zijn uitzonderlijke aktiviteit wist hij de gezondheidscommissie gedurende de hele periode van zijn secretarisschap te maken tot het hygiënisch geweten van Venlo. Voortdurend heeft hij de commissie er toe gebracht om het gemeentebestuur niet alleen te wijzen op de vele misstanden op hygiënisch gebied, maar ook gemotiveerde voorstellen te doen om daarin verbetering te brengen. De adviezen, die de commissie uitbracht, steunden behalve op de hygiënische kennis van Van Rijn, op de grondige kennis van de Venlose toestanden, die de commissie en vooral haar secretaris zich hadden eigen gemaakt.

Van Rijn had van Pettenkofer en zijn school geleerd, welke factoren plaatselijk de gezondheidstoestand van de bevolking beïnvloeden. Hij had geleerd, wat hij moest onderzoeken en hoe hij het moest onderzoeken. En hij liet er geen gras over groeien. Terstond na de installatie van de commissie trok hij met de leden daarvan door de hele stad om alles te inspecteren, wat uit het oogpunt van de volksgezondheid van belang was¹. En de ontdekkingen, die men daarbij deed, waren schrikbarend. In hoofdstuk III zullen zij uitvoerig besproken worden. In haar eerste rapporten – men bespeurt de invloed van Pettenkofer – hield de commissie zich voornamelijk bezig met de toestand van de bodem in verband met de drinkwatervoorziening. Deze rapporten

¹ Een indruk van het tempo, waarin van Rijn werkte, krijgt men uit de volgende data:

2 september 1884: installatie van de gezondheidscommissie.

3 september 1884: eerste onderzoek ter plaatse.

8 september 1884: eerste rapport aan gemeentebestuur.

2 oktober 1884: tweede rapport aan gemeentebestuur.

28 oktober 1884: derde rapport aan gemeentebestuur.

20 november 1884: vierde rapport aan gemeentebestuur.

(Gemeente-archief Venlo, dossier 260).

bleven niet zonder invloed. In 1887 kwam een drinkwaterleiding tot stand. Maar daarna heeft de commissie met haar adviezen niet veel sukses meer. Van Rijn wordt evenwel niet ontmoedigd. Hij blijft onderzoeken en de commissie brengt regelmatig de door hem geredigeerde, vaak in zeer scherpe bewoordingen gestelde adviezen aan het gemeentebestuur uit. Als men kennis neemt van het in het Stadsarchief van Venlo opgenomen archief van deze gezondheidscommissie – allemaal stukken door Van Rijn persoonlijk geschreven – komt men onder de indruk van diens geweldige werkkraft. Het is merkwaardig, dat de commissie, die zoals gezegd, aanvankelijk alleen uit leden van de gemeenteraad bestond, in dat college niet meer wist te bereiken.

Het voorschrift, dat de leden van de gezondheidscommissie lid van de gemeenteraad moesten zijn, was natuurlijk een belemmering voor het doelmatig samenstellen van de commissie. Het is begrijpelijk, dat Van Rijn heeft getracht daarin verandering te brengen. Hierbij heeft hij succes gehad. Een door hem opgesteld en door de commissie aanvaard concept van een nieuw reglement voor de commissie, waarbij ook de benoeming van niet-raadsleden mogelijk werd gemaakt, werd door de gemeenteraad op 31 augustus 1892 ongewijzigd vastgesteld. In het archief van de commissie bevindt zich het door Van Rijn geschreven en aan het gemeentebestuur ingezonden concept, dat voorzien van de handtekeningen van burgemeester en gemeentesecretaris, werd terugontvangen. De commissie, wier ledental van 3 op 5 was gebracht, kon nu met leden buiten de gemeenteraad worden uitgebreid¹.

Inmiddels was Van Rijn in 1885 lid van de gemeenteraad geworden. Men zou hebben verwacht, dat sedert dat tijdstip de rapporten en adviezen bij de gemeenteraad een beter gehoor zouden hebben gevonden, nu Van Rijn die de redacteur van en de drijfkracht achter deze stukken was ze zelf in de vergaderingen van de gemeenteraad kon verdedigen. Afgaande op het verslag van de Gezondheidscommissie over het jaar 1892 – het eerste dat in druk is verschenen – moet worden aangenomen, dat dit niet het geval was.

In dit verslag, dat overigens interessante beschouwingen bevat over

¹ Als niet-raadslid deed in 1892 o.a. zijn intrede de arts V. Dubois, die in de geneeskundige wereld van Venlo een belangrijke plaats heeft ingenomen, vele jaren lid van de gezondheidscommissie is geweest en daarvan na het aftreden van Van Rijn voorzitter werd.

de cholera, die in dat jaar in ons land voorkwam (maar waarvoor Venlo gespaard bleef) en over de woningtoestanden in Venlo, komen een reeks van klachten voor over het niet opvolgen van de adviezen der commissie door het gemeentebestuur. De commissie schreef o.a. :

‘In ons rapport van 15 juli wezen wij U op het gevaar van overbrenging van besmettelijke ziekten door in wagens wonend en reizend bedelend volk vooral wanneer die mensen komen uit gemeenten, waar de pokken epidemisch heersen, zoals deze zomer te Groesbeek en Wychen. Schijnbaar staan de middelen U niet ten dienste om dat te beletten.

Een doelmatige besproeiing der straten in de warme zomerdagen en het doorspoelen der goten, dat wij U in dit rapport als wenselijk aanbeveelden, had alsnog niet plaats, wij horen evenwel, dat het bij U een punt van overweging uitmaakt. Verbetering van de stadsreinigingsdienst, wat betreft de lediging der overdekte goten, hetgeen wij U in dat schrijven aanraadden, heeft nog niet plaats gehad.’

‘Het ter voldoening aan art. 7 der wet van 4 december 1872 door de gemeente op de heide gestichte gebouw tot afzondering van lijders aan besmettelijke ziekten, werd door ons op zijn doelmatigheid onderzocht. Het bleek ons toen, dat meubels en al het nodige voor ziekenverpleging nog ontbrak, dat hoegenaamd geen water aldaar verkrijgbaar en de inrichting der privaten slecht was. In een schrijven van 3 september maakten wij U daarop opmerkzaam. Wij betreuren het, dat daarin niet dadelijk door U kon worden voorzien en de verandering der privaten nog niet heeft plaatsgehad.’

‘Wij wezen U destijds en doen dat bij deze opnieuw, op de noodzakelijkheid van een flink georganiseerde ontsmettingsdienst; want niet alleen bij cholera, maar ook vooral bij diphtheritis is ontsmetting van al hetgeen met de lijder in aanraking en in zijn omgeving is geweest, hoogst gewenst. Geschikte personen, met dat werk vertrouwd, beschikkende over de nodige hulp- en ontsmettingsmiddelen, mogen niet meer ontbreken.’

De commissie klaagt dan verder nog over woningen, die ten onrechte niet onbewoonbaar zijn verklaard en wijst dan nog op verschillende gebreken, waarop vroeger blijkbaar ook reeds de aandacht is gevestigd.

Dit is een der vele klaagliederen, die de gezondheidscommissie in

een reeks van jaren aan het gemeentebestuur heeft gezonden. Ik heb dit daarvan uitgekozen, omdat het speelt in een tijd, waarin Van Rijn reeds enkele jaren lid van de gemeenteraad was. Hieruit blijkt wel, dat hij in deze laatste kwaliteit weinig voor de verbetering van de gezondheidszorg heeft kunnen doen.

In het licht van het vorenstaande is men geneigd zich af te vragen, of Van Rijn in de vele jaren, dat hij secretaris van de gezondheidscommissie is geweest een groot deel van zijn energie niet nutteloos heeft gebruikt. Toch is dit niet het geval geweest. Door zijn vele en grondige onderzoeken van alles wat voor de gezondheids-toestand van Venlo van belang was, heeft hij een materiaal verzameld en heeft hij een inzicht in de hygiënische problemen gekregen, waarvan hij later bij zijn aktiviteit op dit gebied als burgemeester een groot voordeel heeft gehad. Maar ook reeds lang daarvoor is alles, wat hij als secretaris van de gezondheidscommissie had verricht, voor hem van uitzonderlijke waarde geweest, nl. toen hij in 1888 een studie ging schrijven, die tot zijn belangrijkste prestaties op hygiënisch gebied moet worden gerekend.

DE GENEESKUNDIGE PLAATSBESCHRIJVING VAN VENLO

De studie, waarop ik zoëven doelde, is het antwoord dat hij in 1888 heeft ingezonden op een prijsvraag, die in 1886 was uitgeschreven door het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Het onderwerp van deze prijsvraag was: 'Een geneeskundige plaatsbeschrijving van een stad in Nederland van tenminste 10.000 inwoners.' Daar Venlo juist de grens van 10.000 inwoners had overschreden, is het geen wonder, dat Van Rijn zich geroepen voelde om op deze prijsvraag een antwoord in te zenden. Immers hij moet als uitvloeisel van de vele onderzoeken, die hij jaar in jaar uit met en voor de gezondheidscommissie had verricht, beschikt hebben over het meeste materiaal, dat hij voor de beantwoording van de prijsvraag nodig had. Toch heeft hij waarschijnlijk daarvoor nog veel meer moeten verzamelen, daar hij zijn antwoord pas in november 1888 heeft ingezonden. Zoals men in hoofdstuk III zal zien, was dit een grondige verhandeling van 80 bladzijden folio. Hij zond deze in onder de aan het stadswapen van Venlo ontleende zinspreuk

'Festina lente, cauta fac omnia mente'

In 1889 werd dit antwoord wel niet bekroond, doch voorzien van een loffelijk getuigschrift. Doordat de meerderheid van de jury niet tot bekroning kon besluiten, ontging Van Rijn niet alleen de daarbij gebruikelijke gouden medaille, maar werd het antwoord ook niet gepubliceerd¹. Het werd gedeponneerd in het archief van het Genootschap, waaruit ik het weer heb opgediept.

Al heeft de plaatsbeschrijving van Van Rijn dus niet helemaal het gewenste resultaat opgeleverd, ze is voor de gezondheidszorg in Venlo van de allergrootste betekenis geweest: ze leverde de grondslag voor het hygiënische programma, dat Van Rijn als burgemeester tot uitvoering bracht. Uit de hoofdstukken III en IV zal dit duidelijk worden.

HET GEZELSCHAP PUTEANUS

In zijn brief van 29 juni 1889 aan het Utrechts Genootschap, waarin Van Rijn zich bekend maakte als de auteur van het antwoord op de prijsvraag, schreef hij o.m. het volgende:

'In mijn hoedanigheid als lid van de gemeenteraad, als secretaris der Gezondheidscommissie en als voorzitter van het hier sedert 26 jaar bestaande natuur- en letterkundig gezelschap Puteanus, was ik in de gelegenheid de voor de plaatsbeschrijving nodige gegevens met juistheid te verzamelen.'

Het is begrijpelijk, dat Van Rijn in de twee genoemde officiële functies gemakkelijker dan anders wellicht het geval zou zijn geweest, de beschikking kon krijgen over gegevens, die voor de plaatsbeschrijving van belang waren. Minder duidelijk is, waarom hij in dit verband ook zijn voorzitterschap van het gezelschap Puteanus noemt. Het voorzitterschap van dit gezelschap – zoals we aanstonds zullen zien een debat-gezelschap – gaf hem voor het verkrijgen van gegevens

¹ Men kan bespiegelingen houden over de vraag welke invloed het werkstuk van Van Rijn zou hebben uitgeoefend als het toen wel was gepubliceerd. Het valt te betreuren, dat dit niet is geschied.

zeker geen mogelijkheden, die hij zonder deze kwaliteit niet zou hebben gehad. Toch meen ik te hebben begrepen, waarom hij in zijn brief verband legt tussen dit voorzitterschap en de beantwoording van de prijsvraag. Om dit te verklaren is het nodig om over dit gezelschap iets meer te vertellen.

Het gezelschap Puteanus werd opgericht op 28 januari 1863. Het heeft bestaan tot 1891. Volgens artikel 2 van het reglement was het doel van het gezelschap: het houden van voordrachten en lezingen en het behandelen van 'vraagstukken over wetenschappelijke onderwerpen', waarvan echter 'punten van godsdienst en staatkunde' werden uitgesloten. Het gezelschap telde in de regel 20 à 30 leden en kwam gewoonlijk eens in de maand bijeen. Gemiddeld werden per bijeenkomst twee leesbeurten gehouden. Deze liepen over de meest uiteenlopende onderwerpen. Hoewel het gezelschap, in tegenstelling met wat Van Rijn zegt, 'letterlievend gezelschap' werd genoemd, speelden de natuurwetenschappen daarin een belangrijke rol. Ongetwijfeld is daarop van grote invloed geweest de man, die van de oprichting af een der leidende figuren van het gezelschap is geweest en daarvan gedurende 14 jaar voorzitter was, de apotheker L. Th. A. van der Grinten, die ik op blz. 4 reeds heb genoemd.

Bij het doorlezen van de notulen van het gezelschap – die met een aantal andere daarop betrekking hebbende stukken in het gemeentearchief van Venlo zijn gedeponneerd – krijgt men de indruk, dat de voordrachten en de discussies daarna in het algemeen op een hoog peil stonden, vooral die op het gebied van de natuurwetenschappen. Een groot aantal daarvan werd door Van der Grinten gehouden. Maar ook niet-natuurwetenschappelijk geschoolden leverden soms opmerkelijke prestaties. Zo kwam ik een op hoog niveau staande voordracht tegen over het Darwinisme, gehouden door de uit Trier afkomstige muziekleraar G. Hamm. Voor het handhaven van het peil der voordrachten werd gezorgd door de kritiek der leden, die soms ongezoeten was als men onvoldoende prestaties leverde.

Wat heeft dit gezelschap nu voor Van Rijn betekend? Hoewel hij reeds vrij kort na zijn komst in Venlo daarbij eens heeft gehospiteerd, is hij pas veel later lid geworden.

Op 20 februari 1884 hield hij voor het gezelschap zijn eerste voordracht, over de inenting tegen pokken. Op deze belangrijke

voordracht kom ik in hoofdstuk II terug, evenals op een voordracht die hij op 5 november 1887 hield over de lijkverbranding¹.

Zoals hiervoor is gebleken, spreekt Van Rijn in zijn brief over de mogelijkheden, die hij had gekregen door het voorzitterschap van het gezelschap. Dit lijkt, afgezien van wat ik hierover reeds heb opgemerkt, nogal vreemd, omdat toen Van Rijn zijn antwoord op de prijsvraag inzond, hij pas enkele maanden voorzitter was.

Vermoedelijk heeft hij met het vermelden van zijn voorzitterschap van 'Puteanus' bedoeld te zeggen, dat hij voor zijn geneeskundige plaatsbeschrijving veel te danken heeft gehad, niet aan zijn voorzitterschap, maar aan zijn lidmaatschap van het gezelschap. Ik neem nl. aan, dat het verkeer in dit wetenschappelijk milieu zijn hygiënische studie heeft gestimuleerd en verdiept.

DE VENLOSE GEMEENTEPOLITIEK

Alvorens een begin te maken met de beschrijving van de prestaties van Van Rijn in de Venlose gemeentepolitiek – als raadslid, wethouder en bovenal als burgemeester – lijkt het mij gewenst iets te vertellen over de politieke toestanden in Venlo. Daarbij moet een vrij lange periode worden bestreken en wel van 1885 – begin van het raadslidmaatschap – tot 1921 – het einde van het burgemeesterschap.

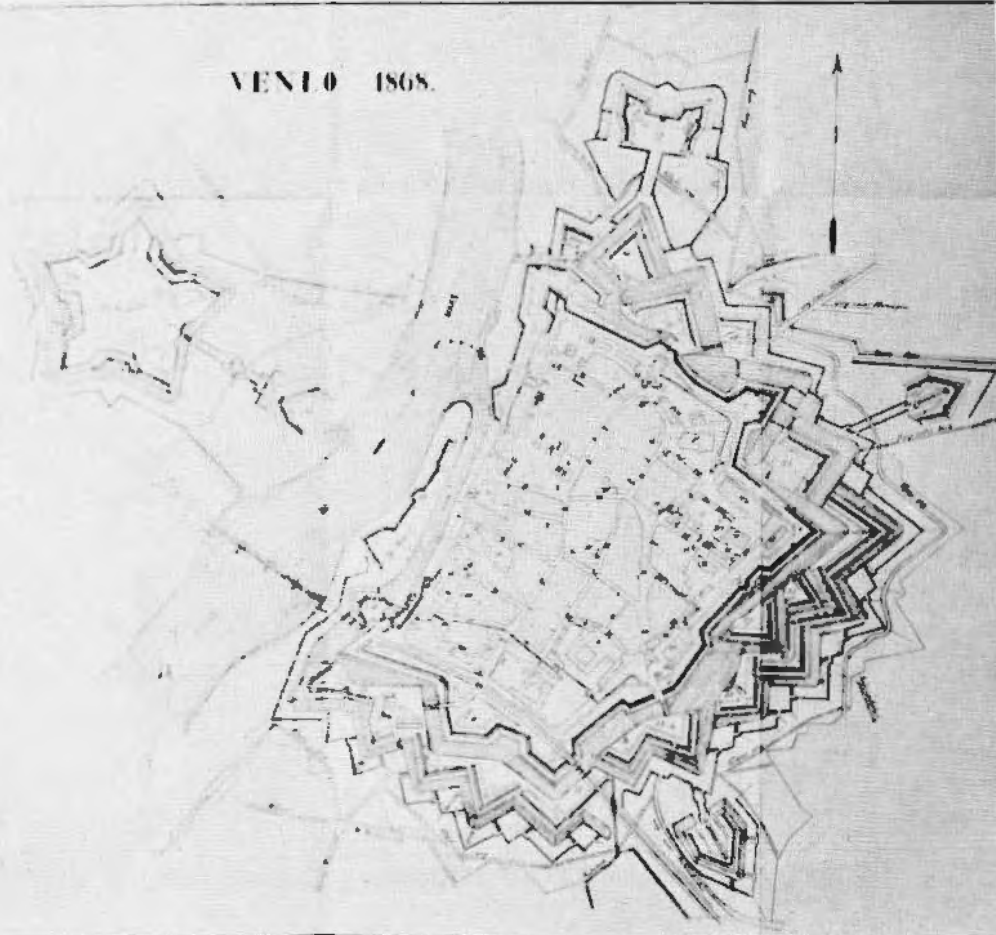
Over de Venlose gemeentepolitiek in het begin van de tweede helft van de negentiende eeuw, licht de reeds geciteerde Venlose auteur August Faldera ons in².

'Venlo was arm, zowel aan idealen als aan geld. Slechts enkele personen waren de gelukkige bezitters van dit laatste. Dat waren de 'Hieren'. Die geld had, was spoedig genoeg 'Hier'. Hoe het verdiend werd was een bijzaak. Dat de bevolking geen betere kijk op het leven had, is haar gewoonlijk niet kwalijk te nemen. Hare begrippen waren in de eeuwenlange opsluiting tussen hoge muren, brede wallen en diepe grachten eng en bekrompen geworden. Zij had de brede kijk op

¹ Voorzover ik heb kunnen nagaan, heeft Van Rijn daarna nog drie voordrachten gehouden: op 6 november 1889 over 'Zondagsrust', op 12 maart 1890 over 'Ontploffbare stoffen' en op 19 november 1890 over 'Tabak'. Van deze drie voordrachten heb ik in het archief van 'Puteanus' geen verslagen kunnen vinden.

² A. Faldera, Venlo en de Venlonaren voor een halve eeuw, blz. 57.

VENLO 1868.

Bron: Gemeente-Archief Venlo

2. Venlo vóór de sloping van de vestingwerken.

W. H. van Nieuwenhuis
 6. 1. 1881 de mededeeling der beschikking
 van den burgemeester van Venlo
 W. H. van Nieuwenhuis, burgemeester
 11. 1. 1881.

BURGEMEESTER

VAN
VENLO.

Venlo, 24. Febr. 1881.

173. B
 B. Nieuwenhuis

Ik heb de eere u te begroeten.
 Uwe zoon, J. van Nieuwenhuis, is
 overleden. Hij was 1 jaar oud.
 Hij is overleden op 24. Febr. 1881.
 W. H. van Nieuwenhuis.

Ik heb de eere u te begroeten. Uwe
 zoon, J. van Nieuwenhuis, is
 overleden. Hij was 1 jaar oud.
 Hij is overleden op 24. Febr. 1881.
 W. H. van Nieuwenhuis.

W. H. van Nieuwenhuis, burgemeester
 11. 1. 1881.

W. H. van Nieuwenhuis, burgemeester
 11. 1. 1881.

de dingen des levens verloren, wat later dikwijls aanleiding gaf tot onaangename teleurstellingen. Ook belangstelling voor publieke zaken bestond er niet. Het liet haar ijskoud wie in de Raad gekozen werd. Vanzelfsprekend moesten dat er zijn die gerangschikt werden onder de 'Hieren'. Aan dit axioma te tornen ware belachelijk geweest.'

Faldera vertelt ons dan hoe het bij een gemeenteraadsverkiezing toeging.

De 'Hieren' hadden in een onderonsje reeds uitgemaakt wie de kandidaten zouden zijn.

De burgerij verroerde geen vin en wanneer het aan haar gelegen had, was er geen mens gaan stemmen. Het door de 'Hieren' genomen besluit werd als onaantastbaar beschouwd. Om nu te voorkomen, dat de verkiezing zou aflopen zonder dat er een enkele kiezer opgekomen was, zond een vooraanstaand ambtenaar zijn dienstmeid naar een twintigtal kiezers, die in meer of mindere mate afhankelijk van het gemeentebestuur of van de kandidaten waren.

'Complementen van menier die en die! en ge meus vanmorgen komen stemmen op menier die!' en dan werd de naam genoemd van de gewenste kandidaat. En alle twintig aldus opgeroepen getroostten zich gedwee de gang naar het stadhuis en stemden zoals 'de Hieren het graag hadden'.

'Critiek van de burgerij op de gevallen keuze werd er niet uitgeoefend. Daarvoor stelde men te weinig belang in openbare zaken en beseften men ook niet, welke invloed ten goede of ten kwade van de gemeenteraad kon uitgaan.'

Intussen, dat werd anders. Na jaren, toen onder de burgers de lust begon te ontwaken ook een een woordje mee te spreken in de raadsvergaderingen! Faldera beschrijft dan de volgende periode, waarin bij de verkiezingen een op zeer laag peil staande strijd werd gevoerd.

'De arme kandidaat moest het ontgelden. Het regende pamfletten en hatelijke bulletins. Voorop stond het al vast, als een paal boven water, dat de kandidaat een gek was, een ezel en zo dom als een 'kuker'! Dan werden allerhand liefelijkheden verkondigd over de kandidaat, over zijn familie, over zijn vader en moeder en zelfs over zijn grootouders. Alles werd in het geding gebracht om de kandidaat te bestrijden.'

Overigens gingen ook in deze periode de verkiezingsakties nog steeds van 'onderonsjes' uit.

Volgens Faldera was er toen een 'burgerpartij' ontstaan, die in 1887 de heer Ch. Smeets in de gemeenteraad bracht. Deze ging de kiezers zelf bezoeken, wat tot resultaat had, dat een tot dusverre ongekend groot aantal kiezers naar de stembus kwam en Smeets gekozen werd. Aan het systeem van 'de complimenten' schijnt daarmee een einde te zijn gekomen.

Het heeft weinig zin om ons verder te verdiepen in de gemeentepolitiek van Venlo in de tijd, dat Van Rijn raadslid was. Daarentegen verdient de toestand in het begin van de twintigste eeuw, toen Van Rijn burgemeester werd, grondig te worden bekeken.

In tegenstelling met wat de gemeenten Maastricht en Roermond in die tijd te zien gaven, bestond er in Venlo in 1900 nog geen georganiseerd politiek leven. Zowel in Roermond als in Maastricht kende men enerzijds georganiseerde rooms-katholieken en anderzijds verschillende 'linkse' groeperingen. In Roermond waren dat destijds nog uitsluitend vrijzinnigen, in Maastricht vooral sociaaldemocraten. In Venlo bestond toen nog niets wat op een politieke organisatie leek. De gemeenteraad was zeer eenzijdig samengesteld. Een aantal leden, die tot de meest kapitaalkrachtige inwoners moesten worden gerekend, enkele vertegenwoordigers van vrije beroepen en verder vertegenwoordigers van het best gesitueerde deel van de middenstand. Vertegenwoordigers van de arbeiders waren er niet. De eerste en lange tijd de enige vertegenwoordiger daarvan deed zijn intrede pas in 1907. De in Venlo belangrijke groep van de tuiniers kreeg zijn vertegenwoordigers eerst in 1919.

De kandidaatstelling geschiedde nog steeds, zoals Faldera het heeft beschreven, door 'onderonsjes'. Het was vaak allerm minst duidelijk door wie bepaalde personen kandidaat werden gesteld. De aanbevelingen van de kandidaten geschieden evenals de bestrijding van de tegenkandidaat, gewoonlijk met advertenties en vooral met aanplaken strooibiljetten, die niet ondertekend waren. Dat wil zeggen, zij droegen dan als ondertekening 'vele kiezers' of 'vele kiezers uit stad en bantuin'. Hoewel de verkiezingsstrijd in de 20e eeuw niet meer afdaalde tot het lage, door Faldera beschreven peil, werden ook de

ongewenste kandidaten vooral in strooibiljetten soms nog bekritiseerd¹.

Het eerste begin van politieke organisatie komt met de oprichting, in 1903 of 1904, van de Volkskiesvereniging. Dit was een uitgesproken linkse organisatie, waarvan in het begin zeker ook socialisten lid zijn geweest, doch die in hoofdzaak bestond uit vrijzinnigen van verschillende schakeringen. Dat deze richting de overhand had, komt tot uitdrukking als blijkt, dat de voorzitter J. Hummel – die hieronder nog nader ter sprake zal komen – is toegetreden tot de s.d.a.p. Hij moet dan als voorzitter van de Volkskiesvereniging aftreden.

De Volkskiesvereniging nam voor het eerst in 1905 deel aan de verkiezingen voor de gemeenteraad. Zij stelde daarbij kandidaat J. Zijlstra, evenals Hummel een protestante conducteur van de Staatspoor, maar geen socialist. Het was een dynamische figuur, die een grote populariteit genoot en die beschikte over een merkwaardige welsprekendheid. Hij kreeg veel stemmen, maar werd niet gekozen.

In 1907 had de Volkskiesvereniging bij de periodieke verkiezing meer succes. Zijlstra kreeg juist enkele stemmen meer dan de volstreckte meerderheid en werd dus lid van de gemeenteraad.

Tegenover de Volkskiesvereniging gingen nu ook de Rooms-Katholieken zich organiseren. Er werd nog wel geen katholieke kiesvereniging opgericht, maar een Katholiek Kiescomité, dat tot stand kwam op initiatief van Jean Nolens, een broer van het Venlose Tweede-Kamerlid Dr. W. H. Nolens.

Kiescomité en Volkskiesvereniging bestreden elkaar bij de toen

¹ Deze strooibiljetten waren soms op rijm gesteld. Zo herinner ik mij, dat de conducteur J. A. Verlaan, die in twee periodes raadslid is geweest, als volgt werd aanbevolen:

‘Verlaan, conducteur 1e klas aan de Baan (spoorweg)

Een degelijk spreker, daar kun je op aan.’

Toen Mr. W. Wolters, – destijds de enige advocaat in Venlo – periodiek moest aftreden, werd er zelfs op rijm over hem in strooibiljetten gepolemiseerd. Zijn aanhangers zeiden:

‘W. Wolters, advocaat en meester in de Rechten

behoort zeker niet tot de slechten.’

Maar zijn tegenstanders antwoordden:

‘Dat de advocaat laatst tweemaal sprak,

Dat noemen wij gewoonweg lak.’

(Het is mij niet duidelijk, waar dit tweemaal spreken op sloeg. Mr. Wolters behoorde niet tot het zwijgende deel van de raad). Men ziet dat alles, in tegenstelling met wat Faldera over de voorafgaande tijd schrijft, nogal goedaardig was.

nog bestaande tussentijdse verkiezingen met afwisselend sukses. Daarbij wist de Volkskiesvereniging een tweede vertegenwoordiger, de architect P. Rassaerts, in de raad te brengen. Doch toen bij een volgende tussentijdse verkiezing de Volkskiesvereniging uitkwam met een nogal conservatieve liberaal, de hoofd-inspecteur van de Arbeid, C. C. A. Last¹, leed zij een gevoelige nederlaag. Zij is daarna van het Venlose politieke toneel verdwenen.

Inmiddels was in Venlo ook een afdeling van de s.d.a.p. opgericht, waarvan de reeds genoemde conducteur Hummel, die wat bekwaamheid en ontwikkeling betreft de meerdere was van zijn collega Zijlstra, maar die minder welsprekend was, vele jaren de leider is geweest.

In 1909 nam deze s.d.a.p.-afdeling aan de verkiezing van de Tweede kamer deel. Tegenover het aftredend lid Dr. W. H. Nolens, die steeds bij kandidaatstelling was gekozen, kandideerde zij de bekende socialistische vakverenigingsleider J. Oudegeest, die een onbelangrijk aantal stemmen verkreeg.

De aktiviteit van de s.d.a.p. in Venlo heeft er vermoedelijk toe bijgedragen, dat het Katholiek Kiescomité nu werd vervangen door een Katholieke Kiesvereniging. Geleidelijk komt de gemeenteraad nu te bestaan uit vertegenwoordigers van de Katholieke Kiesvereniging, met drie uitzonderingen, in de eerste plaats Zijlstra, die aanvankelijk partijloos was, doch later toetrad tot de Vrijzinnig-Democratische Bond, toen daarvan in Venlo een afdeling was opgericht. Zijlstra is in 1913 zonder tegencandidaat herkozen. Daarnaast waren er twee onafhankelijken, de reeds genoemde Rassaerts en diens vriend, de aannemer B. van Kan. Deze had sedert 1904 zitting in de raad. Hij nam daarin geen belangrijke plaats in, maar zijn populariteit was buitengewoon groot. Bij verkiezingen was hij door niemand te verslaan. Van Kan en Rassaerts traden later toe tot de Katholieke Kiesvereniging. Toen deze hen echter bij een volgende verkiezing liet vallen, kwamen zij weer als onafhankelijken in de raad terug.

De politieke situatie en daarmee de samenstelling van de gemeenteraad veranderde geheel en al, toen in 1919 voor het eerst verkiezingen voor de gemeenteraad werden gehouden onder het stelsel van de evenredige vertegenwoordiging. Naast de kandidaten van de Katho-

¹ De vader van de auteur Jef Last, die in Venlo 'de Mostartschool' heeft bezocht.

lieke Kiesvereniging werden drie kandidaten van de oppositie gekozen, nl. twee vertegenwoordigers van de S.D.A.P.¹ en een vrijzinnig-democraat².

Hiermee is een beknopt overzicht gegeven van de politieke verhoudingen in Venlo tot aan het einde van het burgemeesterschap van Van Rijn.

VAN RIJN EN HET VENLOSE GEMEENTEBESTUUR

Van Rijn werd in 1885 gekozen als lid van de gemeenteraad, die hem op 5 september 1899 benoemde tot wethouder³. Het daarop volgende jaar werd hij burgemeester, welk ambt hij heeft bekleed tot 1921, toen hij op de leeftijd van 80 jaar ontslag nam. Een volledig overzicht van de activiteiten van Van Rijn als gemeentebestuurder zou dus eigenlijk moeten beginnen met de veertien jaren van zijn lidmaatschap van de raad. Ik heb gemeend daarvan te moeten afzien. De bedoeling van dit boek is toch voornamelijk te laten zien, wat de hygiënist Van Rijn als gemeentebestuurder heeft gepresteerd in het belang van de volksgezondheid. Dat heeft hij alleen kunnen doen, maar dan ook in uiterst belangrijke mate, als burgemeester. Als lid van de gemeenteraad, als hoedanig hij overigens bijzonder actief is geweest, kon hij op hygiënisch gebied, zoals reeds gebleken is, vrijwel niets bereiken.

Het wethouderschap is van korte duur geweest. Binnen een jaar na zijn benoeming kwamen in een week de burgemeester en de oudste wethouder te overlijden. Daardoor werd Van Rijn op 29 mei 1900 waarnemend burgemeester. Hij aarzelde niet om naar het opengevallen ambt te solliciteren. Deze sollicitatie vond plaats op een tijdstip, dat voor Van Rijn niet gelukkig was. Hij was namelijk juist kandidaat voor de Provinciale Staten. De verkiezingsstrijd had daardoor iets van een plebisciet. En van Rijn werd als gevolg van, wat in de Nieuwe Venlose Courant bij zijn overlijden genoemd werd 'minder-

¹ De reeds genoemde conducteur Hummel en dien collega Van Deutekom. De laatste was na de dood van Hummel in 1925 vele jaren de leider van de S.D.A.P. fractie. Conducteurs hebben in de gemeenteraad van Venlo een belangrijke rol gespeeld. Er is zelfs een periode geweest, waarin vier conducteurs in de raad zitting hadden.

² De inspecteur van de Arbeid Ir. Z. Th. Fetter.

³ Hij kreeg bij de verkiezing tot wethouder 10 van de 11 geldig uitgebrachte stemmen.

waardige misleidende praktijken' geen lid van de Provinciale Staten. Tijdens mijn verblijf in Venlo had ik ook gehoord, dat bij deze verkiezing tegen Van Rijn een onbehoorlijke aktie was gevoerd. Bijzonderheden daarover ben ik ook bij mijn recent onderzoek niet te weten gekomen. (In 1910 nam Van Rijn met beter resultaat deel aan de verkiezing voor een lid van de Provinciale Staten. Hij is tot 1925 lid van dit college geweest¹.)

Het was allerminst zeker, dat de sollicitatie van Van Rijn met succes zou worden bekroond. De gouverneur Jhr. Mr. G. Ruys de Beerenbrouck, beval hem bij de Regering wel aan, doch slechts in de tweede plaats. Hij gaf de voorkeur aan iemand, die reeds burgemeester van een kleinere gemeente was. Doch, naar men in Venlo aannam, dank zij de tussenkomst van Dr. W. H. Nolens, werd door de Minister van Binnenlandse Zaken de volgorde omgedraaid en werd Van Rijn op 30 juli 1900 benoemd. Deze tussenkomst van Dr. Nolens lijkt waarschijnlijk, als men kennis neemt van het artikel van 4 augustus 1900, waarmede deze in de Venlose Courant de benoeming van Van Rijn heeft toegejuicht. Hij toont zich daarin verheugd, dat Venlo geen 'beroepsburgemeester' heeft gekregen².

¹ Van Rijn kreeg in de Staten van Limburg spoedig een belangrijke positie en heeft die tot op hoge leeftijd behouden. Inderdaad heeft hij als lid van dit college bijzonder verdienstelijk werk gedaan. Als hygiënist was daar voor hem niet zoveel te doen. Maar als er zaken op het gebied van de volksgezondheid aan de orde kwamen, liet hij nooit verstek gaan. In hoofdstuk II zal men daarover een en ander kunnen lezen. Van Rijn heeft bij voortduring een rol van betekenis gespeeld bij de discussies, die in de jaren 1914-1924 in de Staten van Limburg hebben plaats gevonden over de elektriciteitsvoorziening van die provincie. Hij is de eerste geweest, die heeft gewezen op de noodzaak om voor de provincie Limburg concessie aan te vragen voor het gebruik van rijkswegen voor de elektriciteitsleidingen. Toen van Rijn op 24 november 1914 daarvoor een pleidooi hield, waren Gedeputeerde Staten van die noodzaak nog niet overtuigd. Een jaar later was het duidelijk, dat Van Rijn gelijk had gehad en werd de concessie aangevraagd.

Hij heeft ook met nadruk betoogd, dat de provincie het heft in handen moest houden en zich niet met handen en voeten moest binden aan de Stroomverkoopmaatschappij. (Een N.V. die de centrale van de Staatsmijnen opgewekte elektrische stroom in de hele provincie distribueerde). Ook op dit punt leerde de ervaring, dat Van Rijn een goede kijk had gehad en dat men ten onrechte zijn waarschuwing had genegeerd.

Onder de overige onderwerpen, waarmee Van Rijn zich in de Staten heeft bezig gehouden, moeten vooral worden genoemd de bevordering van de tuinbouw en van het verkeer, twee onderwerpen waarvoor hij als burgemeester van Venlo ook altijd grote belangstelling heeft gehad.

² Het is voorts bekend, dat Van Rijn tijdens de loop van zijn sollicitatie met Dr. Nolens een gesprek heeft gehad. In de raadsvergadering van 6 juni 1900 heeft hij dat medegedeeld. Het zou betrekking hebben gehad op de kwestie van de circulatie van de vreemde munt. (Gemeenteblad 17).

13 augustus 1900 werd Van Rijn als burgemeester geïnstalleerd, waarbij tot uiting kwam hoezeer men in Venlo met zijn benoeming was ingenomen. Uit zijn rede bij die gelegenheid is vooral de volgende passage van belang: 'U voorstellen te kunnen doen ter bevordering van Venlo's handel en tuinbouw en tot radicale verbeteringen in het belang der volksgezondheid is mijn ideaal'.

VAN RIJN ALS BURGEMEESTER

1e periode, 1900-1906

Spoedig bleek, dat er in het Venlose gemeentebestuur een algehele verandering had plaatsgevonden. De geweldige dynamiek en het nauwgezet in acht nemen van rigide leefregels, die steeds voor zijn leven kenmerkend zijn geweest, kwamen nu ook tot uiting in de wijze, waarop Van Rijn het ambt van burgemeester vervulde.

Hij begon elke werkdag met het inspecteren van de gehele gemeente per fiets, des zomers om 6 uur, des winters een uur of meer later. Om 9 uur kwam hij op het stadhuis, waar hij in de regel tot twaalf uur bleef. De gemeente-secretarie was van 12-2 gesloten en was dan weer open van 2-4 en van 5-7 uur. Tussen 2 en 4 kwam Van Rijn vrijwel nooit op het stadhuis. Na de middagmaaltijd ging hij eerst rusten en daarna werkte hij thuis. In zeer dringende gevallen mocht men hem na 3 uur thuis opzoeken. In de ruim 6 jaar, dat ik op de Venlose secretarie werkzaam ben geweest, is mij dit één keer overkomen. Ik betwijfel, of dit met een van mijn collega's vaker het geval is geweest. In deze periode heb ik Van Rijn slechts één keer tussen 2 en 4 op het stadhuis zien komen. Van 5-7 was Van Rijn weer op het stadhuis present, vooral om de post te tekenen en bezoekers te ontvangen. Ambtenaren werden gewoonlijk in de voormiddag bij hem ontboden, vaak naar aanleiding van ontdekkingen, die hij bij zijn inspectietocht had opgedaan.

Zondags hield hij zich slechts bij hoge uitzondering met ambtelijke zaken bezig.

Van Rijn was namelijk een voorstander van absolute zondagsrust. In gesprekken met zijn ambtenaren wees hij op het belang daarvan, waarbij hij het Engelse volk, waarvoor hij grote bewondering had, tot

voorbeeld stelde. Hij ging des zondags naar de vroegmis en zou daarna – zo vertelde hij mij eens – het liefst thuis blijven. ‘Maar’, zo zei hij, ‘mijn dochtertje (destijds reeds in de veertig) wil wel eens naar een concert en dan moet ik wel mee’.

Het eerste werk als burgemeester was het moderniseren van de gemeente-administratie. Dat was ook wel hard nodig. De gemeente-secretarie stond onder leiding van de stokoude gemeente-secretaris P. J. Lienders. Deze, die volgens de rede, die Van Rijn bij zijn graf heeft uitgesproken, een groot aannemer was geweest, was in 1876 (hij was toen reeds 58 jaar) tot gemeente-secretaris van zijn vaderstad benoemd om hem een middel van bestaan te verschaffen, toen hij failliet was gegaan. Hij heeft zijn ambt vervuld tot 1905, toen hij op de leeftijd van 87 jaar is overleden. Onder het beperkte personeel der gemeente-secretarie bevond zich slechts een enkele enigszins geschoolde kracht. De gang van zaken was in vele opzichten zeer primitief. Van het gemeentebestuur gingen geen gedrukte stukken uit. Behoorlijke notulen van de raadsvergaderingen werden niet opge maakt en evenmin verscheen er een gemeenteverslag, dat die naam verdiende. De verordeningen werden afgekondigd door ze op verschillende plaatsen in de stad te laten voorlezen door de jongste – en in 1900 wel zeer jonge – ambtenaar ter secretarie, nadat de hem verzeggende tamboer van de schutterij daarvoor door tromgeroffel de belangstelling had gevraagd¹. Van Rijn maakte aan deze toestanden terstond een einde. Hij had reeds als wethouder het initiatief genomen tot uitgifte van een gemeenteblad, waarin in het vervolg zowel de voorstellen aan de gemeenteraad, als de raadsverslagen en de vastgestelde verordeningen werden opgenomen². Hij zorgde, dat er over het jaar 1899 voor het eerst een gemeenteverslag in druk verscheen, dat hij van een historisch naschrift voorzag. Het slot van dit naschrift ‘een beschouwing over Venlo als woonplaats’ is voor de kennis van de denkbeelden van Van Rijn van bijzondere betekenis. Ik laat daarom een groot deel daarvan hieronder volgen.

¹ In Gemeenteblad 9 kan men lezen: ‘Enige leden wijzen op de komische indruk, dat het aspirant-klerkje ter secretarie de bij trommelslag afgekondigde verordeningen voorlas’.

² Gemeenteblad 2.

Van Rijn begint zijn beschouwingen over Venlo als woonplaats met een beschrijving van de bodem van Venlo, die in veel opzichten overeenkomt met wat daarover voorkomt in het in hoofdstuk III weergegeven deel van de geneeskundige Plaatsbeschrijving, dat op de bodem van Venlo betrekking heeft.

Hij besluit zijn mededelingen over de bodem met de volgende uitspraak, waarin men gemakkelijk de leerling van Pettenkofer kan herkennen:

‘Wij hebben opzettelijk lang bij de toestand van de bodem stil gestaan daar die meer dan enige andere factor van invloed is op de welstand der bevolking en het lager sterftecijfer verklaart.’

Hij eindigt zijn overzicht met het volgende loflied op Venlo.

‘De vooruitgang van Venlo in de rij der steden gedurende de laatste vijftig jaren is aan verschillende factoren toe te schrijven. Vooreerst de omstandigheid, dat Venlo in het spoorgwegnet een belangrijk punt werd, zowel voor het binnenlands als internationaal verkeer. Ten tweede de opheffing der stad als vesting en als gevolg daarvan de ontmanteling. Venlo is uit een sociaal en economisch oogpunt een der gelukkigste steden van Nederland. Gunstig gelegen voor handel en internationaal verkeer, vrij van socialistische woelingen en politieke twisten, maken het leven en verkeer aldaar gezellig en gemakkelijk. De levensstandaard, dat is het geld waarvoor men goed, veilig en gemakkelijk kan leven, is laag. De scherpe concurrentie, de vele groothandelaars, de goedkope vrachten, de geringe onkosten bij de detailverkoop hebben ten gevolge dat de eerste levensmiddelen hier aan de laagste prijzen kunnen verkocht worden. In het tot stand brengen van de middelen, die het leven vergemakkelijken en veraangename en die de vooruitgang der beschaving tot een behoefte hebben gemaakt, is Venlo niet achtergebleven. Een uitmuntende telefooninrichting verbonden met de dorpen Tegelen-Steyl en Blerick met intercommunale aansluiting voor slechts f 5,— per jaar; gas voor licht en warmte tegen prijzen van 6 en 7 cent; een hoogdrukwaterleiding voor slechts f 1,25 per vertrek en per jaar; een tram van af het station naar de dorpen Tegelen-Steyl; hoger, middelbaar en lager

onderwijs, normaalschool en tekeninstituut en voor liefhebbers stafmuziek eerste rang en café's zonder fooien mogen hiervoor tot bewijs strekken. *Venlo heeft ook geen fabrieken, die door het personeel het bij avond wandelen in de hoofdstraten hinderen en de moraliteit verlagen of door verbrandingsprodukten, door schoorstenen afgevoerd, de lucht bederven en de omgeving hinderen.* (Cursivering v. d. B.).

De omstreken der stad, de zogenaamde Bantuin en het Ven, geven uitgestrekte wandelwegen, die door de natuurlijke toestand een aanhoudende afwisseling voor de wandelaar aanbieden. De grond tussen de Maas en de bergketen is over het algemeen zeer vruchtbaar. De helling van de berg, welke het vrolijke landschap sluit, is op vele plaatsen met kreupelhout beplant, aan de voet der bergen ontspringt het heldere bronwater dat langzamerhand tot beken aangroeit en recht door de velden heenkronkelt. Weinige plaatsen in Nederland zijn er, waar de omgeving nog zoveel oorspronkelijk natuurschoon aanbiedt. Zacht hellend leiden de oostelijke uitgangen der stad naar de op circa 28 meter hoger gelegen heivlakte en bergen, waarop uitgestrekte dennenbossen aanwezig zijn. Van die heiden en bergen heeft men de prachtigste vergezichten op de stad en over de schone en weelderige vallei der Maas. Daar kan men vrij als een vogel in de lucht, de aangenaam riekende, frisse lucht met volle teugen genieten. Scheveningen, Wiesbaden mogen door de aan de natuur ontwende, uit grote steden komende mens voor verademing en rust uitgekozen worden; de ware natuurvriend acht een plek als Venlo daarvoor even geschikt¹.

Zolang Van Rijn niet beschikte over een daartoe geschikte kracht op de gemeente-secretarie maakte hij zelf de notulen van de gemeenteraad. De vergaderingen werden des avonds gehouden. De volgende ochtend kwam hij met het manuscript van de notulen op het stadhuis.

Zo gauw dit mogelijk was, bracht hij verbetering in de bezetting van de gemeente-secretarie. In de eerste periodes van zijn burgemeesterschap benoemde hij – al deden dit formeel natuurlijk burgemeester en wethouders – naast enkele oudere, reeds geschoolde krachten enige jongere, waarvan er verschillende in Venlo of daarbuiten een belangrijke carrière in de publieke administratie hebben gemaakt.

¹ Naschrift Gemeenteverslag van Venlo over 1899, blz. 31-33.

Onder de ambtenaren van de eerste categorie moet vooral genoemd worden H. J. Nouwen, die in 1905, dank zij de krachtige aanbeveling van Van Rijn, Lienders als gemeente-secretaris zou opvolgen¹. Nouwen was een bekwaam gemeente-secretaris en een bekend opleider in de gemeente-administratie. Onder zijn leiding kreeg de Venlose secretarie een goede naam. Ze werd zeer gezocht door jongelieden, die daar als volontair of als aankomend ambtenaar hun scholing wilden ontvangen. De gemeente Venlo kreeg daardoor goedkoop personeel op de gemeente-secretarie.

Verbetering van de hygiëne van het milieu

Het behoeft niet te verwonderen, dat de werkzaamheid van Van Rijn als burgemeester wat de sociale gemeentepolitiek betreft zich in de eerste plaats richtte op de verbetering van de hygiëne van het milieu. In hoofdstuk IV wordt uitvoerig uiteen gezet, hoe hij als burgemeester getracht heeft alles te verbeteren wat hij in de in hoofdstuk III besproken plaatsbeschrijving had bekritiseerd. Voor een belangrijk deel gebeurde dat reeds in de eerste jaren van zijn burgemeesterschap.

Andere activiteiten

Ook op andere gebieden is de eerste periode van het burgemeesterschap van Van Rijn bijzonder vruchtbaar geweest.

Op zijn initiatief werden een gemeente-spaarbank², een arbeidsbeurs³, een woningbeurs, een handelskursus en een ambachtsschool opgericht. Deze laatste werd tot stand gebracht door een partikuliere vereniging, waarvan hij jarenlang voorzitter was. In deze periode maakte Van Rijn zich voorts zeer verdienstelijk door een krachtige strijd tegen handel in vrouwen, destijds handel in 'blanke slavinnen' genoemd. Venlo was daarvan een der meest beruchte centra geworden. Dank zij het werk van Van Rijn werd dit volkomen uitgeroeid. Als erkenning van zijn verdiensten op dit gebied zou hij in 1909 door de Duitse keizer worden benoemd tot ridder in de orde van de Rode Adelaar. Van Rijn heeft tweemaal een Nederlandse onderscheiding

¹ Gemeentebladen 120 en 122.

² Gemeenteblad 121.

³ Gemeenteblad 125.

ontvangen. Op 15 juli 1903 werd hij bij gelegenheid van het zeer geslaagde bezoek, dat H.M. Koningin Wilhelmina en Z.K.H. Prins Hendrik aan Venlo hadden gebracht, benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau. Op 1 mei 1904 werd hij bevorderd tot officier in die orde.

Verstandhouding met de gemeenteraad

Gedurende het eerste jaar van het burgemeesterschap van Van Rijn had hij over samenwerking met de gemeenteraad niet te klagen. Zijn voorstellen, zowel op hygiënisch gebied als op andere terreinen vonden een goed onthaal.

Tegen het einde van 1901 werd de verstandhouding met de gemeenteraad minder goed. Een van de oorzaken daarvan waren de notulen van de gemeenteraad.

Zoals reeds is medegedeeld, stelde Van Rijn zelf deze notulen samen. Het manuscript daarvan ging in de voormiddag van de op de avond van de gemeenteraadsvergadering volgende dag naar de drukker. Terwijl vroeger de Venlose nieuwsbladen zelf een raadsverslag maakten en de oude gemeente-secretaris daaruit zijn notulen samenstelde, waren de rollen nu omgekeerd. Naar hetgeen daarover herhaaldelijk door raadsleden werd gezegd, ontleenden de bladen hun verslagen thans letterlijk aan de in het Gemeenteblad gepubliceerde notulen.

Van Rijn beheerste daardoor thans met de door hem geredigeerde notulen de gehele berichtgeving over wat er in de gemeenteraad voorviel. Volgens de regelmatig door verschillende raadsleden geuite klachten zou die berichtgeving niet onpartijdig zijn geweest.

Op 30 december 1901 heeft het raadslid L. van de Loo deze klachten scherp geformuleerd, zoals blijkt uit het volgende citaat uit de notulen:

‘Herhaaldelijk zijn hier klachten gerezen dat de verslagen niet onpartijdig worden opgemaakt. Het is voor vele raadsleden allesbehalve aangenaam, dat hun gezegden veelal verminderd en verkeerd gepubliceerd worden. Het thans vigerende stelsel, dat de Venlose nieuwsbladen niet brengen wat hun verslaggevers noteerden, maar het op het stadhuis samengestelde Gemeenteblad eenvoudig afdrukken, heeft veel te lang geduurd. Wie zulks niet goed geloven kan, verge-

lijke slechts de gemeenteraadsverslagen in de Venlose bladen onderling of met het gemeentebblad, allen zijn letterlijk hetzelfde.'

In de loop van 1902 wordt de verhouding nog slechter. Daarbij speelt een rol de controverse tussen Van Rijn en de grote meerderheid van de raad over de wijze waarop in de onvoldoende schoolruimte moest worden voorzien.

Het in slechte staat verkerende gebouw van de 1e openbare lagere school aan het Hellschriksel moest dringend door een nieuw gebouw worden vervangen. Bovendien was er onvoldoende schoolruimte om het groeiende aantal leerlingen onderdak te bieden. Burgemeester en wethouders deden daarom het voorstel om buiten de Roermondse poort een school voor lager onderwijs voor 600 leerlingen te stichten. Dit voorstel kwam in de raadsvergadering van 29 januari 1902 aan de orde. Als gevolg van het bekend worden van dit voorstel nam het R.K. Parochiaal Kerkbestuur van de H. Martinus op 28 januari 1902 een tweeledig besluit:

1. aan de Grote Kerkstraat een nieuwe lagere school voor meisjes te bouwen;
2. tegenover de gemeenteraad te verklaren bereid te zijn een tweede jongensschool voor 300 leerlingen te stichten op het aan de Parochiale Kerk grenzende terrein van het slachthuis, indien de gemeente dit voor een redelijke prijs aan haar zou willen afstaan.

Hoewel er een brief was ingekomen van de arrondissementsschoolopziener, waarin krachtig op de bouw van een derde openbare school werd aangedrongen, vond de brief van het kerkbestuur, waarin dit haar besluiten aan de gemeenteraad had medegedeeld, in dit college een warm onthaal. In een uitvoerige rede betoogde het raadslid Gambon, dat van de schoolbouw moest worden afgezien, met het kerkbestuur moest worden onderhandeld, het oude slachthuis daaraan moest worden verkocht en een nieuw slachthuis moest worden gebouwd.

Na deze rede verklaarden de wethouders Russel en Goossens, dat zij zouden stemmen tegen het voorstel van het dagelijks bestuur, waarvan zij aanvankelijk voorstander waren.

Van Rijn verklaarde voorstander te zijn van de bouw van een nieuw slachthuis, waarvoor hij reeds verschillende voorbereidende maat-

regelen had getroffen en waarvoor hem reeds een terrein was aangeboden. Maar het verschaffen van de nodige schoolruimte voor de jongens kon niet wachten tot het nieuwe slachthuis was gebouwd, het oude afgebroken was en op het terrein daarvan een nieuwe school was verzezen.

Van Rijn vond slechts steun bij de raadsleden L. Berger en F. Muysers, die ook bij het verdere verloop van deze schoolkwestie steeds principieel aan zijn zijde bleven staan¹. De raad nam vervolgens met op twee na algemene stemmen, die van de zoëven genoemde leden, een voorstel Gambon aan, om met bekwame spoed een nieuw slachthuis te bouwen, het thans bestaande slachthuis te verkopen aan het kerkbestuur van de H. Martinus te Venlo tegen een door twee deskundigen te schatten prijs, onder de verplichting voor het kerkbestuur terstond na de ontruiming met spoed een jongensschool voor lager onderwijs voor driehonderd jongens te bouwen.

Hiermee begon de betreurenswaardige school-slachthuis strijd, die er in belangrijke mate toe heeft bijgedragen om de samenwerking tussen burgemeester en gemeenteraad te verstoren. Op de slachthuis-kwestie zal in hoofdstuk iv nader worden ingegaan. Een uitvoerige behandeling van de schoolkwestie zou buiten het kader van dit boek vallen. Als men de onverkwikkelijke discussies naleest, die daarover in de jaren 1902 en 1903 zijn gehouden, kan men zich niet onttrekken aan de indruk, dat hierbij ook persoonlijke kwesties een rol hebben gespeeld. De voornaamste tegenspelers van Van Rijn waren hierbij de raadsleden J. Thywissen en J. L. Gambon. Tussen Van Rijn en Thywissen had oorspronkelijk, in de tijd dat Van Rijn nog raadslid was, een vriendschappelijke verhouding bestaan. Zij hadden als lid van de commissie voor de gasfabriek deze inrichting een aantal jaren praktisch beheerd. Waardoor de verkoeling is ontstaan, is niet duidelijk. Thywissen, een fabrikant, was een genaturaliseerde Duitser, die de Nederlandse taal met moeite sprak en daardoor niet altijd begrijpelijke redevoeringen hield. Van Rijn oefende op die onduidelijkheid herhaaldelijk kritiek uit, die soms erg onvriendelijk was. De andere tegenspeler van Van Rijn, de bankier J. L. Gambon, had geen moeite om zich duidelijk uit te drukken. Hij was gewoonlijk de

¹ Het raadslid Muysers heeft bij herhaling het goed recht van de openbare school met kracht verdedigd.

redacteur van de stukken, die door de meerderheid van de raad tegenover de voorstellen van Van Rijn ter tafel werden gebracht. (Deze werden soms besproken in een voorvergadering, die deze meerderheid tot grote ergernis van Van Rijn in een café hield). Hij was beter juridisch geschoold dan Van Rijn (hij was plaatsvervangend kantonrechter en auditeur bij de Schuttersraad) en tikte Van Rijn herhaaldelijk op de vingers als deze zich aan juridische ketterijen schuldig maakte.

Het bovenstaande komt heel duidelijk aan het licht in een felle rede, die Van Rijn in de raadsvergadering van 10 december 1902 tot de oppositie en in het bijzonder tot de raadsleden Gambon en Thywissen heeft gericht en het niet minder felle antwoord, dat Thywissen daarop heeft gegeven in de vergadering van 4 februari 1903.

De aanleiding tot de uitval van Van Rijn was een rapport, dat in de vergadering van 22 oktober 1902 was uitgebracht door de raadsleden Thywissen, van de Loo, Gambon en Hendrixx, waarin het door Van Rijn met betrekking tot de school- en slachthuiskwestie gevoerde beleid scherp werd gekritiseerd. Uit de rede van Van Rijn neem ik de volgende passage over, waarin de tegenstellingen het sterkst tot uiting komen.

‘Leugens noemt hij het, wat de heren schrijven, dat hij gezegd heeft zich met hand en tand te zullen verzetten tegen het bouwen van *een bijzondere school* en hij tart de heren Gambon en Thywissen om dat te bewijzen of aan te tonen waar en wanneer hij dat gezegd heeft of daar blijken van heeft gegeven. Niet waar is het, dat hij tegen de bouw van een nieuw slachthuis was. Hij is de eerste geweest, die dat heeft voorgesteld. In het jaar 1900 heeft hij reeds aangedrongen het bouwen van een slachthuis in overweging te nemen en gaf daarbij reeds een soort begroting, waarvan de cijfers van de tegenwoordige commissie bijna gelijk zijn. Maar toen achtte men dat niet dringend nodig en zoals men terecht bemerkte, zou hij teveel hooi op zijn vork genomen hebben.

De heer Thywissen vindt het niet aardig, dat spreker hem niet verzocht om mee naar Nijmegen te gaan (om een bezoek aan het abattoir te brengen, waarvan de directeur, de heer Quadekker, als adviseur van de gemeente Venlo optrad). Hij had hem dan alles kunnen

zeggen wat hij nodig had te weten. Maar, zegt spreker, iemand die vroeger een groot vertrouwen in mij stelde en zo plotseling alle vertrouwen in mij verloren had, voor plezier mede op reis te nemen kwam niet in mij op, bovendien haal ik mijn licht waar het schijnt en niet bij leken. Dat de heer Thywissen alles weet en kan, ten minste dat meent, meent spreker te mogen opmaken uit hetgeen hij in een vergadering van de slachthuiscommissie, waar hij eens verzocht was te komen, vernam. Daar vertelde men, dat een ervaren directeur van een bekend slachthuis, de heer Thywissen horende redeneren over alles, wat die directeur mededeelde, zeide: 'ja heren, God weet alles, maar Thywissen weet nog meer'.

Uit het op 4 februari 1903 door Thywissen gegeven antwoord, neem ik het volgende over:

'Slechts op twee punten wens ik nader terug te komen, maar ook enkel en alleen om bij derden een verkeerde opvatting tegen te gaan, en dat is:

1. Het gezegde van een directeur van een slachthuis.

Geen directeur of vakman heeft dit gezegd, wel een lid der voorlopige slachthuiscommissie bij gemoedelijk samenzijn en deze zelfde heer heeft het als een goede 'Witz' aan U in mijn bijzijn verder verteld. Een bewijs, dat daarin geen belediging lag opgesloten. Echter hieruit voor mij een belediging te formuleren, die twijfelachtige eer komt U toe.

2. Hetgeen U gezegd heeft over de verhoudingen tussen ons beiden, vroeger en tegenwoordig.

Dat U van dit Uw gezegde in het geheel niets in de notulen hebt opgenomen, vind ik in Uw belang verstandig, maar het neemt niet weg dat U het gezegd heeft.

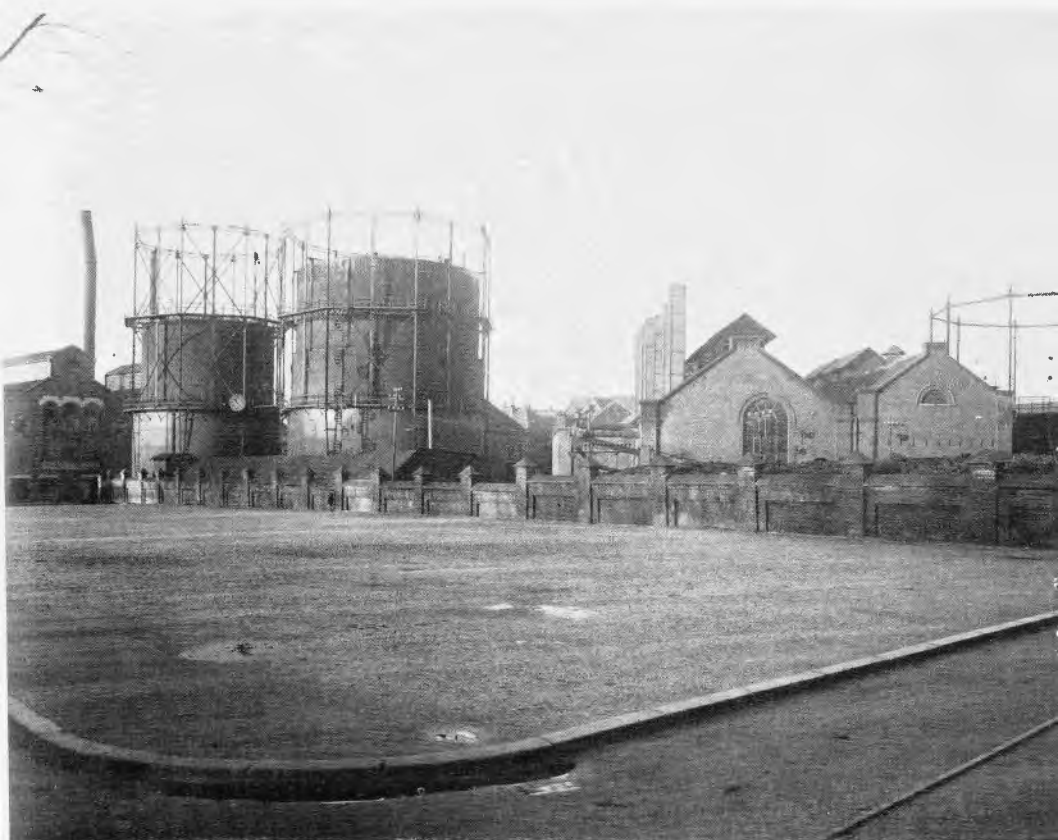
Dat de verhouding tussen ons, nadat wij zovele jaren gemeenschappelijk en op aangename wijze de gasfabriek geleid hebben, nu anders geworden is, kan niemand meer betreuren dan ik en het is mijn oprechte wens dat de vroegere verhouding tussen ons weldra weer moge terugkeren.

U zult toch niet durven betwisten, dat Uwe benoeming tot Burge-meester dezer gemeente, door mij met oprechte vreugde is begroet geworden en de flinke afloop der raadsvergaderingen in het eerste

Bron: Gemeente-Archief Venlo

4. Stadhuis van Venlo.

Bron: Gemeente-Archief Venlo

5. De Venlose gasfabriek, waarin Van Rijn vele jaren bijzonder geïnteresseerd was, doch waarvoor hij na de electrificatie van Venlo geen belangstelling meer had.

jaar van Uw burgemeesterschap en de ondersteuning die U destijds bij alle raadsleden ondervonden hebt, leveren het volkomen bewijs, dat deze heren eveneens met Uwe benoeming ingenomen waren. Als men echter nagaat dat tegenwoordig alle raadsleden, op een enkele na, tegen U gekant zijn, dat voorstellen door U gedaan, met 12 en 14 stemmen, zelfs met die der wethouders werden verworpen en dat men mij, toen ik bij een samenkomst U trachtte te verdedigen toeriep: 'Hoor eens, de vriend van de burgemeester'; ik zeg als de stemming in de raad zo is geworden, dat vraag ik: 'aan wie de schuld dat de verhouding tussen ons niet meer de oude is?'

Reeds in een vroegere vergadering heb ik U voorspeld, dat indien U zo blijft optreden, de vergaderingen niet meer zo aangenaam zullen aflopen en U ziet dat ik gelijk gehad heb; doch als U minder auto-cratisch optreedt, de gemeenteraad niet zo negeert en de raadsleden behandelt zoals het hun toekomt, dan, ik verzeker het U, zal spoedig weer de oude goede verstandhouding terugkeren, want er bestaat geen animositeit tegen Uw persoon, maar wel een grote ontevredenheid over Uw handelwijze.'

Het heeft nog enige tijd geduurd voor die goede verstandhouding met de gemeenteraad hersteld was. In de laatste twee jaren van de eerste ambtstermijn van Van Rijn was dit wel het geval. Als factoren, die tot de vrede hebben bijgedragen, kunnen worden genoemd het feit, dat de schoolkwestie inmiddels tot een oplossing was gebracht en de daarmee verweven slachthuiskwestie tijdelijk rustte. Voorts was in dit opzicht van belang, dat de oude gemeente-secretaris Lienders, die in 1905 kwam te overlijden, door Nouwen werd opgevolgd, die nu met het redigeren van de notulen was belast. Daardoor was ook de telkens weer opgelaaide strijd over de notulen tot een einde gekomen. De verstandhouding met Thywissen bleef slecht. Deze bleef voortdurend oppositie voeren. Hij stelde zich vrijwel altijd negatief op tegenover de voorstellen van Van Rijn. In 1905 heeft het raadslid Van Kan, die in de raad niet zo vaak sprak, maar als hij het woord voerde geen blad voor de mond nam, de houding van Thywissen ernstig bekritiseerd. Daarbij zei hij dat 'sedert hij als lid de raadsvergaderingen heeft bijgewoond, hij tot zijn spijt heeft bemerkt, dat altijd door een en dezelfde persoon tot vervelens toe

oppositie wordt gevoerd, zo zelfs dat hij van plan was heen te gaan'.

Thywissen heeft daarop geantwoord, 'dat de deur der raadszaal toch niet gesloten is en de heer Van Kan toch vrij kan gaan'.¹

2e periode, 1906-1912

Geestelijk en lichamelijk nog op volle kracht, met een eerste ambts-termijn achter zich, die respektabele prestaties te zien had gegeven, werd Van Rijn in 1906 voor een tweede zesjarige periode benoemd. Deze tweede periode is eveneens zeer belangrijk geweest. Alles wat de volksgezondheid raakt zal weer in hoofdstuk iv worden besproken.

Ook buiten het hygiënisch terrein werden in deze periode besluiten genomen, die voor de Venlose samenleving van uitzonderlijk belang waren.

Ik noem daarbij in de eerste plaats de electrificatie, die in 1912 tot stand kwam. (Daarvoor was op 30 december 1909 concessie verleend aan de N.V. Peel-Centrale, die na enkele jaren failliet ging). Hierbij dient nog speciaal vermeld te worden de invoering van de electrische straatverlichting met gloeilampen, wat destijds een novum was.

Van grote betekenis voor de stadsuitbreiding was een overeenkomst, die in 1910 werd aangegaan tussen de gemeente en het Rijk tot ruiling van terreinen. Daarbij kreeg de gemeente in eigendom de binnen de kom der gemeente gelegen militaire terreinen, die in gebruik waren voor de kazernes, stallen, exercitieterreinen enz. van een deel van het tweede regiment Huzaren, dat in 1913 Venlo voor een andere garnizoensplaats zou verlaten. Zij werden geruild tegen terreinen, die op de linker Maasoever lagen. Deze waren voor het Rijk van belang voor de bouw van een nieuwe kazerne voor het tweede regiment Infanterie. Op deze transactie zal in hoofdstuk iv worden teruggekomen.

Het is mede in verband met deze kazernebouw goed even stil te staan bij het Venlose grondgebied op de linker Maasoever en op de in 1909 zonder succes gedane poging om het gehele, tegenover Venlo op de linker Maasoever gelegen gebied bij het grondgebied van Venlo te voegen.

¹ Gemeentebld 122.

Dit gebied behoorde tot het dorp Blerick, dat een der drie 'afdelingen' was, waarin de gemeente Maasbree was verdeeld. Maar er was in dit gebied een enclave, die tot de gemeente Venlo behoorde. Deze vond haar oorsprong in het vroeger aldaar gelegen fort St. Michael, dat een der forten van de vesting Venlo was. In deze enclave was o.a. het station Blerick van de Nederlandse Spoorwegen gelegen. Daarin werd ook de nieuwe infanteriekazerne gebouwd. Verder waren daarin nog een beperkt aantal woonhuizen.

Zoals gezegd behoorde Blerick tot de gemeente Maasbree, die verder bestond uit de dorpen Baarlo en Maasbree. Dit waren zuiver agrarische dorpen. Blerick was maar voor een klein deel agrarisch. Er was enige industrie gevestigd waaronder een der centrale werkplaatsen van de Staatsspoorwegen en het werd meer en meer een voorstad van Venlo, waar vooral arbeiders gingen wonen, die in Venlo werkten.

Ten tijde van deze eerste annexatiepoging telde Blerick ruim 5000 inwoners en Baarlo en Maasbree tezamen nog geen 4000. De meerderheid van de Blerickse bevolking werd echter niet weerspiegeld in de gemeenteraad van Maasbree. Deze was samengesteld uit 6 inwoners van Blerick, 4 van Maasbree en 3 van Baarlo. Blerick was dus in de minderheid. Dit was toe te schrijven aan het feit, dat bij de raadsverkiezingen de bewoners van de agrarische gedeelten van Blerick één lijn trokken met hun standgenoten in Baarlo en Maasbree. Daar, mede als gevolg van deze samenwerking, onder de raadsleden uit Blerick ook nog 2 agrariërs werden gevonden, waren er in de 13 leden tellende raad van Maasbree slechts 4 leden, die geacht konden worden het tot een voorstad van Venlo uitgroeïende deel van Blerick te representeren.

Dezelfde overheersing vond men in het college van burgemeester en wethouders, waarin Baarlo en Maasbree ieder een zetel hadden. Gevolg van een en ander was, dat de belangen van de stedelijke samenleving, die zich in Blerick aan het ontwikkelen was, schromelijk werden verwaarloosd.

Het dorp groeide in het wild, op de meest onordelijke wijze. Allerlei dringend nodige voorzieningen werden achterwege gelaten. Van Rijn zag zeer scherp in, dat Blerick op den duur de dan noodzakelijke uitbreiding van het Venlose grondgebied zou moeten leveren.

De annexatie van Blerick zou vroeg of laat onvermijdelijk zijn. Zou daarmee echter nog lang worden gewacht en zou men de wilde groei van Blerick nog lang laten voortduren, dan zou het in de toekomst heel moeilijk zijn om daar nog een ordelijk geheel van te maken. Daarom nam hij het initiatief tot het reeds genoemde annexatievoorstel.

Van Rijn heeft daarmee niet veel succes gehad. In Blerick ontstond daartegen een felle oppositie, die zich op onbehoorlijke wijze tegen Van Rijn persoonlijk richtte. Maar ook in Venlo vond hij in de gemeenteraad onvoldoende steun. Slechts de helft van de raad was voorstander van de annexatie. Nog erger was het in de z.g. 'dubbele raad' waarin slechts één lid met de voorstellen instemde. Nadat onder het bewind van Van Rijn nog enkele malen is getracht om de aanhechting van Blerick tot stand te brengen, is dit tijdens de Duitse bezetting geschied bij een decreet van de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken. Toen is wel gebleken, hoezeer het inzicht van Van Rijn juist was geweest en hoezeer het was te betreuren, dat de eerste poging niet geslaagd was. Veel was er inmiddels in Blerick grondig verknoid. Na de tweede wereldoorlog hoorde ik in Venlo het verhaal, dat maarschalk Montgomery toen hij Blerick bezocht verklaard moet hebben, dat dit wat bebouwing betreft de wonderlijkste plaats was, die hij in Europa had gezien. Ik kan voor de juistheid van dit verhaal natuurlijk niet instaan, maar onwaarschijnlijk lijkt het mij niet.

3e periode, 1912-1918

In 1912 werd Van Rijn voor de tweede keer als burgemeester herbenoemd. Hij was toen 71 jaar. Hoewel hij indertijd aan zijn ambtsvoorganger moet hebben gezegd, dat hij het betreurde, dat voor het ambt van burgemeester geen leeftijdsgrens van 70 jaar was gesteld, heeft hij niet gearzeld om de herbenoeming te aanvaarden. Bij zijn aftreden, negen jaar later, voelde hij zich, zoals hij in de gemeenteraad verklaarde, lichamelijk en geestelijk nog volkomen fit en in 1912 zal daarover bij hem niet de minste twijfel hebben bestaan. Wat 1912 betreft, moet dit zonder enig voorbehoud worden erkend. Zijn lichamelijke toestand liet, evenmin als zijn intellectuele vermogens,

iets te wensen over. Zijn werkkraft en zijn dynamiek waren onverminderd.

Het bovenstaande doet niets af aan het feit, dat het moet worden betreurd, dat hij in 1912 nog een derde ambtsperiode is ingegaan. Want geheel de oude was hij niet. Meer en meer bleek, dat bij hem zich het verschijnsel voordeed, dat men zo vaak bij bejaarden kan konstateren, nl. dat zij, hoewel hun intellectuele kwaliteiten overigens onverminderd zijn, aan juistheid van oordeel, aan objectiviteit en zelfkritiek hebben ingeboet. Ik zal dit dadelijk met enkele feiten toelichten. Deze derde ambtsperiode was dan ook voor de Venlose gemeentepolitiek minder vruchtbaar dan de eerste twee. Zij gaf aan Van Rijn ook minder voldoening, zoals hij in zijn afscheidsrede duidelijk heeft laten uitkomen.

Nu moet ik dadelijk erkennen, dat het zeer moeilijk is om een juiste vergelijking te maken tussen de derde ambtsperiode en de daaraan voorafgaande en dat men daarbij licht het gevaar loopt om tegenover Van Rijn onbillijk te worden. Immers deze periode besloeg voor het overgrote deel de jaren van de eerste wereldoorlog.

Aan de oorlogsjaren ging nog het jaar 1913 vooraf, wat in verschillende opzichten voor Venlo een belangrijk jaar was. Het tweede regiment Huzaren, dat zolang in Venlo in garnizoen had gelegen, ging uit Venlo vertrekken. Het volledige tweede regiment Infanterie waarvan reeds enkele compagnieën in Venlo gelegerd waren, kwam naar Venlo en betrok de nieuwe kazerne aan de linker Maasoever. Het aan de gemeente overgedragen cavalerieterrein begon vrij te komen. Met de bebouwing kon een begin worden gemaakt. Doch over het daarvoor te maken bebouwingsplan bestond allerm minst eensgezindheid. Op het terrein stonden enige gebouwen, die verdienden bewaard te blijven. Maar Van Rijn wilde liefst alles slopen. Hij liet een plan maken, waarin de straten zodanig waren ontworpen, dat ze veel overeenkomst vertoonden met de bebouwing van het schiereiland Manhattan in New York¹. Gelukkig bestond daartegen algemene oppositie. Een belangrijke gebeurtenis in het jaar 1913 was voorts op 27 juni de opening van het nieuwe slachthuis.

1913 was ook het jaar, waarin werd herdacht, dat Nederland 100

¹ Dit is een schaakbordachtige indeling der straten, waarbij de parallel lopende straten loodrecht worden gesneden door een aantal avenues alsmede door 'Broadway'.

jaar onafhankelijk was. Er was niet één nationaal evenement, maar een reeks van plaatselijke activiteiten in dat kader. Venlo kon daarbij niet achter blijven. Achtereenvolgens trachten twee comités, met toezegging van financiële steun van de gemeente, de Onafhankelijkheidsfeesten te organiseren, maar slaagden daar niet in. Na de tweede mislukking had Van Rijn het voor de feesten uitgetrokken bedrag van f 600,— reeds voor een ander doel gereserveerd: een permanente illuminatie van het stadhuis, die dan bij gelegenheid van de herdenking voor het eerst zou worden gebruikt. Het was voor hem daarom een tegenvaller, dat er een derde comité kwam, dat er in slaagde de feestviering tot een waardige, zeer geslaagde gebeurtenis te maken¹. Dit ondanks het feit, dat het gemeentebestuur wat het verlenen van subsidie betreft voor dit comité minder toeschietelijk was geweest dan voor zijn voorgangers. Zijn ontstemming over het toch doorgaan van de feesten liet hij duidelijk blijken, o.a. door het feestcomité zoveel mogelijk te negeren.

De volgende gebeurtenis, die zich in hetzelfde jaar afspeelde, laat nog beter zien, dat Van Rijn wat helderheid van oordeel betreft, niet meer de oude was. Zoals ik reeds heb vermeld, werd in 1913 het nieuwe slachthuis voltooid. Het was noodzakelijk, dat de bestaande verordeningen betreffende het gebruik van het slachthuis en de keuring van vlees werden herzien en aan de nieuwe toestand aangepast. Van Rijn hield zich daarmee persoonlijk bezig. Daarbij negeerde hij volkomen de betrokken secretarie-afdeling. Hij liet zich assisteren door de hulpkeurmeester, die de leiding van het oude slachthuis had en die volgens zijn plan voorlopig ook in het nieuwe zou krijgen. Nu bestond er een behoorlijke verordening, regelende het gebruik van het slachthuis. Degenen die de bepalingen van deze verordening overtraden, konden worden vervolgd en voor de rechter gebracht. Van Rijn vond deze verordening niet doelmatig. 'Die kantonrechter met zijn twee kwartjes boete', zei hij, 'schakelen we uit. In het vervolg gaat de keurmeester de boete opleggen'. Ondanks het feit, dat zijn ambtenaren hem ernstig tegen dit plan waarschuwd, zette hij dit door. Wonderlijk genoeg wist hij deze verordening in de gemeenteraad aangenomen te krijgen.

¹ Men zie over deze feestviering het Dagblad voor Noord-Limburg van 31 oktober 1963.

Spoedig zou blijken hoe verkeerd er gehandeld was. Kort na de opening van het nieuwe slachthuis ontstonden er relletjes. Er waren slagers, die zich niet aan bepaalde nieuwe voorschriften wilden onderwerpen. Boetes werden opgelegd, die echter niet werden betaald. Toen nam men zijn toevlucht tot het opmaken van processen-verbaal tegen de slagers, die de verordening overtraden, welke processen-verbaal, zoals was geschied bij de vroegere strafverordening, werden gezonden aan de ambtenaar van het Openbaar Ministerie bij het kantongerecht. Het zou voor de hand hebben gelegen, dat deze de processen-verbaal ter zijde had gelegd. Blijkbaar had hij er plezier in om het gemeentebestuur aan de kaak te stellen. Hij ging over tot vervolging en dagvaardde de burgemeester als getuige. Op de zitting van het kantongerecht kreeg deze uit de mond van de ambtenaar O.M. te horen, dat hij niet begreep, waarom een goede strafverordening was ingetrokken en door een waardeloze was vervangen. De slagers werden natuurlijk ontslagen van rechtsvervolging.

Toen was de boot aan. Van Rijn kwam regelrecht van de zitting van het kantongerecht naar de gemeente-secretarie en verlangde verantwoording voor de vaststelling van deze onbruikbare verordening. Hij wilde er niet van horen, dat hij zowel door de gemeente-secretaris als door een der ambtenaren daartegen ernstig was gewaarschuwd. 'Ik kan toch nooit bedoeld hebben een verordening te maken, die niet goed is.'

De eerste wereldoorlog

Het uitbreken van de eerste wereldoorlog in 1914, met alle gevolgen, die daaruit ook voor ons land voortvloeiden, zou de gemeentebesturen en in het bijzonder de burgemeesters, voor een zware taak stellen. Dit was vooral het geval in de gemeenten in het zuiden, die weldra in staat van beleg zouden worden verklaard en in zeer bijzondere mate in een grensgemeente als Venlo.

Over het algemeen kan worden gezegd, dat Van Rijn zich tegen deze taak in het begin van de oorlog volkomen opgewassen heeft getoond. Zijn oude slagvaardigheid had hij nog niet verloren. Na 1 augustus 1914 werden met spoed tal van maatregelen getroffen, om aan de plotseling ontstane moeilijkheden op verschillend gebied het

hoofd te bieden. Toen er ernstig gebrek aan betaalmiddelen bleek te bestaan, werd terstond noodgeld uitgegeven. Ook op sociaal gebied werd met voortvarendheid gehandeld. Er werd een steun-comité benoemd en een werkverschaffing in het leven geroepen voor het grote aantal werklozen, die er in Venlo waren. Dit waren in hoofdzaak bouwvakarbeiders, die anders in Duitsland gingen werken. Ook werden reeds spoedig maatregelen getroffen in verband met de levensmiddelenvoorziening. Later zouden die, vooral na 1916, een grote omvang krijgen.

Een belangrijke maatregel, die Van Rijn met spoed nam, betrof de handhaving van de openbare orde. Een der gevolgen van de mobilisatie van het leger was, dat de marechaussee uit Venlo vertrok om als militaire politie in het leger te worden opgenomen. Nu deed dit wapen, destijds in Venlo, zoals op zoveel andere plaatsen, een belangrijk deel van het politiewerk. Daar bovendien gevreesd werd, dat de politie in de komende tijd een extra zware taak te wachten stond, was het gewenst de gemeentepolitie tijdelijk te versterken. Van Rijn deed dit door de oprichting van een burgerwacht. Naar ik meen, was dit het eerste instituut van die naam in ons land. In tegenstelling met wat later in andere plaatsen geschiedde, waar men aan de burgerwacht een semi-militair karakter gaf, werd in Venlo de burgerwacht – m.i. terecht – zuiver als een onderdeel van de gemeente politie geregeld. De leden werden benoemd tot onbezoldigd agent van politie.

De Venlose burgerwacht heeft niet onverdienstelijk gewerkt, doch behoefde niet lang te bestaan. De marechaussee kwam spoedig weer terug en de ordeverstoringen, die men had gevreesd, bleven gelukkig uit¹.

Zoals uit het bovenstaande blijkt, gaf Van Rijn in het oorlogsjaar 1914 nog blijk van onverzwakte vitaliteit en daadkracht. Toch kon ook in dat jaar opnieuw worden geconstateerd, dat zijn kritisch oordeel hem in de steek begon te laten. Ik wil dit met twee voorbeelden toelichten. Hiervoor heb ik reeds verteld, dat er een controverse bestond over de gebouwen op het voormalige cavalerieterrein, die Van Rijn zonder uitzondering wilde laten verdwijnen. Nu kwam er in de eerste dagen na de mobilisatie een kapitein bij Van Rijn, die

¹ Men zie hierover het Dagblad voor Noord-Limburg van 6 augustus 1964.

belast was met het maken van verdedigingswerken tegen een eventuele Duitse aanval. Hij vond het wenselijk om voor de beveiliging van de toegangswegen, naar ik meen in de buurt van de Goltziusstraat, enige huizen af te breken. Van Rijn heeft zich daartegen met succes verzet. Evenwel zag hij een kans om van de gebouwen op het cavalerieterrein af te komen. Hij gaf de kapitein in overweging zijn versterkingen te maken op dit terrein, waar hij zoveel kon afbreken als hij zou willen. Werkelijk vertrokken de slopers naar het kazerneterrein, waar ze een klein gebouwtje hebben afgebroken. Het belang van deze afbraak was niet duidelijk, maar het verdwijnen van dit gebouwtje was geen ramp¹.

Kan het bovenstaande nog worden beschouwd als een ondoordachte inval van Van Rijn, die maar half serieus te nemen is, met het volgende is dit niet het geval.

Enige weken na het begin van de oorlog werd het verkeer met Duitsland hersteld en er ontstond zelfs een druk grensverkeer. Nederlandse arbeiders konden weer in Duitsland gaan werken. Maar het was niet meer het vrije verkeer van voor de oorlog, toen men zonder enig legitimatiebewijs naar Duitsland kon reizen. Thans had men daarvoor niet alleen een buitenlands paspoort, maar ook een Duits visum nodig. Dit visum moest worden aangevraagd bij de enige Duitse consul in Limburg, die in Maastricht gevestigd was. Als men weet, dat er sedert de mobilisatie slechts een beperkt treinverkeer was en bedenkt, dat auto's toen nog zeer zeldzame vervoermiddelen waren is het duidelijk, dat deze nieuwe voorschriften voor de vele Venlonaren, die naar Duitsland wilden reizen, ernstige bezwaren opleverden. Spoedig werd er daarom op aangedrongen, dat er in Venlo een Duits consulaat zou worden gevestigd.

Wat deed nu Van Rijn in deze? Goed bedoeld, maar naïef, schreef hij een brief aan de Duitse autoriteiten, dat hij zich belangeloos voor het ambt van Duits consul beschikbaar stelde. Uitermate naïef: er viel immers niet aan te denken, dat de Duitse regering, die in de grote Duitse kolonie in Venlo gemakkelijk een consulaire funktionaris kon vinden – zoals ook weldra bleek toen daar inderdaad een vice-consulaat werd gevestigd – daartoe een Nederlander zou benoemen.

¹ Later schijnt Van Rijn nog eens getracht te hebben een der gebouwen op het cavalerieterrein, de Minderbroederskerk, te doen verdwijnen, wat door de Regering is belet.

Maar afgezien daarvan, hoe had Van Rijn zich voorgesteld zijn burgemeestersambt te kunnen combineren met het consulaat van een mogendheid, waarmee ons land elk ogenblik in oorlog zou kunnen komen en dat hem ook zolang dit het geval niet was, voortdurend voor een konflikt van plichten zou kunnen plaatsen?

Deze ongewone demarche van Van Rijn is wel een duidelijk symptoom van het gesignaleerde verlies aan kritisch vermogen. In zijn derde ambtsperiode zou hij daarvan verder herhaaldelijk blijk geven. Het had ook invloed op zijn verhouding tot de gemeenteraad, die reeds in deze periode – zoals gezegd blijkt dit ook uit zijn afscheidsrede – opnieuw minder goed werd. Daaraan moet dan ook, naast het bestaan van de oorlogstoestand, worden toegeschreven, dat de derde ambtsperiode veel minder vruchtbaar was dan de eerste twaalf jaren. Met uitzondering van een moderne ontsmettingsinrichting in 1914 kwam op hygiënisch gebied in deze periode niets belangrijks meer tot stand. Toch deed Van Rijn nu en dan weer dingen, die van zijn originaliteit blijk gaven. Zo riep hij in 1917 een gemeentelijk weekblad in het leven ter voorlichting van de bevolking; dit was het eerste blad van dien aard in ons land. Toen de uitgave van dit blad wegens de hoge kosten met ingang van 1 januari 1921 moest worden gestaakt, werd dit in Venlo algemeen betreurd. Het was, naar in de gemeenteraad werd gezegd, voor velen een huisvriend geworden.

4e periode, 1918-1921

In 1918, nog tijdens de eerste wereldoorlog, waarvan de gevolgen steeds zwaarder op de Nederlandse bevolking gingen drukken, werd Van Rijn voor de derde keer herbenoemd. Indien de oorlog toen reeds beëindigd zou zijn geweest, zou hij waarschijnlijk op de leeftijd van 77 jaar niet voor een vierde periode zijn benoemd. Het is te betreuren, dat dit het geval is geweest. Wel was hij lichamelijk en geestelijk nog in goede konditie, maar hij was niet meer in staat aan de gemeentezaken krachtig leiding te geven en een verantwoord beleid te voeren. Dit wordt volkomen duidelijk voor ieder, die kennis neemt van de raadsverslagen over de jaren 1918-1921.

Er was uit de raad voortdurend en gewoonlijk zeer gegronde kritiek. De kritiek kreeg vooral scherpe vorm en de verhouding tussen burge-

meester en raad werd onmiskenbaar slecht, nadat de raad in 1919 een grondige vernieuwing had ondergaan. In mijn overzicht over de politieke verhoudingen in Venlo heb ik er reeds op gewezen, dat na de raadsverkiezing van 1919 – de eerste na de invoering van algemeen kiesrecht en evenredige vertegenwoordiging – de politiek in de Venlose raad zijn intrede deed in andere vorm dan tot dusverre het geval was geweest. Daarin kregen toen twee sociaal-democraten en een vrijzinnig-democraat zitting, die hiervoor reeds zijn genoemd. De rooms-katholieke raadsfractie kreeg ook een sterk gewijzigde samenstelling. In deze fractie kwamen voor het eerst vertegenwoordigers van arbeiders en van tuiniers, terwijl verschillende vrij conservatieve leden daaruit waren verdwenen. Niet alleen was de samenstelling van de raad veranderd, maar het niveau van de raad was onmiskenbaar gestegen. Naast enige van de beste leden van de oude raad waren in de nieuwe raad in alle fracties personen van formaat gekomen.

Spoedig werd het duidelijk, dat de raadsvergaderingen een geheel ander karakter hadden gekregen. Van Rijn, die in de eerste periodes van zijn burgemeesterschap daarin zo sterk had gedomineerd, speelde behalve als voorzitter nauwelijks meer een rol. Maar zijn invloed was nog groot bij de uitvoering van de raadsbesluiten. Die liet soms alles te wensen over. Raadsbesluiten werden vaak eenvoudig niet uitgevoerd.

Het was begrijpelijk, dat de raad in zijn nieuwe samenstelling dit niet slikte. Reeds in 1919 werd daarover kritiek uitgeoefend. Die zou in 1920 scherper vormen krijgen.

Op 18 maart 1920 spitste het conflict tussen burgemeester en raad zich toe. De burgemeester kreeg ernstige verwijten te horen, omdat hij een raadsbesluit tot beperking der straatverlichting niet had uitgevoerd. Enkele raadsleden vonden de kritiek te bar. Van Kan 'vindt het niet mooi, dat men hier zo zit te hakken op een oude man'. En Drost, een katholiek middenstander, zei 'dat het is alsof er een complot is gesmeed om de oude burgemeester aan de dijk te zetten'. Het kwam dan echter nog niet tot een uitspraak van de raad¹.

¹ Bij de kritiek op het niet-uitvoeren van raadsbesluiten ontbrak de komische noot niet. De raad had besloten een politiepost bij de viaduct Roermondse poort op te heffen. Deze werd bemand door een agent die, naar in de raad werd beweerd, de instructie had om niet naar buiten

Op 9 september 1920 barstte de bom. De raad toonde zich dan zeer onttremd over de wijze, waarop burgemeester en wethouders de salarisverordening voor de ambtenaren hadden uitgevoerd. De toedracht van de zaak is niet geheel duidelijk. Wethouder Schrijnen verklaarde 'dat de raad alleen aan de burgemeester en dus niet aan de wethouders verzocht heeft de salarisakkie ten uitvoer te brengen'. Maar de raad scheen van mening te zijn, dat de verantwoordelijkheid ook bij de wethouders berustte. Wat wel duidelijk wordt is, dat deze aangelegenheid voor de raad de scheut water was, die de emmer deed overlopen. Men wilde thans aan het niet behoorlijk uitvoeren van de raadsbesluiten een einde maken. De katholieke arbeidersafgevaardigde Wienen diende een motie van afkeuring tegen het beleid van burgemeester en wethouders in. Nadat deze motie nader was geformuleerd door het vrijzinnig-democratisch raadslid Ir. Fetter, werd ze met op één na algemene stemmen (die van Van Kan) aangenomen. De wethouders hebben zich natuurlijk van stemmen onthouden.

Toen ontstond er een incident. Nadat de uitslag van de stemming vaststond, riep de voorzitter Van Rijn 'goed zo'. Dit wekte de verontwaardiging op van de voorzitter van de katholieke raadsfractie, de arts Janknecht, en van de oorspronkelijke voorsteller van de motie van afkeuring, Wienen. Hierop zei de voorzitter 'dat hij met de woorden 'goed zo' alleen maar heeft willen zeggen, dat hij nu weet waaraan burgemeester en wethouders zich te houden hebben'.

In de vergadering van 15 september 1920 kwam vervolgens een brief ter tafel van de wethouders Berger en Schrijnen, waarin zij mededeelden als zodanig ontslag te nemen. (Hoewel de motie van afkeuring in wezen alleen tegen Van Rijn was gericht¹) hebben zij de consequentie getrokken uit het feit, dat deze zich formeel ook tot hen uitstrekke.)

Ter vervanging van de afgetreden wethouders benoemde de raad H. W. Trienekens en Dr. O. Wolters. De laatste had reeds in de

te gaan en geen processenverbaal op te maken. Het raadslid Hummel noemde het een voortdurende demonstratie van door de gemeente betaalde luiheid. Een jaar later bleek de politiepost nog niet te zijn opgeheven. Van Rijn verdedigde dit met het argument, dat het nog niet gelukt was voor de bedoelde agent in het politiekorps een andere functie te vinden. (Doch dit korps was toen sterk onderbezet!).

¹ Dit is mij destijds door mijn zwager Ir. Fetter bevestigd, die het betreunde, dat het formeel niet mogelijk was geweest de wethouders er buiten te laten.

oude raad zitting gehad, de eerste was een der nieuwe raadsleden, die de Venlose tuiniërs vertegenwoordigde.

Spoedig bleek, dat het tussen Van Rijn en de nieuwe wethouders niet erg boterde. De wethouders meenden, dat zij om hun werk goed te kunnen doen, de beschikking moesten hebben over een schrijftafel. Van Rijn vond dit niet nodig. 7 december 1920 kwam deze zaak in de raad aan de orde. Deze gaf, ondanks de bestrijding van Van Rijn, met 13 tegen 2 stemmen aan de wethouders hun lessenaars.

In de vergadering van 3 augustus 1921 wenste de wethouder Wolters Van Rijn geluk met zijn tachtigste verjaardag. Van Rijn deelde toen mede, dat hij ontslag had gevraagd met ingang van 1 oktober. Niet omdat hij lichamelijk of geestelijk niet meer zo goed zou zijn, maar omdat hij 80 jaar een passende leeftijdsgrens vond.

Op 28 september 1921 hield Van Rijn zijn afscheidsrede. Uit deze korte rede neem ik het volgende over, dat duidelijk laat blijken, met welke gevoelens hij zijn ambt neerlegde.

‘De eerste vijftien jaren van mijn loopbaan als burgemeester waren mij, dank zij de krachtige steun van de gemeenteraad, in alle opzichten gunstig¹. Alles wat in die tijd tot stand is gekomen, verbeterd en gewijzigd hier in herinnering te brengen, past mij niet en laat ik begrijpelijkerwijze achterwege.’

Terwijl het afscheid van de gemeenteraad heel sober was geweest, had de Venlose burgerij Van Rijn op 8 augustus een grootse huldiging bereid. Bij die gelegenheid heeft de voorzitter van het huldigingscomité, de arts V. Dubois, de grote verdiensten, die Van Rijn voor Venlo heeft gehad, duidelijk in het licht gesteld. Dokter Dubois was daartoe meer dan iemand anders bevoegd en in staat. Hij was nog (sedert 1892) lid van de oude gezondheidscommissie geweest, waarvoor Van Rijn als secretaris zulk voortreffelijk werk had gedaan en hij had na 1900 als voorzitter van de gezondheidscommissie het hygiënische werk van Van Rijn van nabij kunnen volgen.

LAATSTE LEVENSPERIODE

Over de laatste levensperiode van Van Rijn is niet zo heel veel bekend.

¹ Het is merkwaardig, dat Van Rijn de ernstige moeilijkheden met de gemeenteraad, die hij in de eerste periode van zijn burgemeesterschap had gehad, blijkbaar helemaal vergeten was.

Hij schijnt tot kort voor zijn overlijden een goede gezondheid te hebben genoten. Dit blijkt ook uit de wijze, waarop hij een functie heeft uitgeoefend, die hij na zijn ontslag als burgemeester nog is blijven bekleeden, die van president-commissaris van de Stoomtramwegmij. Venlo-Maasbree-Helden. In zijn laatste levensjaren heeft hij daarvan een tijd het vacerende directoraat waargenomen. Ik had indertijd gehoord,¹ dat hij dan steeds des morgens om zes uur bij het vertrek van de eerste stoomtram aanwezig zou zijn geweest. Op grond van recent ontvangen inlichtingen moet deze mededeling worden gecorrigeerd: hij was niet om zes uur, maar om half zes aanwezig. Hij wilde zich overtuigen, dat de machinist de locomotief tijdig onder stoom had!

Van Rijn is op 26 januari 1928, volgens het artikel dat de Nieuwe Venlose Courant bij die gelegenheid over hem schreef, kalm en zacht overleden.¹

¹ Indien men de volgende schets van Van Rijn geeft:

een apotheker, die in de pharmacie een belangrijke plaats innam, maar die zich ook op verdienstelijke wijze heeft bewogen op het gebied der geneeskunde, in het bijzonder dat van de hygiëne van het milieu,

die een onderscheiding heeft gekregen van het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen,

die op gevorderde leeftijd burgemeester is geworden en dit ambt tot zijn tachtigste jaar heeft vervuld, dan acht men het waarschijnlijk dat men te doen heeft met een unicum.

Het is mij echter gebleken, dat Van Rijn een voorganger heeft gehad, op wie dit alles ook toepasselijk is.

Deze voorganger was Willem van Barneveld, die in 1747 in Hattem werd geboren. Op 23-jarige leeftijd werd hij in Amsterdam tot apotheker bevorderd, waarna hij zich spoedig in die stad vestigde. Hij nam in zijn vak een vooraanstaande plaats in. Evenals Van Rijn begaf hij zich weldra op het pad der hygiëne. In 1782 schreef hij een uitvoerig opstel getiteld: 'Scheikundige aanmerkingen omtrent gemeen regenwater met loodstof bezwangerd'. 'Bij gebrek aan welwater werd namelijk in Amsterdam regenwater gedronken, dat door loden goten in bakken werd verzameld. Nu wees Van Barneveld er op, dat hij steeds het regenwater loodhoudend bevond, indien het huis, waar het werd verzameld, door bomen omringd was. Hij meende dat er bij de rotting der in de goten gevallen bladeren zuren gevormd werden, die het lood in oplosbare verbindingen overbrachten, waardoor het water verontreinigd werd.' (W. Stoeder, Geschiedenis der Pharmacie in Nederland).

Een andere publikatie van Van Barneveld op hetzelfde gebied betrof het drinkbaar maken van stinkend water door kalk en koolzuur.

De meeste roem verwierf hij zich met zijn driedelig werk over Geneeskundige Electriciteit, dat ook in het Duits werd uitgegeven. Daarnaast schreef hij nog enige andere werken. Hij was lid van verschillende wetenschappelijke genootschappen en ontving van het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen de gouden medaille.

In 1818 vestigde Van Barneveld zich in zijn geboorteplaats Hattem, waar hij een jaar later tot burgemeester werd benoemd. Dit ambt heeft hij bekleed tot zijn dood in 1826.

In dit zeer waarderende artikel werd een overzicht gegeven van al hetgene dat Van Rijn voor Venlo had gepresteerd. De inleidende woorden daarvan wil ik hier gaarne onderschrijven.

‘Met hem is heengegaan een van de beste en meest vooruitstrevende burgemeesters, die Venlo gehad heeft, een man van betekenis, een persoonlijkheid in de ware zin des woords, een man die zijn grote gaven van geest en wilskracht gebruikte tot heil en voorspoed van het innig door hem beminde Venlo.’

Als blijk van dankbaarheid en hulde aan de nagedachtenis van Van Rijn is zijn begrafenis geschied op kosten der gemeente.

De hygiënische denkbeelden van H. B. J. van Rijn

DE ONTWIKKELING VAN DE WETENSCHAP DER HYGIËNE

Om een goed begrip van en een verantwoord oordeel over de hygiënische denkbeelden van Van Rijn te krijgen, moet men die plaatsen in het kader van de wetenschap van zijn tijd. Dit kader is: de in de tweede helft van de vorige eeuw voor het eerst en wel in Duitsland wetenschappelijk gefundeerde hygiëne of gezondheidsleer.

Aan het begin van de ontwikkeling van deze wetenschap staat één man: Max von Pettenkofer. Het voorvoegsel 'von' behoorde oorspronkelijk niet bij zijn naam. Hij is later in de adelstand verheven. Ik zal hem in navolging van wat in de wetenschappelijke literatuur gewoonlijk met zijn naam geschiedt, Pettenkofer blijven noemen; het weglaten van het voorvoegsel 'von' doet aan de uitzonderlijke grootheid van deze man waarlijk niets af.

Er zijn meer wetenschappen, waarvan iemand de vader wordt genoemd. Zo wordt Adam Smith de vader genoemd van de staatshuishoudkunde. Doch meer dan Adam Smith past voor Pettenkofer de naam van vader van zijn wetenschap. Want Adam Smith kon voortbouwen op voorgangers, o.a. op de physiocraten, die reeds essentiële elementen van de economische theorie hadden ontdekt. Pettenkofer kon nergens op voortbouwen. Wel kon hij steunen op andere wetenschappen – voor zijn leer hulpwetenschappen – die in de vorige eeuw tot belangrijke ontwikkeling waren gekomen: in de eerste plaats de fysiologie, de pathologie en de scheikunde. Maar daarnaast maakte hij gebruik van verschillende andere wetenschappen. Daarbij riep hij de hulp in van competente beoefenaren van die wetenschappen:

hij was er reeds van overtuigd, dat voor een werkelijk wetenschappelijke beoefening van de hygiëne multidisciplinaire samenwerking onmisbaar was¹.

Pettenkofer was de eerste die erkende, dat op geheel andere schaal dan men tot dusverre had gedacht, onze gezondheid wordt beïnvloed door factoren, die niet in ons lichaam, maar in de buitenwereld moeten worden gezocht. Daarom moet het fysiologisch onderzoek buiten het lichaam worden voortgezet, moet het hele levensmilieu van de mens worden onderzocht, de toestand van de lucht, waarin hij leeft, van het water, van de bodem, zijn voeding, zijn woning en zijn kleding en nog van vele andere elementen van zijn levensmilieu. Pettenkofer was bijzonder competent om deze onderzoeken ter hand te nemen en met de resultaten daarvan de nieuwe wetenschap gestalte te geven. Zoals uit onderstaande beknopte schets blijkt², was hij een veelzijdig geleerde – chemicus en medicus – en

¹ Zo werd bij de behandeling van 'Der Boden' in het op blz. 54 nog nader te noemen grote handboek de medewerking verkregen van A. Penck, een der beroemdste geographen van zijn tijd.

² *Pettenkofer*. Gezien de grote betekenis, die Pettenkofer heeft gehad voor de wetenschappelijke hygiëne en de overwegende invloed, die zijn geschriften op Van Rijn hebben gehad, lijkt het mij van belang hier nadere mededelingen te doen over deze uitzonderlijke figuur.

Max Pettenkofer werd op 3 december 1818 geboren. Hij studeerde farmacie en begon zijn loopbaan als apotheker in de hofapothek van zijn oom Xaverius Pettenkofer te München. Maar dit werk beviel hem niet en hij werd acteur.

Onder invloed van zijn nicht Helene Pettenkofer, met wie hij later is getrouwd, heeft hij het toneel weer verlaten. Maar zijn oom vond, dat iemand die acteur geweest was, geen apotheker meer kon worden. Dan moest hij maar medicus worden. Hij studeerde medicijnen en ging werken in het laboratorium van Liebig, de grondlegger van de voedingsleer. In diens laboratorium deed hij verschillende belangrijke onderzoeken. Vervolgens werkte hij als chemicus bij de munt. Ook hier verrichtte hij werk van betekenis, op het gebied van het affineren van goud en het bewerken van platina. In 1853 werd voor hem een buitengewoon professoraat in de medische chemie gecreëerd. Op het gebied van de scheikundige technologie deed hij een vondst, die voor zijn verdere leven van belang was. Hij slaagde erin een tweetal soorten van artistiek kunstglas, waarvan het geheim der bereiding verloren was gegaan, opnieuw te bereiden: Het Haematinon en het Aventurienglas. Daardoor kreeg hij de protectie van de kunstlievende koning Max II van Beieren. In 1865 werd hij gewoon hoogleraar in de hygiëne (de eerste, die een dergelijke leerstoel heeft bekleed) en kreeg hij tevens de hoofdleiding van de hofapothek.

Behalve al het belangrijke werk op het gebied van de hygiëne, waarvan in de tekst melding wordt gemaakt, deed hij ook na 1865 nog belangrijke ontdekkingen op het gebied van de scheikundige technologie. Zo ontdekte hij de bereiding van lichtgas uit hout. In 1870 deed hij een uitvinding, die hem ook in de wereld van de schilderkunst beroemd zou maken. Het was het zg. 'Pettenkofersche Regenerationsverfahren', een methode om olieverfschilderijen te restaureren.

In 1883 werd Pettenkofer in de adelstand verheven. Op 10 februari 1901 is hij overleden. Bij zijn dood werden zijn buitengewone verdiensten alom in het licht gesteld. Wanneer men in

een geniaal onderzoeker. Hij grondvestte niet alleen een wetenschap, maar ook een school. Hij deed dit door zijn talloze onderzoeken binnen en buiten het laboratorium, door zijn vele publikaties, door het grote handboek, dat hij met vele medewerkers van verschillende disciplines uitgaf en door het tijdschrift, dat hij oprichtte. Alle hiervoor genoemde delen van het levensmilieu van de mens heeft hij grondig en wetenschappelijk verantwoord onderzocht. Met de meeste daarvan was dit nog nooit geschied. Dat de conclusies, die hij uit zijn onderzoek trok, niet altijd houdbaar bleken, is hem niet kwalijk te nemen. Hij moest werken met de middelen, waarover hij kon beschikken. Daarbij speelde naast andere wetenschappen, zoals ik reeds heb opgemerkt, de scheikunde een grote rol, in welke wetenschap hij bij uitstek thuis was. Maar hij had nog niet de beschikking over iets dat de hygiënist, die tegen het einde van de 19e eeuw optraden, wel hadden: voldoende kennis van de microbiologie. Deze wetenschap kwam pas tot ontwikkeling in de laatste decennia van de 19e eeuw, in het bijzonder door het werk van Pasteur en van Koch¹. De

de necrologie van zijn leerling Prof. Lehmann uit Würzburg leest 'Um den Toten trauert der Erdkreis', lijkt dit overdreven. Daarom is het goed hier melding te maken van de reacties in ons land.

Blijkens een bericht in het Tijdschrift voor Sociale Hygiëne (jg. 1902, blz. 129) had zich in München onder het voorzitterschap van Prof. Dr. Karl von Zittel, president van de Beierse Academie van Wetenschappen, een comité gevormd met het doel voor de overledene een standbeeld op te richten. In ons land was een nationaal comité tot stand gekomen om aan dit doel mede te werken. Het bestond uit alle hoogleraren in de hygiëne aan onze universiteiten, drie geneeskundige inspecteurs van de volksgezondheid en de directeur van de gezondheidsdienst van Amsterdam.

In een volgende aflevering van genoemd tijdschrift (blz. 163) wordt een oproep van dit comité gepubliceerd om bijdragen voor dit doel te geven. De aanhef van deze oproep luidde als volgt:

'Dr. Max von Pettenkofer is op de 9e februari 1901 te München overleden. Weinig namen zijn zo algemeen bekend geworden als de zijne. Hij is de geniale ontdekker van een nieuw gebied der wetenschap, van de wetenschappelijke gezondheidsleer. Hij is een van die onsterfelijken, wier daden voortdurend het goede voortbrengen.' De ondertekenaars van de oproep zeggen verder o.m.:

'Zij denken daarbij in de allereerste plaats aan von Pettenkofer als hygiënist, maar toch ook aan de man, die door zijn uitvinding om oude schilderijen te herstellen, menig schilderstuk van onze oude meesters van de ondergang heeft gered.'

¹ Louis Pasteur (1822-1895). Franse bioloog en chemicus. Grondlegger van de leer, dat besmettelijke ziekten door bacteriën veroorzaakt worden en van de immunologie. Vooral bekend door zijn vaccinatie tegen hondsdolheid.

Robert Koch (1843-1910). Duits bacterioloog. Bracht de bacteriologie tot belangrijke ontwikkeling en legde de grondslag voor de moderne epidemiologie. Ontdekte o.a. de cholerabacil

mogelijkheid daartoe werd geopend door de inmiddels zeer verbeterde microscopen.

Vergeleken met de hygiënisten van het einde der 19e eeuw, die de ontdekkingen van de microbiologie wel in hun wetenschappelijk systeem konden verwerken, waren Pettenkofer en zijn school daarom eenzijdig en beperkt. Hetzelfde was echter het geval met de laat-19e eeuwse hygiënisten, wanneer men deze vergelijkt met hun collega's van de 20e eeuw, die ook de beschikking kregen over de resultaten van de gedragswetenschappen. Hierbij moeten vooral worden genoemd de psychologie en de sociologie, die in deze eeuw een belangrijke ontwikkeling te zien geven.

Maar al waren Pettenkofer en zijn school dan eenzijdig en kwamen zij, vooral door onvoldoende micro-biologische kennis soms tot onjuiste conclusies, dit is geen reden om hun werk gering te schatten. Zij onderzochten alles, wat zij met de hun ten dienste staande middelen konden onderzoeken.

Zij ontwierpen daartoe de nodige instrumenten. Alles werd nauwkeurig in maat en getal uitgedrukt. Zij waren de pioniers van de hygiëne van het milieu. In dit opzicht verdienen zij ook tegenwoordig, nu de hygiëne van het milieu weer in het centrum van de belangstelling is komen te staan, nog alle aandacht.

DE HYGIËNE VAN HET MILIEU

Alvorens verder in te gaan op het werk van Pettenkofer en zijn school, lijkt het mij van belang om hier iets te zeggen over de betekenis en de omvang van de hygiëne van het milieu. Er bestaat de laatste jaren een neiging – ook in ons land – om de hygiëne van het milieu te beperken tot de hygiëne van water, bodem en lucht of zelfs nog beperkter en uitsluitend in negatieve zin, de verontreiniging van water en lucht. Zoals wij op blz. 49 hebben gezien, heeft Pettenkofer daaronder de hygiëne van het gehele levensmilieu van de mens begrepen.

Deze ruime definitie van de hygiëne van het milieu moet m.i. nog altijd als juist worden erkend. Zij is ook aanvaard door de Wereld-

en de tuberkelbaci. Koch was de eerste die de Nobelprijs voor de geneeskunde ontving. Pettenkofer en Pasteur zouden deze prijs ongetwijfeld hebben ontvangen, als deze tijdens hun leven reeds zou zijn toegekend.

gezondheidsorganisatie, die haar heeft opgenomen in artikel 2 van haar Statuut¹.

In een belangrijke rede, gehouden in de 'London School of Hygiëne and Tropical Medicine', heeft de assistent-direkteur-generaal van de Wereldgezondheidsorganisatie, N. F. Izmerov, er op gewezen hoezeer de beperking tot de hygiëne van water, bodem en lucht onjuist is. Hij heeft er daarbij de aandacht op gevestigd, dat de ruime opvatting van de hygiëne van het milieu, die de Wereldgezondheidsorganisatie huldigt, ook is aanvaard door de Verenigde Naties, die in 1972 een conferentie over het menselijk milieu zullen bijeenroepen².

Ook de Nederlandse regering – het zou moeilijk anders kunnen, daar Nederland het Statuut van de Wereldgezondheidsorganisatie heeft geratificeerd – huldigt de ruime opvatting van de hygiëne van het milieu.

Dit blijkt ten overvloede uit het in 1970 met een inleiding van de staatssecretaris van Sociale Zaken en Volksgezondheid door het Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid uitgegeven boekje van Prof. W. F. J. M. Krul, 'Milieuhygiëne in Nederland'. Hierin worden behandeld de bescherming van arbeiders in het bedrijf, de drinkwatervoorziening, de waterverontreiniging, de luchtverontreiniging, de radio-actieve verontreiniging, de verwijdering van de vaste afvalstoffen, de bestrijding van het lawaai, de recreatie en de huisvesting en ruimtelijke ordening.

Zoals reeds opgemerkt is, is de belangstelling voor de hygiëne van het milieu in de laatste jaren zeer toegenomen. Dit is voor een deel toe te schrijven aan de ernstige verontreiniging van het water en de lucht, als gevolg van de industriële ontwikkeling waaraan in de meer ontwikkelde landen het hoofd moet worden geboden. Maar mondiaal

¹ 'Artikel 2. Teneinde haar doel te bereiken zullen de functies van de organisatie zijn:

a. enz.

i. waar nodig is in samenwerking met andere gespecialiseerde organisaties, verbetering in voeding, huisvesting, sanitaire verzorging, ontspanning, economische omstandigheden, arbeidsomstandigheden en andere elementen van de hygiëne van het milieu te bevorderen.'

Zie: C. van den Berg, Statuut van de Wereldgezondheidsorganisatie, IJmuiden, Vermande en Zonen, 1969.

² Chronicle World Health Organisation, april 1970.

Voor een bestrijding van de te beperkte opvatting van het begrip milieuhygiëne zie men ook het artikel van Prof. Dr. R. L. Zielhuis in 'Potentiële en reële ziekmakende factoren in het milieu', opgenomen in 'Het milieu van onze samenleving', Paul Brand, Bussum, 1970.

gezien, is deze vermeerderde belangstelling vooral te danken aan het feit, dat de Wereldgezondheidsorganisatie op dit gebied meer heeft gedaan dan het opnemen van de hiervoor geciteerde bepaling in haar Statuut. Zij heeft terstond, nadat zij haar werk in 1948 begonnen is, de hygiëne van het milieu opgenomen onder de onderwerpen, waaraan zij prioriteit wilde geven¹. Tot de maatregelen, die zij als uitvloeisel van deze beslissing nam, behoorde ook de instelling van een technische commissie voor dit deel van de gezondheidszorg. In het eerste rapport, dat deze commissie heeft uitgebracht, heeft zij er de aandacht op gevestigd, dat 75% van alle ziektegevallen in de wereld moet worden toegeschreven aan defecten in de hygiëne van het milieu.

HET WERK VAN PETTENKOFER EN ZIJN SCHOOL OP HET GEBIED VAN DE HYGIËNE VAN HET MILIEU

De onderzoeken van Pettenkofer c.s. hebben zich vooral bezig gehouden met de chemische verontreiniging van het milieu. In de periode, waarin de micro-biologie in de hygiëne haar grote triomfen vierde, (in Duitsland volgens Prof. van Loghem de 'bakterienfrohe Zeit' genoemd) zijn de gevaren, die uit deze chemische verontreiniging voortvloeien, vaak te veel over het hoofd gezien. Tegenwoordig is het echter wel duidelijk geworden, dat wij bij de lucht en het water vooral de chemische en de fysische verontreiniging te vrezen hebben.

De onderzoeken van Pettenkofer c.s. strekten zich uit tot alle onderdelen van de milieu-hygiëne en moeten voor een groot deel

¹ Deze problemen zijn, naast de bestrijding van de z.g. pestilente ziekten (voornamelijk cholera, gele koorts, pest en pokken), die het begin van de internationale gezondheidszorg zijn geweest:

1. de bestrijding van de malaria;
2. de bestrijding van de tuberculose;
3. de bestrijding van de geslachtsziekten;
4. de bevordering van de hygiëne van het milieu;
5. de bevordering van de zorg voor moeder en kind;
6. de bevordering van een doelmatige voeding;

Aan dit zestal werd later de facto toegevoegd:

7. de bevordering van de geestelijke volksgezondheid.

Over de betekenis van deze prioriteiten zie men: C. van den Berg, 'Thirty years of international health care', in 'Aspects of Health care and society', Assen, Van Gorcum & Comp., 1959, blz. 98-107.

daarvan als baanbrekend worden beschouwd. In het licht van wat hiervoor is gezegd over de eenzijdigheid en de beperktheid van deze hygiënisten is het verklaarbaar, dat bij deze onderzoeken fouten werden gemaakt en als gevolg daarvan uitspraken werden gedaan, die niet houdbaar waren. Zo kende Pettenkofer overdreven betekenis toe aan de schadelijkheid van door koolzuur verontreinigde lucht. (Voor het onderzoek van het koolzuurgehalte van de lucht ontwikkelde hij voortreffelijke methodes). Doch al waren de beschouwingen over de schadelijkheid van het koolzuurgehalte van de lucht op zichzelf niet juist, geheel zonder betekenis was het weer niet, dat het koolzuurgehalte grondig werd onderzocht. Het kan nl. soms een indicatie zijn voor andere verontreinigingen van de lucht, die wel schadelijk zijn. Pettenkofer heeft daarop overigens reeds de nadruk gelegd. Het is begrijpelijk, dat Pettenkofer vooral gevaar liep fouten te maken, wanneer hij zich bewoog op terreinen, waarbij de door hem niet voldoende beheerste microbiologie een rol speelde. Een bekend voorbeeld daarvan zijn zijn beschouwingen over het gevaar van de bodemlucht, waarmee we ons hieronder nader zullen bezig houden. Daarmee zouden volgens hem ziektekiemen in de huizen binnendringen. Doch in werkelijkheid werden in de bodemlucht nooit micro-organismen aangetroffen. Dergelijke fouten in het werk van Pettenkofer en de zijnen doen echter heel weinig af aan de grote betekenis, die dit werk heeft gehad voor de hygiëne in het algemeen en voor de hygiëne van het milieu in het bijzonder. Daarbij bedenken men voorts, dat zij bij hun onderzoeken vaak tot belangrijke resultaten kwamen, die op zichzelf van betekenis waren, doch die zij met de hun ten dienste staande kennis niet konden verklaren of verkeerd interpreteerden.

VAN RIJN ALS LEERLING VAN PETTENKOFER

Hoewel, zoals nader zal blijken, Van Rijn een omvangrijke hygiënische literatuur heeft bestudeerd, is het toch vooral Pettenkofer, bij wie hij zijn hygiënische kennis heeft opgedaan.

Welke werken van Pettenkofer heeft Van Rijn gekend, toen hij zijn publikaties schreef? Het grote handboek van diens school – ‘Handbuch der Hygiëne und der Gewerbekrankheiten, heraus-

gegeven von Prof. Dr. M. v. Pettenkofer und Prof. Dr. H. v. Ziemssen' – begon pas te verschijnen in 1886. Het belangrijke deel 'Der Boden' verscheen pas in 1887. Het is onwaarschijnlijk, dat Van Rijn deze boeken reeds heeft gekend, toen hij zijn eerste publikatie schreef en zijn geneeskundige plaatsbeschrijving samenstelde. (Bij de uitgave van zijn 'Aphorismen der Gezondheidsleer' in 1894 zal hij deze boeken vermoedelijk wel hebben gekend). Wij moeten daarom voor zijn aanvankelijke kennis van de leerstellingen van Pettenkofer zoeken naar andere bronnen. Die zijn niet moeilijk te vinden. In 1882 had Pettenkofer een klein boekje uitgegeven, getiteld: 'Der Boden und sein Zusammenhang mit der Gesundheit des Menschen'. Het is vrij zeker, dat Van Rijn dit boekje heeft gekend.

Daarvoor was echter reeds een ander boekje verschenen, dat Van Rijn ongetwijfeld terstond gelezen heeft. In 1872 had Pettenkofer voor de 'Albert Verein' te Dresden drie lezingen gehouden, die later werden uitgegeven. Zij werden door de directeur van de Rijks Hogere Burgerschool te Winterswijk, R. E. de Haan, in 1873 gepubliceerd onder de titel: 'De lucht beschouwd in hare betrekking tot kleding, woning en bodem'. Toevallig weten we, dat het origineel van dit boekje spoedig in Venlo bekend is geworden. Op 4 februari 1873 schreef nl. de in hoofdstuk 1 reeds als voorzitter van 'Puteanus' genoemde apotheker L. van der Grinten – in zijn kwaliteit van lid van de Geneeskundige Raad voor Noord-Brabant en Limburg – aan de adjunct-inspecteur van de volksgezondheid Verspyck: 'Zeer aangenaam zoude het mij zijn, indien ik het werkje van Pettenkofer, dat Uw Edelgestrenge op de laatste vergadering bij zich had, thans eens ter lezing kon hebben'¹. Met dit boekje moeten de drie lezingen van Pettenkofer bedoeld zijn.

Wanneer men deze twee boekjes van Pettenkofer doorleest en de inhoud daarvan vergelijkt met verschillende uitspraken van Van Rijn, wordt het duidelijk dat Van Rijn een belangrijk deel van zijn hygiënische kennis daaraan heeft ontleend en dat hij een goede leerling van Pettenkofer is geweest.

¹ Brieven uit 1871-1877 van Lodewijk Theodoor Adriaan van der Grinten, blz. 33.

Voor de kennis van de hygiënische denkbeelden van Van Rijn kunnen wij uit een reeks van bronnen putten. Daartoe behoort ook wat hij geschreven heeft als secretaris van de gezondheidscommissie, geschreven en gesproken als burgemeester, gesproken als lid van de Provinciale Staten van Limburg. Voorts zijn beschouwingen in zijn geneeskundige plaatsbeschrijving van Venlo en de voordrachten, die hij heeft gehouden voor het gezelschap Puteanus. Op verschillende plaatsen zal ik ook van deze bronnen gebruik maken. De voornaamste bronnen blijven echter zijn beide publikaties, waarover ik reeds sprak, nl.

1. een in 1888 bij Seyffardt's Boekhandel in Amsterdam uitgegeven brochure van 56 bladzijden, getiteld 'De invloed der Lucht op de gezondheid en welstand van den Mensch', met als ondertitel: 'Een raadgeving voor iedereen om gezond te blijven en oud te worden'.
2. een in 1894 bij P. Noordhoff in Groningen uitgegeven verzameling van 398 spreuken, getiteld 'Aphorismen der Gezondheidsleer'.

Enkele opmerkingen over het karakter van deze boekjes mogen hier volgen. De inhoud daarvan zal nader ter sprake komen bij de systematische behandeling van de denkbeelden van Van Rijn.

In de eerste plaats zou ik er dan op willen wijzen, dat de verschijning van het tweede van deze boekjes, de Aphorismen, geen afsluiting van de hygiënische studies van Van Rijn betekende. Hij hield tot op hoge leeftijd de wetenschappelijke literatuur goed bij. Bij het laatste gesprek, dat ik – in 1922 – met hem heb gehad, gaf hij daarvan nog duidelijk blijk. Onder de invloed van de ontwikkeling der wetenschap zijn zijn denkbeelden in de loop der jaren geëvolueerd. Over verschillende in de Aphorismen besproken problemen dacht hij later anders. In het bijzonder moet ik hier vermelden, dat de zegetocht, die de bacteriologie in de hygiëne heeft gedaan, aan hem niet is voorbij gegaan. Hij zag de betekenis van de bacteriologie zeer goed in en stelde zich op dat gebied zoveel mogelijk op de hoogte. Wel betreurde hij het, zoals hij mij eens zei, dat hij op dit terrein niet geschoold was, zodat hij niet, zoals op chemisch gebied, zelf onderzoeken kon doen. 'Dat was van na mijn tijd', zei hij, 'Sjef heeft dat wel geleerd'¹.

¹ Zijn zoon J. H. van Rijn, die hem als apotheker in Venlo is opgevolgd.

I. *De invloed der Lucht op de gezondheid en welstand van den Mensch*

Van de twee publikaties is deze het minst belangrijk. In tegenstelling met de Aphorismen, die zich op een ruim terrein bewegen, behandelt dit boekje slechts een beperkt deel van de hygiëne. Bovendien is het wetenschappelijk minder verantwoord dan het geval is met de Aphorismen. Van Rijn maakt zich in zijn eerste publikatie soms aan schromelijke overdrijving schuldig. Prof. A. P. Fokker, die haar in het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde heeft gerecenseerd waarbij hij in verschillende opzichten van zijn waardering blijk gaf, heeft daarop terecht kritiek uitgeoefend¹.

Niettemin heb ik het verantwoord geacht om bij het schrijven van het onderstaand systematisch overzicht van de denkbeelden van Van Rijn ook in ruime mate van dit geschrift gebruik te maken. Dit in het bijzonder, omdat in deze publikatie reeds twee opvattingen van Van Rijn naar voren komen, die bij zijn werk op hygiënisch gebied steeds een grote rol hebben gespeeld, nl.:

1. dat de levensduur van vele mensen door verwaarlozing van de gezondheidszorg aanzienlijk wordt bekort;
2. dat naast de persoonlijke hygiëne de hygiëne van het milieu een belangrijke rol speelt.

Daarbij legde hij, zoals we zullen zien, te zeer gewicht op de betekenis van de zuivere lucht. Ook in dit opzicht was hij een goede leerling uit de school van Pettenkofer. In het voorwoord tot dit boekje schreef Van Rijn:

‘Hygiënische kennis te verspreiden, van luchtvijanden lucht vrienden te maken, is het doel van dit werkje’.

Voorts vermeldde hij, dat de door hem geraadpleegde schrijvers waren: Niemeyer, Pettenkofer, Bock, Kosmos en anderen.² Uit dit korte voorwoord blijkt:

1. dat Van Rijn zich reeds bezig hield met wat tegenwoordig ‘Health education’ wordt genoemd;
2. dat hij voor zijn studie destijds vooraanstaande deskundigen heeft geraadpleegd.

¹ Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde, 7 april 1888.

² H. B. J. van Rijn, *De invloed der lucht op de gezondheid en welstand van den mensch*, Amsterdam 1888.

II. Aphorismen der Gezondheidsleer

De tweede publikatie van Van Rijn, de Aphorismen, bestrijkt een veel groter terrein dan het hiervoor besproken werkje. Het laat ons zijn opvattingen kennen over een reeks van hygiënische vraagstukken die in de eerste publikatie niet aan de orde zijn gekomen.

Zoals reeds gezegd, is het een verzameling van driehonderdachten-negentig uitspraken en mededelingen op het gebied van de gezondheidsleer, die ten dele het karakter van spreuken hebben. Bij ongeveer de helft is de auteur vermeld aan wie ze zijn ontleend¹. Is de andere helft van Van Rijn zelf? Het is althans voor een groot deel daarvan wel waarschijnlijk. Een aantal is onmiskenbaar uit zijn pen gevloeid, maar er zijn uitspraken zonder vermelding van auteur, die men ook elders kan ontmoeten².

Bij de systematische samenvatting van de denkbeelden van Van Rijn heb ik bij voorkeur gebruik gemaakt van de Aphorismen, waarvan geen auteur vermeld is.

Het korte voorbericht, dat Van Rijn bij de Aphorismen schreef, luidde als volgt: 'Spreuken zijn scherpe spijkers, die de waarheid in onze gedachten doen doordringen, zegt Diderot. Om de waarheden der gezondheidsleer – de geneeskunde der toekomst – in weinige woorden weer te geven, koos ik derhalve de vorm van stellingen, spreuken, wenken, gezegden, gedachten, ideeën en raadgevingen. Bij de meesten moet doorgedacht worden, hetgeen de waarde verhoogt, want een gedachte, die men dadelijk begrijpt, is veelal het begrijpen niet waard, zegt Multatuli³.'

¹ In het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde van 30 juni 1894 werd deze publikatie gunstig gerecenseerd door Dr. E. Wintgens.

² Deze auteurs zijn in de volgorde, waarin zij in de aphorismen voor het eerst voorkomen:

Lord Beaconsfield, Prof. Fokker, Prof. J. W. Gunning, Dr. Thieman, Roemer, kroonprins Rudolf, R. Virelon, Frederik de Grote, de Maupassant, Seneca, Hufeland, P. Niemeyer, Eris-mann, Hupertz, Sonderegger, Pettenkofer, Stromeyer, von Düring, Hupertz, van der Kloes, Harting, Florence Nightingale, Dr. E. Wintgens, Bock, Liebig, Ribbius, Voigt, Voltaire, J. J. Rousseau, P. Mantegazza, Horatius, Adler, Barker, Donders, Plato, Dr. F. van Eeden, M. von Ebner Eichenbach, Hippocrates, Prof. Stokvis, Keil, Adagarius, Prof. E. A. v. d. Burg, Montaigne, Prof. Korteweg, Erasmus, Paracelsus, G. A. Rechter, B. Auerbach, Herder, Dr. H. J. Raarlos, Pythagoras, Cats, Sirach, Montesquieu, L. Feuerbach, E. Reich, L. Tolstoi, John, Baco, J. Rochard, Schopenhauer, Molière.

Zoals men ziet een bonte verzameling van bekende hygiënisten, medici en filosofen, maar ook van een aantal onbekende figuren. Dit geeft blijk van de grote belezenheid van Van Rijn.

³ Aphorismen, a. w., voorbericht.

SAMENVATTING VAN DE HYGIËNISCHE DENKBEELDEN VAN VAN RIJN

Aan de hand van de uitspraken van Van Rijn en van de door hem gepubliceerde uitspraken van anderen – waarvan men immers mag aannemen, dat zij ook zijn mening weergeven – zal ik nu trachten een systematische samenvatting van zijn hygiënische denkbeelden te geven. In een beperkt aantal gevallen zal ik daarbij gebruik maken van mededelingen, die hij mij persoonlijk heeft gedaan. Van de andere uitspraken zal ik steeds de vindplaats vermelden. Bij de uitspraken, die ontleend zijn aan zijn eerste publikatie wordt voor de bladzijde vermeld 'Lucht', bij die, welke in de Aphorismen voorkomen, wordt voor de bladzijde vermeld 'Aphorismen'. Andere bronnen worden volledig aangegeven.

GEZONDHEID

De Wereldgezondheidsorganisatie begint de preambule, die aan haar statuut voorafgaat, met een definitie van gezondheid¹. Van Rijn geeft wel geen definitie van gezondheid in engere zin, doch hij begint zijn eerste publikatie met enige uitspraken over de betekenis van de gezondheid, die ik hier laat volgen.

'Gezondheid is voorwaar de grootste schat en gezond te zijn is groter voorrecht dan de meeste gezonden beseffen; wie gezondheid mist, is evenmin geschikt voor arbeid als vatbaar voor genot.'

'Het grondkapitaal, waarmede ieder mens en de gehele maatschappij werkt, waarmede men de vreedzame strijd om een bescheiden deel der aardse goederen machtig te worden voert, bestaat in de gezondheid. De mogelijkheid zich met het verkregen goed te vergenoegen, een gelukkige familiekring te stichten en ook met weinig tevreden te zijn, is alweer afhankelijk van de gezondheid.'

'Waar de natuurlijke vereisten tot instandhouding van het leven niet aanwezig zijn, daar is een voortdurende gezondheid onmogelijk of daar wordt het leven in halfzieke toestand gesleten².'

Bij deze uitspraken van Van Rijn sluit geheel aan het volgende citaat

¹ 'Gezondheid is een toestand van volledig lichamelijk, geestelijk en sociaal welzijn en niet slechts de afwezigheid van ziekte of zwakheid.'

² De invloed der lucht, a.w., blz. 1.

van Lord Beaconsfield¹, waarmee hij zijn eerste publikatie beëindigde en zijn tweede begon:

‘De gezondheid van een volk is de waarachtige grondslag, waarop heel zijn geluk en de macht van de staat berust².’ Verwaarlozing van de gezondheid werd door Van Rijn bestreden, niet alleen omdat men, zoals hij in bovenstaande citaten uitspreekt, men zonder gezond te zijn niet behoorlijk kan leven, maar ook, omdat men daardoor gevaar loopt het leven ontijdig te verlaten.

LEVENSDUUR VAN DE MENS

Van Rijn was van oordeel, dat de gemiddelde levensduur veel te kort was en dat het mogelijk was, die belangrijk te verlengen. Dit vraagstuk heeft hem altijd zeer bezig gehouden. In zijn beide publikaties heeft hij daarover enige uitspraken gedaan, die ik hier laat volgen.

‘Onbekendheid met de eerste eisen der gezondheidsleer is de oorzaak, dat zo weinigen weten, wat zij te doen en te laten hebben om in gezondheid oud te worden. Onbekendheid met de eenvoudigste natuurwetten, welke leven en gezondheid beheersen, is de voorname oorzaak van het vroegtijdig verlies van duizenden en duizenden levens.’

‘Is het daaraan niet toe te schrijven, dat zo weinigen de natuurlijke eindpaal des levens bereiken; dat er zovelen – betrekkelijk jong – door ziekten, die te voorkomen waren geweest, sterven; dat de gemiddelde levensduur der mensen nog altijd zo kort is?’

‘Dat ontijdig sterven door oorzaken, die uit de weg te ruimen zijn, behoeft toch niet immer voort te gaan. Het mensdom behoeft toch niet altijd geteisterd te worden door ziekten, die te voorkomen zijn. Meer dan men oppervlakkig vermoeden zou, reikt toch de macht des mensen over zijn gezondheid en levensduur en ook over die zijner medemensen. Die macht bestaat in de toepassing van hygiënische kennis, in het gebruik van zijn gezond verstand en voor alles in het geloof aan het klassieke gezegde: hebt de moed gezond te zijn en gij zult het zijn³.’

¹ De conservatieve Britse eerste minister Disraeli (1804-1881), die met deze titel in de adelstand werd verheven.

² Aphorismen, a.w., blz. 5.

³ De invloed der lucht, a.w., blz. 2.

De gemiddelde levensduur was in de jaren, dat Van Rijn zijn publikaties schreef, inderdaad nog niet erg hoog, nl. beneden de vijftig jaar, terwijl zij in ons land tegenwoordig voor mannen 71 jaar en voor vrouwen zelfs 75 jaar bedraagt. Van Rijn zou ook deze getallen nog niet als eindpunten hebben beschouwd. Hij citeert nl. Buffon¹, die betoogde dat een mens in overeenstemming met wat bij de dieren het geval is, vijf maal zo lang zou moeten leven als hij nodig heeft om volwassen te worden. Daar een mens twintig jaar groeit, zou hij dus honderd jaar moeten worden.

De verlenging van de levensduur, die sedert de vorige eeuw zo belangrijk is geweest, was in de ontwikkelde landen ten tijde van de publikaties van Van Rijn reeds waar te nemen. Hij schreef deze terecht toe aan verbeterde hygiënische omstandigheden, niet aan vorderingen der geneeskunde². Hij had er evenwel een open oog voor, dat deze verlenging van de gemiddelde levensduur niet altijd verbetering van de volksgezondheid betekende. Tegenwoordig wordt er in dit verband op gewezen, dat het belangrijker is leven aan de jaren, dan jaren aan het leven toe te voegen. Van de scherpe kijk, die hij toen reeds op dit probleem had, gaf Van Rijn blijk door de volgende uitspraak: 'De mensen leven thans niet langer dan voorheen, maar zij sterven langzamer³.'

GEZONDHEIDSLAER

Hoewel Van Rijn ook nu en dan het woord hygiëne gebruikt, spreekt hij toch bij voorkeur van de gezondheidsleer.

Wij hebben reeds gezien, dat hij de slechte toestand van de volksgezondheid en de veel te korte gemiddelde levensduur vooral toeschreef aan de onbekendheid met de eerste eisen der gezondheidsleer, niet aan onvoldoende geneeskundige verzorging. Het is daarom bijzonder interessant te nemen van de uitspraken, die hij over deze wetenschap heeft gedaan. Deze zijn vooral te vinden in de Aphorismen.

Hoe definieerde Van Rijn de gezondheidsleer? In de Aphorismen deed hij daarover de volgende uitspraak:

¹ Aphorismen, a.w., blz. 15. ² Aphorismen, a.w., blz. 10. ³ Aphorismen, a.w., blz. 38.

‘De gezondheidsleer is de wetenschap, wier toepassing niet alleen ziekten leert voorkomen en vermijden, maar ook individuele en erfelijke aanleg tot ziekten kan wegnemen en daardoor ook de sociale noden van het volk kan verminderen¹.’

Zoals men ziet een zeer ruime definitie, die niet alleen de eigenlijke hygiëne, maar ook de preventieve geneeskunde en de eugenese omvat. Evenwel liet Van Rijn aan zijn uitspraak over de hygiëne een definitie van Prof. Fokker voorafgaan, die nog veel ruimer was. Deze luidt als volgt:

‘De hygiëne leert de regelen kennen voor een volmaakte cultuur van lichaam en geest. Alles wat tot verbetering van de mens, tot vermeerdering van zijn lichamelijk, geestelijk en zedelijk welzijn kan bijdragen, behoort tot het gebied der hygiëne².’

Belangrijker en voor zijn inzichten meer verhelderend dan deze definitie is wat Van Rijn verder zegt over de inhoud van de gezondheidsleer.

Hij onderscheidt de algemene en de persoonlijke gezondheidsleer. De algemene (sociale) gezondheidsleer heeft tot taak het tegengaan en afweren der acute ziekten. De taak van de persoonlijke gezondheidsleer is het bestrijden van de chronische ziekten³.

Hij achtte de persoonlijke hygiëne van groter belang dan de sociale hygiëne, zoals blijkt uit de volgende uitspraak: ‘Ik ben volkomen overtuigd dat quarantaine, vaccinatie, desinfectie, ventilatie, verschaffen van zuiver drinkwater, doelmatige afvoer van faecaliën de bijzondere en algemene gezondheid van het volk zullen verbeteren; maar toch geloof ik, dat een hygiënische levenswijze van elk individu, die zijn weerstandsvermogen versterkt en zijn lichaam bestand maakt tegen de meest schadelijke invloeden en onvatbaar voor de meest pathogene bacteriën, het voornaamste, zo niet het enige middel is om gezond te blijven en tevreden te leven⁴.’ En geheel in overeenstemming daarmee zegt hij: ‘Openbare gezondheidsmaatregelen doen weinig nut, wanneer de voorschriften der gezondheidsleer in het huisgezin onophoudelijk worden verwaarloosd⁵.’

Wat kan men nu doen om de persoonlijke hygiëne te bevorderen?

¹ Aphorismen, a.w., blz. 7.

⁴ Aphorismen, a.w., blz. 12.

² Aphorismen, a.w., blz. 5.

⁵ Aphorismen, a.w., blz. 7.

³ Aphorismen, a.w., blz. 8.

Van Rijn heeft begrepen, dat de bevolking daartoe moest worden opgevoed. Hij heeft met zijn beide boekjes daartoe een bijdrage willen leveren. Erg geslaagd waren deze pogingen niet. Zijn eerste publikatie niet, omdat hij bij de, overigens beperkte voorlichting op hygiënisch gebied, die hij daarin gaf, zich aan sterke overdrijving schuldig maakte. De op hoger niveau staande Aphorismen waren weer te weinig populair om op grote schaal invloed te kunnen uitoefenen. Van Rijn verwachtte terecht veel van het opnemen van de gezondheidsleer in het leerplan van het voortgezet onderwijs. In dit verband vermeldde hij in de Aphorismen met veel waardering, dat de Geneeskundige Raad van Zuid-Holland in 1876 aan de regering had verzocht aan de Hogere Burgerscholen, de Kweekscholen voor onderwijzers en de Polytechnische School¹ 'gezondheidsleer' te doen onderwijzen². Deze Geneeskundige Raad en Van Rijn waren op dit gebied hun tijd ver vooruit.

Al achtte Van Rijn de persoonlijke hygiëne dan van groter belang dan de sociale hygiëne, hij onderschatte de betekenis van de laatste allerminst. Dit blijkt niet alleen uit alles, wat hij op sociaal-hygiënisch gebied heeft gepresteerd als secretaris van de gezondheidscommissie en vooral als burgemeester, maar ook uit de volgende uitspraak: 'Opmerkelijk klein is het gemiddelde sterftecijfer in de beide grootste steden der aarde, nl. Londen 24, Parijs 21 per duizend. De oorzaken daarvan zijn zeker: doeltreffende gezondheidsmaatregelen, goede rio-lering, brede straten, waterleidingen enz.'³

HYGIËNE VAN HET MILIEU

Van Rijn moge dan de persoonlijke hygiëne van groter belang hebben geacht dan de algemene, zijn aktiviteit heeft zich vooral bewogen op het laatstgenoemde terrein. Daarom zal ik nu in de eerste plaats aandacht schenken aan de uitspraken, die hij daarover heeft gedaan en dan in het bijzonder aan die, welke betrekking hebben op de hygiëne van het milieu.

¹ De voorganger van de Technische Hogeschool in Delft.

² Aphorismen, a.w., blz. 6.

³ Aphorismen, a.w., blz. 11.

Aansluitend bij de eerste publikatie van Van Rijn, die in hoofdzaak aan dit onderwerp was gewijd, zal ik beginnen met de hygiëne van de lucht. In het voetspoor van Pettenkofer wijst hij in het bijzonder op de kwade gevolgen van de verontreiniging van de lucht door gassen. Hij waarschuwt voor het gevaar van het vertoeven in afgesloten ruimten, zonder voldoende ventilatie. Langdurig verblijf in een bedorven atmosfeer zou een hoofdoorzaak zijn van het ontstaan van alle ziekten der adembalingswerktuigen: 'En het aantal dezer ziekten', zo zegt hij, 'die zo talrijk voorkomen en zovele slachtoffers eisen, en wel meestal op een leeftijd, dat hun werkkring voor de maatschappij eerst aanvangt, is zó groot, dat de sterfte van een cholera- of pokken-epidemie daarbij niet vergeleken kan worden. Gaan wij de sterfte-statistiek na, dan zien wij dat 36% aan ziekten der adembalings-werktuigen bezwijkt en dat zijn ziekten, waarvoor geen vaccinatie, desinfectie- of quarantainemaatregelen kunnen baten¹.'

Na de verontreiniging van de lucht door gassen bespreekt hij de verontreiniging van de lucht door stof. Hij beschouwt die als een hoofdoorzaak van beroepsziekten². In het bijzonder wijst hij op het gevaar van de met stof verontreinigde lucht voor de verspreiding van infectieziekten. Hij citeert daarbij Pasteur, die met een reeks van proeven zou hebben aangetoond, 'dat de kans om door infectie veroorzakende kiemen besmet te worden op de droge weg drie miljoen maal groter is dan op de natte weg³.'

In navolging van Pettenkofer en Naegeli wijdt hij voorts speciale aandacht aan de gevaren van de grondlucht.

'De grondlucht wordt door Naegeli als de draagster en verspreider der infectieziekten beschouwd. Het water betekent volgens hem niets: men kan het met de infectieoorzaken bezwangerde water drinken zonder besmet te worden, maar lucht inademen, die van infectie-veroorzakende slijtzwammen voorzien is, kan men zonder schade niet⁴.'

¹ De invloed der lucht, a.w., blz. 10.

² De invloed der lucht, a.w., blz. 21.

³ De invloed der lucht, a.w., blz. 21.

⁴ Karl Wilhelm von Naegeli (1817-1891), een bekend botanicus, evenals Pettenkofer hoogleraar in München, die veel onderzoekingen heeft gedaan over de betekenis van de bacteriën voor de infectieziekten.

Van Rijn was zeer doordrongen van de grote betekenis, die de drinkwatervoorziening voor de volksgezondheid heeft. Hij begreep volkomen, dat door het feit, dat in een gemeente een waterleiding bestaat, nog allerminst een goede drinkwatervoorziening verzekerd is. Daarvoor is het bovendien nodig, dat de aansluiting aan de waterleiding voor ieder technisch en economisch mogelijk is en dat de tarieven een voldoende gebruik van het water niet belemmeren. Daarnaast is het noodzakelijk – iets dat tegenwoordig nauwelijks meer een rol speelt, maar in het begin van deze eeuw van grote betekenis was – dat de bezwaren en vooroordelen, die bij de bevolking tegen de drinkwatervoorziening bestaan, zo goed mogelijk worden weggenomen.

Van Rijn heeft zich in deze zin, meer nog dan bij de behandeling van de drinkwatervoorziening in de gemeenteraad van Venlo, duidelijk uitgesproken in de Provinciale Staten van Limburg, toen daar een drinkwaterleiding van Zuid-Limburg aan de orde kwam. De aanleiding daartoe was een verzoek van het waterleidingcomité voor Zuid-Limburg te Maastricht om subsidie voor het opmaken van een definitief plan voor deze waterleiding. Van Rijn vond, dat Gedeputeerde Staten – die slechts een subsidie van f 3.000,— voorstelden – niet voldoende belangstelling in dit onderwerp toonden. Daarom hield hij een krachtig pleidooi voor een hoger subsidie. Daarbij deed hij, naast beschouwingen als hiervoor vermeld zijn, nog de volgende uitspraak, waarmee hij zijn rede besloot:

‘De vergadering zal meer belangstelling (dan Gedeputeerde Staten) moeten tonen in dit onderwerp, overtuigd als hij (Van Rijn) is, dat deze aangelegenheid zeker een der belangrijkste is, die gedurende zijn lidmaatschap der Staten aan de orde gesteld is. Spreker kent trouwens geen solider geldbelegging, dan die gepaard met de aanleg van waterleidingen, omdat de samenstelling van het water niet afhankelijk is van de veranderingen, welke de wetenschap op elk gebied teweeg brengt en de moderne techniek te aanschouwen geeft¹.’

¹ Notulen Provinciale Staten van Limburg van 10 maart 1914.

Hygiëne van de bodem

Terwijl Van Rijn in zijn publikaties uitvoerig spreekt over de hygiëne van de lucht, is daarin weinig te vinden over de hygiëne van de bodem, wat trouwens ook het geval is met de hygiëne van het water.

Niettemin was Van Rijn ook op dit punt een volgeling van Pettenkofer, bij wie de hygiëne van de bodem zo'n grote rol speelt. Dit blijkt duidelijk uit zijn geneeskundige plaatsbeschrijving. Daarin geeft hij niet alleen een uitvoerige beschrijving van de bodem van Venlo, maar hij bespreekt ook de invloed, die de gesteldheid van de bodem heeft op het voorkomen van ziekten. Vermeldenswaard is voorts de volgende uitspraak, die hij daarbij doet:

'De gezondheid van een plaats is mijns inziens alleen afhankelijk van de invloed van de bodem en deze mag geenszins verward worden met die van het klimaat, daar beiden niets met elkaar gemeen hebben¹.'

Dat hier de leerling van Pettenkofer spreekt, wordt duidelijk als men het bovenstaande vergelijkt met het volgende citaat uit diens boekje 'Der Boden und sein Zusammenhang mit der Gesundheit des Menschen':

'Wenn also Luft oder Wasser an einem Orte verdorben sind, so geht die Verderbnis nicht von einer Entmischung oder Zersetzung dieser beiden Lebens-Elemente aus, sondern vom Orte selbst und sie reinigen sich bald wieder. Am längsten und zähesten haftet eine Verunreinigung am Boden, der keinen Ortswechsel hat, wie Luft und Wasser. Wenn man früher für einen Ort den hygienischen Werth der Luft an erste Stelle, den des Wassers an zweite und den des Bodens an dritte Stelle setzte, so darf man gegenwärtig die Reihenfolge wohl umkehren².'

Hygiëne van de woning

Tot de belangrijkste onderdelen van de milieu-hygiëne behoort de hygiëne van de woning, het milieu waarin, – althans in de ontwikkelde landen – de mens als regel het grootste deel van zijn leven doorbrengt. Van Rijn was daarvan zeer overtuigd. Zoals in hoofdstuk iv zal worden

¹ Geneeskundige Plaatsbeschrijving van Venlo, blz. 10.

² Idem, blz. 7.

beschreven, heeft hij zich dan ook intensief met het woningvraagstuk bezig gehouden.

Ook uit de Aphorismen blijkt zijn belangstelling voor dat vraagstuk. Ik beperk mij hieronder tot overname van de uitspraken, die vermoedelijk van hem zelf afkomstig zijn. 'De mens gelijkt het huis, dat hij bewoont. Zo woning, zo volk. De woning zij luchtig en zonnig, droog en hooggelegen, zindelijk en ruim¹.'

'De woning is het kleed van de mens in groot formaat. De vensters zijn de longen der woning².'

'De grootste kamer van een huis wordt gewoonlijk tot kapel voor de ijdelheid gewijd; men maakt er een salon of kijkkast van en gaat in de kleinste slapen: zo loopt men in zijn ongeluk. Velen weten het, maar het veranderen doen weinigen³.'

'Leef zo veel mogelijk in ruime luchtige kamers: enge, hoge, luchtarme woon- en arbeidslokalen bederven het bloed en verkorten de levensduur. Gelijk de woning, zo is ook de mens, naar lichaam en geest. Gezonde woningen, gezond volk⁴.'

Hygiëne van de kleding

Als goed leerling van Pettenkofer, die voor het eerst ook het terrein der kleding heeft onderzocht, heeft Van Rijn diens denkbeelden gepropageerd.

Hij begint de hierover handelende Aphorismen met het volgende citaat van Pettenkofer:

'Daar de lucht een der slechtste warmtegeleiders is, zo is het doelmatig, dat onze kleding 's winters zoveel lucht insluit als mogelijk is. Dubbele kleding van dunne stof voldoet dus beter dan dikke enkele kledings⁵.'

Van Rijn werkt de leer van Pettenkofer in een tweetal Aphorismen verder uit. Hij zet uiteen, dat het er minder op aan komt, of de onderklederen uit wol, katoen of linnen gemaakt zijn, maar wel hoe die grondstoffen geweven zijn. Want niet van de specifieke eigenschappen van het weefsel, maar van het luchtgehalte en het meer of

¹ Aphorismen, a.w., blz. 29.

² Aphorismen, a.w., blz. 29.

³ Aphorismen, a.w., blz. 28.

⁴ Aphorismen, a.w., blz. 21.

⁵ Aphorismen, a.w., blz. 30.

minder sluiten om de leden, hangt het warmtegeleidend vermogen der kledingstukken af. Hij waarschuwt, dat dikwijls gewassen wol hard wordt en evenals een linnen en katoenen hemd, dan veel waterdamp opneemt en daardoor een sterke geleider van warmte wordt¹. Tenslotte geeft hij nog de volgende raad:

‘Gezond en aangenaam kleedt men zich in een met grote mazen gebreid zijden of boomwollen net op het naakte lijf; daardoor blijft tussen het hemd en de huid een droge luchtlaag².’

Hygiëne van de voeding

Ook op het terrein van de hygiëne van de voeding was Van Rijn zijn tijd ver vooruit. Hij geeft daarover een groot aantal Aphorismen, meest van anderen. Van hemzelf noteer ik de volgende:

‘Zeg mij, wat gij eet en drinkt en ik zal U zeggen, wie gij zijt en wat gij kunt. Aardappelen en cichorei-koffie aftreksel maken wel dik, maar niet gezond en in geen geval denkend en vlug³.’

‘Een mens, die meer aan genotmiddelen dan aan eigenlijke voedingsmiddelen uitgeeft, lijkt een koetsier, die niet de zweep, maar wel de haver spaart⁴.’

Als men het standpunt en de inzichten van Van Rijn op het gebied van de voeding de juiste waardering wil geven, moet men bedenken, dat hij wat voedingsleer betreft, niet verder kon zijn dan wat in zijn tijd daarover bekend was. Men was toen reeds wel op de hoogte van de behoefte aan calorieën en van de betekenis van de samenstellende delen eiwitten, koolhydraten en vet. Maar van de vitamines en van de betekenis van vele anorganische elementen van de voeding was evenmin wat bekend als van de aminozuursamenstelling van de verschillende eiwitten. Men mag daarom b.v. de uitspraak van Van Rijn over de aardappelen niet te streng kritiseren. Hij kon niets weten over de hoedanigheid van het in de aardappelen voorkomende eiwit, noch over de betekenis, die de aardappelen hebben voor de voorziening met vitamine B₁ en vooral met vitamine C. Maar men kan niet genoeg waarderen, dat Van Rijn destijds, nu driekwart eeuw geleden,

¹ Aphorismen, a.w., blz. 31.

³ Aphorismen, a.w., blz. 73.

² Aphorismen, a.w., blz. 31.

⁴ Aphorismen, a.w., blz. 74.

reeds een open oog had voor de betekenis, die de zorg voor een doelmatige voeding heeft als onderdeel van de gezondheidszorg. Nog vele jaren daarna zou de gezondheidszorg in ons land zich hoogstens bezig houden met het weren van ondeugdelijke voedingsmiddelen. Daarbij speelde het streven naar steriliteit – de bacteriologie had haar intrede gedaan – soms een minder gelukkige rol. Zo werden door te lang koken noodzakelijke bestanddelen van de voeding (vitamines, ruwe vezel) dikwijls vernietigd.

Overigens kwam het toezicht op de deugdelijkheid van de levensmiddelen ook pas na de eerste wereldoorlog door de totstandkoming van Warenwet en Vleeskeuringswet tot behoorlijke ontwikkeling. Doch het zou tot aan de tweede wereldoorlog duren voordat de zorg voor een doelmatige voeding in het geheel der Nederlandse gezondheidszorg zou worden opgenomen¹.

Lichtgas en electriciteit

De vermelding van dit onderwerp bij de samenvatting van de hygiënische denkbelden lijkt vreemd. Voor Van Rijn was echter de vervanging van de gasverlichting door de elektrische verlichting een zaak, die uit hygiënisch oogpunt uiterst gewichtig was. Hij had nl. in de loop der jaren uit hygiënisch oogpunt grote bezwaren gekregen tegen de verlichting en verwarming met gas. Zodra Venlo geëlektrificeerd was, liet hij in de raadszaal de gasverwarming vervangen door in het gebruik zeer kostbare elektrische kachels. Met de overdrijving, die hem, nooit vreemd is geweest, maar waaraan hij zich vooral in de laatste jaren van zijn burgemeesterschap schuldig maakte, zei hij eens in de gemeenteraad, dat de slechte gezondheidstoestand van veel inwoners van Venlo was te wijten aan het feit, dat zij gasverlichting hadden.

Van Rijn heeft als lid van de Provinciale Staten een belangrijke rol gespeeld bij de elektrificatie van Limburg. In een rede, die hij daarover op 24 november 1914 heeft gehouden, deed hij o.m. de volgende uitspraak: 'Het is voldoende bekend, dat de toekomst aan de elektrici-

¹ Een onbegrijpelijk trage ontwikkeling, waar het toch al wel lang vaststaat, dat men voor een verdergaande verbetering van de volksgezondheid vooral het oog moet richten op het verhogen van de weerstand tegen ziekten, waarbij de voeding een belangrijke rol speelt.

teit is; niet alleen uit een maatschappelijk oogpunt, ook in verband met de hygiënische belangen speelt zij een grote rol¹.

PERSOONLIJKE HYGIËNE

Lichaamsreinheid

Bij de persoonlijke hygiëne wordt in de eerste plaats gesproken over de lichaamsreinheid. De daarop betrekking hebbende Aphorismen worden ingeleid met het bijbelwoord 'Uw lichaam is een tempel Gods'. Van Rijn knoopt daaraan de vermaning vast: 'Wees derhalve zindelijk en niet water- en luchtschuw².'

Vervolgens wordt Liebig geciteerd, die het gebruik van zeep een barometer voor de beschaving en een maatstaf van de zorg voor de gezondheid der huid heeft genoemd³.

De noodzakelijkheid van het baden wordt aangetoond met een verwijzing naar de rol, die de huid speelt bij de verwijdering van schadelijke stoffen uit het lichaam en bij de regeling van de lichaamswarmte.⁴

Van Rijn is een groot voorstander van het aanleggen van openbare bad- en zwemgelegenheden en hekelt met een verwijzing naar het buitenland de achterlijkheid van Nederland op dit gebied⁵. Maar hij bestrijdt het dwepen met badplaatsen.

'Geen goed ontwikkelde arts, die er heden niet van overtuigd is, dat er overal badplaatsen zijn, omdat het water overal dezelfde werking heeft; omdat het slechts mechanisch als massa op ons lichaam werkt en omdat noch water, noch de daarin opgeloste zouten door de huid in ons lichaam dringen⁶.'

Lichaamsbeweging en sport

Van Rijn pleitte steeds krachtig voor voldoende lichaamsbeweging, maar stond zeer kritisch tegenover allerlei vormen van sportbeoefe-

¹ Notulen Provinciale Staten van Limburg van 24 nov. 1914.

² Aphorismen, a.w., blz. 32.

³ Aphorismen, a.w., blz. 32.

⁴ Aphorismen, a.w., blz. 32.

⁵ Aphorismen, a.w., blz. 41.

⁶ De invloed der lucht, a.w., blz. 41.

ning, vooral als die naar zijn mening de door hem zo belangrijk geachte zondagsrust in gevaar brachten. Hij hamerde er altijd op, dat men meer moest lopen. 'Alles zou veel beter lopen, als men maar meer liep¹.' Doch men moest dan ook flinke wandelingen maken.

'Velen verbeelden zich, dat een wandeling zonder vermoeienis, een uurtje rondsletteren in de vrije lucht voldoende is om hun spierkracht te behouden, hun spijsvertering te regelen en hun slaap te bevorderen en dat wezenlijke vermoeidheid reeds op een te grote inspanning zou wijzen².' Behalve over het wandelen heeft Van Rijn zich in de Aphorismen nog over twee andere vormen van ontspanning geuit: over het biljarten en over het kaartspel.

Hij was een groot voorstander van het biljarten.

'Biljarten bevordert het kort- en verzien en is dus voor mensen, die een dagelijks werk hebben, waarbij hun ogen steeds op hetzelfde punt gericht zijn, een goede oefening voor de ogen³.'

Daarentegen had hij voor het kaartspel geen goed woord over. 'Wie zich aan het kaartspel overgeeft neemt afscheid van de ideale wereld. Kaartspelen is van vele hygiënische ondeugden het begin, in 't bijzonder, om met Frederik de Grote te spreken, van tot gewoon- te wordende luiheid⁴.'

Zuigelingenverzorging

Wanneer men bekend is met de sterftecijfers van zuigelingen in de vorige eeuw, die zoals in hoofdstuk III blijkt, in Venlo buitengewoon hoog waren, verwondert men zich niet, dat Van Rijn steeds veel belang heeft gesteld in de zuigelingenverzorging, waaraan hij dan ook enkele Aphorismen heeft gewijd.

Het was echter niet alleen de bestrijding van de zuigelingensterfte, die hem tot deze belangstelling bracht. Hij was er van overtuigd, dat als men de gezondheidstoestand van een volk wil verbeteren, men daarmee zo vroeg mogelijk moet beginnen, d.w.z. bij de geboorte. Hij heeft dit in de Aphorismen als volgt uitgedrukt:

'Een pasgeborene lijkt een blad papier: men kan er op schrijven

¹ Aphorismen, a.w., blz. 42.

² Aphorismen, a.w., blz. 43

³ Aphorismen, a.w., blz. 43.

⁴ Aphorismen, a.w., blz. 44.

wat men wil, zowel goed als kwaad, men kan hem zowel tot een gezond als tot een ziekelijk wezen vormen¹.’ In de Aphorismen zijn het in het bijzonder twee onderwerpen betreffende de zuigelingen-zorg, waarvoor aandacht wordt gevraagd: de goed bedoelde, maar op vooroordeel berustende verkeerde behandeling door de moeders en de mishandeling van kinderen. Wat het eerste punt betreft zegt hij: ‘Er zijn moeders, die liever een geliefd kind opofferen, dan een ingekankerde gewoonte na te laten².’ Hij bestrijdt daarbij in het bijzonder het wiegen.

‘Een kind in slaap maken door wiegen, dat is door verdoving van het spiergevoel, is nog slechter als het in slaap maken door zingen, dat is door afmatting van het gehoor of met behulp van een spiegel, dat is door afmatting van het gezichtsorgaan’.

Dit wil niet zeggen, dat hij tegen de wieg is.

‘De wieg is noodzakelijk als voorzorgsmaatregel tegen verstikking of doodliggen van zuigelingen bij de moeder in bed, maar zij moet vaststaan. Schommels zijn goed, als kinderspeelgoed, maar zij deugen niet voor kinderledikant³.’

Wat de mishandeling van jonge kinderen betreft – een onderwerp, dat helaas nog altijd aktueel is en dat de bijzondere belangstelling van Van Rijn had – geeft hij drie uitspraken van anderen. Ik beperk mij tot de volgende, die aan Barker is ontleend:

‘Konden de zuigelingen spreken, de haren zouden ons te berge rijzen bij hun klachten over de mishandelingen hun door ‘liefderijke’ hand aangedaan⁴.’

Over de voeding van de zuigelingen wordt in de Aphorismen niet gesproken. Dit betekent niet, dan Van Rijn voor dit zo belangrijke element van de zuigelingen-zorg geen oog had. Het tegendeel blijkt duidelijk uit wat hij daarover zegt in de Geneeskundige Plaatsbeschrijving⁵.

Er was één onderdeel van de zuigelingen-zorg of beter gezegd van de hygiëne van moeder en kind, waarbij Van Rijn een merkwaardig standpunt innam: hij was tegenstander van de verlossingen door vroedvrouwen. Hij was van oordeel – en dat sluit geheel aan bij zijn Aphorisme over het ‘onbeschreven blad’ – dat ieder pasgeborene

¹ Aphorismen, a.w., blz. 40.

³ Aphorismen, a.w., blz. 41.

² Aphorismen, a.w., blz. 41.

⁴ Aphorismen, a.w., blz. 40.

⁵ Geneeskundige Plaatsbeschrijving van Venlo, blz. 58.

deskundig moest worden geschouwd, d.w.z. door een arts. Hoewel hij dit principiële standpunt bij die gelegenheid niet verdedigd heeft, is de reserve, die Van Rijn steeds tegenover de vroedvrouwen heeft getoond, tot uiting gekomen bij de behandeling van het onderwerp, waaraan hij zijn maidenspeech als lid der Provinciale Staten heeft gewijd. Dit was een aanvraag om subsidie voor de oprichting van een vroedvrouwschool in Limburg.

Van Rijn was aanvankelijk tegenstander van het verlenen van het subsidie. Ter verdediging van zijn standpunt beriep hij zich in de eerste plaats op een rapport van de afdeling Zuid-Limburg van de Nederlandse Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst. Daarin werd betoogd, dat voor de uitbreiding van het aantal vroedvrouwen in Limburg de oprichting van een vroedvrouwschool niet nodig was. Er zouden in Limburg slechts zes vroedvrouwen ontbreken. Wanneer die zes plaatsen werden aangevuld, zou overal in Limburg binnen 2,5 km verloskundige hulp bereikbaar zijn. Bovendien had Van Rijn nog een ander bezwaar tegen de oprichting van de school. Daarbij komt zijn reeds gesignaleerde gebrek aan sympathie voor het ambt van de vroedvrouw om de hoek kijken. Hier citeer ik letterlijk de notulen van de vergadering van de Provinciale Staten:

‘Trouwens hij is niet voor een groot aantal verloskundigen. Spreker komt hier op een onderwerp, dat hij in deze vergadering zelfs niet wil noemen. Hij is er voor, dat Provinciale Staten het subsidie voor de vroedvrouwen verhogen, dan komen deze vanzelf naar Limburg. Doch hij acht het een ongewenste toestand, dat teveel vroedvrouwen komen, welke het dientengevolge niet druk hebben’.

Hier zinspeelt Van Rijn kennelijk op het gevaar, dat de vroedvrouwen als aborteuses zouden optreden. Volgens het lid der Staten Beckers, die op dit punt met minder schroom sprak dan Van Rijn, zouden deze praktijken van de vroedvrouwen o.a. in België veel voorkomen.

Van Rijn deed in deze rede nog een paar vermeldenswaardige uitspraken.

De krachtigste verdediger van het voorstel tot verlenen van het subsidie was de in hoofdstuk I reeds meermalen genoemde Venlose arts V. Dubois. Een van diens, overigens bijkomstige, argumenten was geweest, dat er zoveel oude vroedvrouwen waren, die noodzake-

lijk moesten worden vervangen. Van Rijn bestreed dit argument met de volgende woorden: 'De heer Dubois heeft gesproken van vroedvrouwen met een praktijk van zoveel jaren. Dat vindt spreker geen bewijs van onbekwaamheid. Het menselijk lichaam blijft toch steeds hetzelfde; daarom legt de routine hier zoveel gewicht in de schaal. Hij geeft aan oudere vroedvrouwen de voorkeur boven jonge geneesheren, die kersvers van de universiteit komen.' Van Rijn miskende het feit, dat de ontwikkeling van de verloskunde evenmin bleef stilstaan als die van de andere takken van de geneeskunde en dat de oude vroedvrouwen van de nieuwe ontwikkelingen vaak niet op de hoogte waren. Men moet deze uitspraak zien in het licht van de nader in dit hoofdstuk te bespreken geringschatting, die Van Rijn had voor de geneeskunde. Hij had daarvoor alle waardering, zolang deze maar bleef op het terrein van de fysiologie. Bij de verloskunde kwam het er in zijn gedachtengang vooral op aan het fysiologisch proces te kennen, dat de baring immers is. Die kennis hadden in zijn oog ook de geroutineerde vroedvrouwen. Overigens kwam hij, door aan die vroedvrouwen de voorkeur te geven boven de jonge artsen, in strijd met zijn reeds vermelde opvatting, dat ieder kind bij de geboorte deskundig moest worden geschouwd. Tot die deskundige schouwing waren die oude vroedvrouwen toch ook niet in staat. Nadat Van Rijn zich ook nog op andere gronden kritisch tegenover de oprichting van de school had geuit – hij betwijfelde o.a. of men wel over voldoende materiaal voor het onderwijs zou kunnen beschikken – nam zijn rede een merkwaardige wending, met het volgende opmerkelijke slot:

'Het is sprekers bedoeling en wens, dat men zo een inrichting kan verkrijgen in Limburg. Nog liever had hij een universiteit¹, maar hij vindt, dat alles eerst goed onderzocht moet worden.'

Wanneer dan echter een voorstel wordt ingediend om de beslissing uit te stellen tot de najaarsvergadering, geeft Van Rijn daaraan niet zijn stem. Het krijgt die slechts van drie andere leden, waarna het voorstel tot het verlenen van het subsidie zonder hoofdelijke stemming is aangenomen².

¹ Is Van Rijn de eerste geweest, die de gedachte van een Limburgse universiteit heeft uitgesproken?

² Notulen der Provinciale Staten van Limburg van 12 juli 1910.

Ook in de gemeenteraad heeft Van Rijn zich tegen de verlossingen door vroedvrouwen uitgesproken. Dit geschiedde toen in 1905 het raadslid Schrijnen het voorstel deed tot benoeming van een tweede vroedvrouw. Van Rijn bestreed dit voorstel, waarbij hij o.m. zei: 'Het bevorderen van de verloskundige hulp door vroedvrouwen kan nooit in het belang der volksgezondheid zijn, vandaar dat iedereen die het enigszins betalen kan de arts neemt, die toch ook wel de daaraan verbonden voordelen niet versmaadt; wil men derhalve de verloskundige hulp verbeteren, dan subsidiere men een arts.¹

(Het betoog van Van Rijn heeft blijkbaar niet veel indruk gemaakt, want het voorstel Schrijnen werd aangenomen).

Het standpunt van Van Rijn ten aanzien van de verlossingen door de vroedvrouwen is merkwaardig, omdat in de vorige eeuw in Venlo en omgeving een beperkt aantal artsen met de gebrekkige vervoermiddelen van die tijd een zeer groot gebied moesten verzorgen. Van Rijn heeft op de bezwaren, die daaruit voortvloeien, in de Geneeskundige Plaatsbeschrijving zelf de aandacht gevestigd. Zonder de medewerking van vroedvrouwen zou daar toen van de verloskundige hulp niet veel terecht zijn gekomen. In verschillende Limburgse gemeenten vond trouwens een buitensporig groot aantal verlossingen zonder verloskundige hulp plaats². Zou Van Rijn met vroedvrouwen slechte ervaringen hebben opgedaan? Of liet hij zijn principe van de noodzaak van de deskundige schouwing der pasgeborenen hier praevaleeren? Vermoedelijk is dit laatste het geval. Hij had een sterke dogmatische inslag.

Wanneer we de verloskundige hulp buiten beschouwing laten, dan kan gezegd worden dat Van Rijn zich grondig heeft verdiept in de zaken, die voor de zuigelingenverzorg van het grootste belang waren: bevordering van de doelmatige voeding en van de juiste behandeling en de bestrijding van de mishandeling van jonge kinderen.

¹ Gemeenteblad 126.

² Zo waren er blijkens een mededeling van Dr. Dubois in de Provinciale Staten vergadering van de 272 bevallingen, die in één jaar in de gemeente Vaals hadden plaatsgevonden, er meer dan 60 zonder enige verloskundige hulp geschied.

Van Rijn heeft zich in het bijzonder uitgelaten over de bestrijding van een drietal besmettelijke ziekten, nl.

1. de tuberculose;
2. de pokken;
3. de geslachtsziekten.

Daarnaast worden in zijn geschriften enkele keren nog andere besmettelijke ziekten, zoals de cholera en de malaria genoemd.

Voor de kennis van de hygiënische denkbeelden van Van Rijn en voor het begrip van zijn aktiviteit op hygiënisch gebied zijn zijn uitspraken over de besmettelijke ziekten van grote betekenis. Hij was er diep van overtuigd, dat voor de bestrijding van deze ziekten bevordering van de hygiëne van het milieu en versterking van de individuele weerstand (persoonlijke hygiëne, voeding) de hoofdzaken en de preventieve en curatieve geneeskundige maatregelen slechts onbelangrijke bijzaken waren.

Men kan het, ook bij de tegenwoordige stand der wetenschap, voor een belangrijk deel met Van Rijn eens zijn. Zoals reeds is opgemerkt, moet volgens een rapport van de Wereldgezondheidsorganisatie nog altijd 75% van alle ziektegevallen in de wereld worden toegeschreven aan gebreken van de milieuhygiëne. En wat de individuele weerstand betreft, in de tweede wereldoorlog is nog weer eens duidelijk gebleken, welke grote rol de verzwakking daarvan heeft betekend voor de toename van de tuberculosesterfte. Ook kan men in zijn algemeenheid de stelling van Van Rijn onderschrijven, dat 'vaccinatie zonder hygiënische maatregelen gene, maar hygiënische maatregelen zonder vaccinatie in ieder geval resultaten zullen hebben'¹. Het is immers – weer in het algemeen – zo, dat wie tot preventief geneeskundige maatregelen moet overgaan, gewoonlijk reeds een strijd, het bestrijden met hygiënische maatregelen, heeft verzuimd of verloren, terwijl men in vele gevallen bij het treffen van curatief geneeskundige maatregelen, reeds een tweede strijd, de preventief-geneeskundige, heeft verloren.

Wat echter Van Rijn niet wist – en dat kon men hem bij de toenmalige stand van de wetenschap niet kwalijk nemen – dat zijn boven-

¹ Zie blz. 80

genoemde stelling bij een virusziekte als de pokken, waarbij hij haar ook van toepassing wilde verklaren, niet opgaat. Evenmin mag men hem aanrekenen, dat hij voor de epidemiologische betekenis van preventieve en curatieve geneeskundige maatregelen – het uitschakelen van infectiebronnen – niet voldoende oog had.

Thans wil ik nog nader aandacht schenken aan de uitingen van Van Rijn over de drie hiervoor genoemde besmettelijke ziekten.

De tuberculose

Zoals reeds in hoofdstuk 1 is vermeld, is Van Rijn zelf tuberculosepatiënt geweest. De bestrijding van deze ziekte heeft zijn hele leven bij hem een grote rol gespeeld. Hij was diep onder de indruk van de verwoestingen, die door deze volksziekte in de vorige en ook nog in het begin van deze eeuw werden aangericht. Daarnaast was hij er van overtuigd, dat men bij de bestrijding van de tuberculose niet op de goede weg was. Het duidelijkst heeft hij zich hierover uitgesproken in de laatste zitting van de Provinciale Staten, die hij – in 1925 – heeft bijgewoond.

Bij de behandeling van de begroting voor 1926 kwam aan de orde een subsidie van f 20.000,— ten behoeve van de verpleging van tuberculosepatiënten in het sanatorium Hornerheide in Horn. Van Rijn was tegen deze post en motiveerde dat met de volgende rede.

‘De heer Van Rijn wijst er op, dat volgens de dagbladen er te Horn 30 patiënten zijn voor 230 plaatsen. Dat er zo weinig patiënten zijn, vindt spreker op zichzelf niet zo kwaad. Hij was in zijn jeugd een ernstig tuberculoselijder en een eerste specialiteit heeft hem toen onderzocht. Hij was reeds ingeschreven om naar Davos te gaan om daar heil en beterschap te zoeken. Toen sprak hij mensen, die er verstand van hadden en die tot hem zeiden: ‘Gij kunt dit gerust laten, gij moest in Uw vak als apotheker toch wel begrijpen, dat het geen zin heeft om naar Davos te gaan om daar te genezen.’ Die sanatoria zijn naar sprekers overtuiging niet zo heel veel waard. In Frankrijk heeft men sanatoria, maar in Engeland zijn ze heel schaars, terwijl men er in Nederland weer tamelijk veel heeft. Spreker heeft er verschillende bezocht in Nederland en daarbuiten, o.a. ook het sanatorium te Horn. Alles is er prachtig ingericht, maar hij geeft er geen cent voor. Hij

is zonder sanatorium toch beter geworden. Men zal wel willen toegeven, dat hij er doorheen is gegroeid. Spreker heeft dan ook een brochure geschreven en daarin er op gewezen, hoe men tuberculoselijders moet behandelen¹. Ook heeft hij aan de commissie voor het Groene Kruis te kennen gegeven, hoe men z.i. deze mensen moet helpen. Hij zou de lijders willen verplegen in de volle lucht en hun willen voorschrijven 's morgens 5 km te gaan wandelen in een bepaald bosje en 's middags 5 km in een ander bosje en dan verder zou hij hun precies willen voorschrijven, hoeveel zij van de verschillende soorten van voedsel moesten eten en verder niets. Vooral moeten zij nooit een geneesheer aan hun lijf laten komen. Spreker is nu een klein beetje ouder geworden . . .'

Op dit punt onderbreekt de voorzitter de rede en vraagt of de conclusie van de heer Van Rijn is, dat hij tegen die f 20.000,— is. Deze antwoordt daarop bevestigend ingeval zij voor Horn wordt besteed. Nadat de voorzitter heeft gezegd dat dit niets ter zake doet, daar als het geld niet voor Horn wordt besteed de patiënten toch elders worden verpleegd, vervolgt Van Rijn zijn rede.

'De heer Van Rijn zegt niet voor dit subsidie te kunnen stemmen, wijl hij geen heil ziet in sanatoriumverpleging. Hij kan volstaan met aantekening in de notulen, dat hij er tegen is, maar het spijt hem verbazend, dat niet alle heren er tegen zijn, want dit ware veel beter voor die patiënten. Dit is niet alleen sprekers idee, maar van de grootste specialisten in de wereld. Er moet een andere methode gevonden worden om die patiënten te behandelen. Spreker wil er nu niet verder over uitweiden, want hij heeft het allemaal te boek gesteld in het Tijdschrift voor Geneeskunde².'

In zijn geschriften had Van Rijn zich vroeger reeds in dezelfde geest over de tuberculose uitgelaten.

'Alleen in ons land sterven jaarlijks meer dan 14.000 personen aan toring of slepende ziekten der ademhalingswerktuigen, dat is ongeveer 30% van alle overledenen bij een sterfte van 2% der bevolking. Hoogst zelden worden die ziekten genezen; ze te voorkomen is

¹ Heeft hij hiermee bedoeld 'De invloed der Lucht'? Een andere brochure, waarin hij over de tuberculose heeft gesproken, is niet bekend.

² Het artikel, waarop Van Rijn zinspeelt, heb ik in de registers van het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde niet kunnen terugvinden.

gemakkelijker.' Hij bestreed, dat de tuberculose erfelijk zou zijn.

'Dat meerdere kinderen uit één gezin aan tering sterven, bewijst volstrekt niet de erfelijkheid, maar wel dat al die kinderen onder dezelfde ongunstige omstandigheden ten opzichte van frisse zuivere lucht en voeding hebben verkeerd. Het bewijst hoogstens, dat zij de ziekte door infectie van de in datzelfde huis wonende personen hebben opgedaan, het geen volgens het algemeen aangenomen beginsel, dat tering besmettelijk is, volstrekt niet onmogelijk behoeft te zijn en dat dus aan de ziekte verwekkende kiemen de gelegenheid wordt gegeven zich vast te nestelen¹.'

Hij richtte zich ook daar tegen de herstellingsoorden voor teringlijders. Wat men in Frankrijk, Italië of Zwitserland zocht, kon men ook hier vinden².

Ook in de Aphorismen kunnen wij de denkbeelden van Van Rijn over de tuberculose vinden.

'Longtering alleen is als volksziekte veel gevaarlijker en moorddadiger dan cholera en pest tezamen. De statistiek leert, dat de sterften in tienjarige tijdperken niet aanmerkelijk verschillen, hetzij dat er in zulk tijdperk een epidemie van cholera of pokken is voorgekomen of niet³.'

Aan dit Aphorisme, dat vermoedelijk van hemzelf is, voegt hij er nog twee van anderen toe.

Het eerste, van Dr. Huppertz, verklaart dat longtering op zichzelf niet erfelijk is, maar wel de voorbeschiktheid daartoe⁴.

Het tweede, dat ontleend is aan P. Niemeyer, is profetisch: 'Wanneer evenzeer tegen de verspreiding van longtering werd gearbeitet als tegen die van cholera of pokken, dan zou er zeker ook een tijd komen, dat longtering even zelden zou voorkomen als cholera en pokken⁵.'

Overziet men de verschillende uitspraken van Van Rijn over de

¹ Over de tuberculosebestrijding in Limburg en in het bijzonder over het door Van Rijn genoemde satatorium in Horn zie men: Drs. J. F. R. Philips, 50 jaar Hornerheide, Historische beschouwingen over de medische zorg in Limburg, in Studies over de Sociaal-economische geschiedenis van Limburg, dl. xvi, 1971, blz. 1-135.

² De invloed der lucht, a.w., blz. 42.

³ Aphorismen, a.w., blz. 51.

⁴ Aphorismen, a.w., blz. 51.

⁵ Aphorismen, a.w., blz. 52.

tuberculose, dan is daarbij veel, dat niet houdbaar is. Dit behoeft niet te verwonderen, als men zich rekenschap geeft van de stand der wetenschap in de tijd, waarin Van Rijn deze uitspraken deed. Evenwel verdient hij grote waardering voor het inzicht, dat hij had in de betekenis van de tuberculose als volksziekte. alsmede in verschillende factoren, die bij de bestrijding van belang zijn.

Pokken

Op 20 februari 1884 heeft Van Rijn voor het gezelschap Puteanus een belangrijke voordracht gehouden over de inenting tegen pokken. Blijkens hetgeen daarover vermeld is in de notulen der vergaderingen van dit gezelschap, is hij daarbij grondig te werk gegaan. Hij gaf nl. ter inleiding van zijn eigen beschouwingen over de inenting eerst een overzicht van:

1. het voorkomen van de pokken in Europa sedert de zesde eeuw;
2. van de geschiedenis der inenting tegen pokken;
3. van de bezwaren tegen inenting.

Wat het eigen standpunt van Van Rijn betreft, neem ik het volgende uit de notulen over:

‘Spreeker wenst zich noch voor, noch tegen de vaccinatie te verklaren.

Alleen meent hij, dat de vaccinatie als voorbehoedmiddel niet zo overtuigend bewezen is en de gevolgen helaas niet zelden nog te droevig zijn om dwang op een gehele natie te mogen uitoefenen met verplichte vaccinatie.’

Daarna heeft hij de hiervoor reeds vermelde uitspraak gedaan: ‘Vaccinatie zonder hygiënische maatregelen zullen gene, maar hygiënische maatregelen zonder vaccinatie zullen in ieder geval resultaten hebben.’ Daarom sloot hij zich aan bij woorden, ‘gesproken door de heer Van de Loo in de Venlose gemeenteraad: ‘besteed geen gelden om in de toekomst lijders aan besmettelijke ziekten te verzorgen, maar bestrijdt de besmettelijke ziekten door hygiënische maatregelen, o.a. door straten en grachten te reinigen en acht te geven op het drinkwater¹.’

¹ Archief Puteanus, notulen der vergadering van 20 februari 1884.

Het is merkwaardig, dat Van Rijn in 1884 nog niet overtuigd bleek te zijn van de betekenis van de vaccinatie als voorbehoedmiddel, daar deze in de pokken-epidemie, die in de jaren 1871-1874 in Europa heeft geheerst, toch wel duidelijk was gebleken. Vermoedelijk heeft het feit, dat vaccinatie in het algemeen weinig strookte met zijn hygiënische beginselen hem belet hier objectief te zien. Te waarden is, dat hij een open oog had voor de gevaren die aan de vaccinatie zijn verbonden. Dat was toen nog niet de encefalitis na vaccinatie. Deze ernstige complicatie, waarvan Dr. van Bouwdijk Bastiaanse in ons land in 1924 de eerste gevallen heeft waargenomen, was destijds nog niet bekend, hoewel er wellicht vroeger ook reeds gevallen zijn voorgekomen. Vermoedelijk heeft Van Rijn op het oog gehad de vaccinia generalisata en het eczema vaccinatum. Vooral deze laatste complicatie, waarbij het pokvirus wordt overgebracht op een eczemateuse plek van de huid, is van zeer ernstige aard. Ongeveer 25% van deze gevallen heeft een dodelijke afloop.

Overigens is het opmerkelijk, dat Van Rijn, die – dat wil ik nog eens onderstrepen – zich *niet tegen* de vaccinatie verklaarde, wat betreft het opleggen van de vaccinatieplicht reeds op het standpunt stond, waartoe de Staatscommissie inzake de vaccinatie in 1939 unaniem is gekomen¹.

Geslachtsziekten en prostitutie

Hoewel, zeker tegenwoordig, de verbreiding van de geslachtsziekten niet in de eerste plaats aan de prostitutie te wijten is, heeft deze daarbij toch altijd een grote rol gespeeld. Het is daarom begrijpelijk, dat Van Rijn op verschillende plaatsen deze beide onderwerpen in onderling verband heeft behandeld.

Het eerst heeft hij dit gedaan in de Geneeskundige Plaatsbeschrijving. Na een beschrijving van de prostitutie in Venlo komt hij daar tot de uitspraak, dat een publiek huis met wekelijks geneeskundig onderzoek noodzakelijk is². Daarbij sluit geheel aan, wat hij in de Aphorismen zegt: 'De noodzakelijkheid van hygiënisch toezicht op

¹ Verslag van de staatscommissie inzake de vaccinatie, ingesteld bij Koninklijk Besluit van 26 januari 1938, no. 23. 's-Gravenhage 1939.

² Geneeskundige plaatsbeschrijving van Venlo, blz. 56.

de prostitutie zal wel niet betwist worden, als men leest, dat bij een legersterkte van 30.000 man 2.688 venerischen voorkwamen¹.

Van Rijn was dus in de vorige eeuw voorstander van gereglementeerde bordelen en van geneeskundig toezicht op de prostituées.

Tijdens zijn burgemeesterschap is hij van standpunt veranderd. Dit blijkt uit het naschrift bij het gemeenteverslag van 1912, waarin hij zijn beschouwingen over de door hem tegen de bordelen en de vrouwenhandel gevoerde strijd als volgt besluit:

‘Met de tijden veranderen de begrippen omtrent maatschappelijke vraagstukken. Wat vroeger als doodgewoon werd beschouwd, zoals in de jaren 1870 en vroeger, het hebben van een gereglementeerd bordeel op het Hetje met daarbij behorend ziekenhuis voor syphilitische vrouwen op het Helsehriksel, wordt thans en terecht, als afkeurenswaardig beschouwd.’

Waardoor is Van Rijn van standpunt veranderd? De veronderstelling is geuit, dat daarop de Zedelijkheidswet Regout uit 1909 invloed zou hebben gehad. Ik meen dit te moeten betwijfelen. In de eerste plaats, omdat Van Rijn een te zelfstandig denker was om zich te laten beïnvloeden door een wet, waarmee hij het vóór de totstandkoming daarvan niet eens zou zijn geweest. Verder meen ik te mogen aannemen op grond van archiefstukken, die ik tijdens mijn werkzaamheid in Venlo heb ingezien, dat de wijziging van zijn denkbeelden op dat gebied zich heeft voltrokken in de eerste jaren van zijn burgemeesterschap. Vermoedelijk hebben hierbij twee factoren een rol gespeeld.

Wat betreft zijn standpunt ten opzichte van bordelen zal de strijd, die hij in deze jaren heeft gestreden tegen de vrouwenhandel, hem zeker hebben doen inzien, welke rol de bordelen daarbij speelden.

Verder is het zeer waarschijnlijk, dat hij door de vooruitgang van de kennis van de geslachtsziekten tot het inzicht is gekomen, dat de geneeskundige keuring van prostituées slechts een problematieke waarde heeft.

GEESTELIJKE VOLKSGEZONDHEID

In de tijd van Van Rijn was de naam ‘geestelijke volksgezondheid’

¹ Aphorismen, a.w., blz. 79.

nog onbekend. Dit wil niet zeggen, dat de problemen van de geestelijke volksgezondheid toen geen rol speelden. Verschillende vraagstukken, die tot haar domein behoren, hadden toen niet minder betekenis dan tegenwoordig. Van Rijn had voor sommige van deze problemen een open oog, zoals vooral in de Aphorismen blijkt, maar waarvan ook uitingen op andere plaatsen getuigen.

Geest en lichaam

Over de invloed van de geest op het lichaam zegt hij in de Aphorismen het volgende :

‘De meeste mensen leven meer lichamelijk dan geestelijk en toch leeft de geest alleen; het geestelijk leven is het ware leven. Een groot aantal ziekten is het gevolg van traagheid en werkeloosheid van de geest. Het lichamelijk leven moet ondergeschikt zijn aan en beheerst worden door het geestelijk leven. Maar het geestelijk leven zij niet ondergeschikt aan luim, neiging of traagheid van het lichaam. Jammer, dat de meeste mensen meer lichamelijk dan geestelijk leven¹.’

Ontspanning

Zowel wat betreft de geestelijke als de lichamelijke hygiëne, legde Van Rijn grote nadruk op de ontspanning. Ontspanning in de open lucht, het liefst door wandelen of fietsen, had daarbij de voorrang. Evenwel erkende hij ook de noodzaak en de waarde van ontspanning in besloten ruimten. In de gemeenteraad heb ik hem eens horen zeggen: ‘Koffiehuizen zijn even noodzakelijk als kerken’. Maar bij alle ontspanning moest de matigheid worden betracht: geen sport-excessen in de open lucht, geen onmatig drankgebruik in de café’s.

Zondagsrust

Van Rijn was, zoals reeds in hoofdstuk I is vermeld, een voorstander van absolute zondagsrust. In de Aphorismen zegt hij daarover :

¹ Aphorismen, a.w., blz. 37.

‘Zondagsrust is het eerste gebod der gezondheidsleer en is zowel een intellectuele als een religieuze instelling¹.’ Op het gebied van de zondagsrust maakte hij zich schuldig aan sterke overdrijving, zoals ook blijkt uit de volgende twee aanvechtbare Aphorismen:

‘De gemiddelde levensduur der Joden is tien jaar groter dan die der Christenen; men schrijft dit hoofdzakelijk toe aan het streng houden van een rustdag per week².’

‘Een van de beste middelen tot het tegengaan van het misbruik van sterke drank is het behoorlijk vieren van de zondag. Juist onder die standen, die ’s zondags geen rustdag hebben, is het misbruik van sterke drank het grootste³.’

Misbruik van alcohol en roken

Van Rijn was geen geheelonthouder en evenmin niet-roker. Maar hij was zowel wat de alcohol als wat de tabak betreft uiterst matig. Hij heeft de bestrijding van het alcoholisme altijd als een der belangrijkste volksgezondheidsproblemen beschouwd. Ook hierin was hij zijn tijd weer ver vooruit. Velen begrijpen dit in ons land nog niet. En dat, terwijl in een naburig land als Frankrijk het alcoholisme het voornaamste gezondheidsprobleem is en het alcoholgebruik in ons land sterk stijgende is. Aan de Aphorismen ontleen ik wat de alcohol betreft de volgende uitspraken.

‘Niet alleen het misbruik van sterke drank maar zelfs het matig gebruik vergiftigt lichaam en geest, maakt de mens dom en lomp en voor diep denken ongeschikt. Dronkaards worden niet geboren, maar vormen zichzelf⁴.’

‘Alle ongelukken op aarde veroorzaken niet zoveel leed en schade als het misbruik van sterke drank⁵.’

‘Een drinker verteert het kapitaal in plaats van de rente, daarom is een bankroet van zijn lichaam onvermijdelijk⁶.’ Merkwaardig is, dat Van Rijn de aandacht vestigde op het bijzonder ernstige karakter, dat het alcoholvraagstuk toen reeds in Frankrijk had. Aan het lid van de

¹ Aphorismen, a.w., blz. 78.

² Aphorismen, a.w., blz. 79.

³ Aphorismen, a.w., blz. 78.

⁴ Aphorismen, a.w., blz. 76.

⁵ Aphorismen, a.w., blz. 77.

⁶ Aphorismen, a.w., blz. 77.

Franse Academie, J. Roelard, ontleent hij een Aphorisme, waarvan ik het begin hier overneem:

‘Frankrijk staat onder de heerschappij der sterke drankfabrikanten en der drinkers. Iedereen buigt zich voor de alcohol; de een omdat hij er van leeft, de ander omdat hij er van sterft¹.’

Van Rijn zag blijkbaar niet veel heil in een maatschappelijke bestrijding van het alcoholisme en evenmin in een persoonlijke therapeutische beïnvloeding. Hij zegt namelijk: ‘Het misbruik van sterke drank is een ziekte, waartegen, behalve de eigen wil, evenmin een geneesmiddel is als tegen zoveel andere ziekten. Tegenover deze ziekte zijn priester, paedagoog en geneesheer even machteloos².’

Van Rijn waarschuwde tegen het overmatig gebruik van tabak en was ook op dit punt, als op zoveel andere, profetisch. Een uitspraak op schrift hierover is mij niet bekend. Het verslag van de voordracht, die hij hierover heeft gehouden voor het gezelschap Puteanus, heb ik niet kunnen vinden. In het algemeen was Van Rijn een bestrijder van alles, wat de geest ongunstig kon beïnvloeden. Hij opent de reeks van Aphorismen over de alcohol (waarboven hij het opschrift ‘Alcohol-tabak’ heeft geplaatst, hoewel hij verder over tabak niet spreekt) met de volgende uitspraak van Leo Tolstoi, waarmee ik deze afdeling wil besluiten. Zij is typerend voor de denkbeelden van Van Rijn op dit gebied. ‘Die Menschen haben weniger den Wunsch, dasz das Bewusstsein richtig arbeite, als dasz es ihnen scheine, dasz ihre Handlungen richtig seien, und sie gebrauchten mit Bewusstsein solche Stoffen, welche die regelrechte Arbeit des Bewusstseins stören.’

Als Van Rijn nu had geleefd, zou hij zonder twijfel een krachtige strijd tegen de ‘drugs’ hebben gevoerd, zoals hij nu zeker ook vooraan zou hebben gestaan in de strijd tegen de luchtvervuiling.

UITOEFENING DER GENEESKUNDE, FARMACIE EN KWAKZALVERIJ

Van Rijn heeft hierover een grote reeks Aphorismen. Daarbij komen de door zijn recensenten gekritiseerde eenzijdigheid en overdrijving sterk tot uiting.

¹ Aphorismen, a.w., blz. 77.

² Aphorismen, a.w., blz. 76.

³ Aphorismen, a.w., blz. 75.

Hij staat zeer kritisch zowel tegenover de allopatische en de homeopatische geneeskunde als tegenover de farmacie en geeft duidelijk blijk van sympathie voor de natuurgeneeskunde. Ik doe uit de hierop betrekking hebbende Aphorismen een greep, die voor zijn opvattingen kenmerkend is.

‘Het lichaam van de mens is een zichzelf herstellend werktuig; tot in de ondenkbaarste gevallen help de natuur zichzelf. Jammer, dat de mensen zo dikwijls de natuur dat werk uit de handen neemt en daardoor het lichaam meer schaadt dan baat¹.’ ‘Genezen is de zaak der natuur; de geneesheer heeft er slechts voor te waken, dat zij bij dit werk niet gestoord wordt².’

‘De beste geneesmiddelen – water en lucht – zijn het ruimst in het heelal verspreid, kosten niets en werken nooit schadelijk³.’

‘De onnatuurlijke levenswijze van de mens heeft het gebruik van geneesmiddelen in de wereld gebracht en noodzakelijk gemaakt⁴.’

‘Geen geneesmiddel kan meer helpen als de ziekte zover gekomen is, dat zij onder geen omstandigheden van zelve kan genezen⁵.’

‘Met geen wetenschap of bedrijf is zo gehaspeld en gesold als met de genees- en artseneijbereidkunde. Nieuwe methoden, nieuwe geneesmiddelen, heden met vertrouwen aanbevolen, met loftuigingen overladen, vindt men morgen terug onder de rubriek ‘absoluut verouderd’ enz. Zoiets is onmogelijk bij de hygiënische wetenschap, daar zij steunt op de onveranderlijke wetten der natuur⁶.’

‘De homeopathie en de allopathie trachten ziekten te genezen met chemische middelen, dat zijn drogerijen en chemicalieën, terwijl de natuur-geneeskundige slechts fysieke middelen, dat zijn water, lucht en beweging, toepast⁷.’ Enige voorkeur voor de homeopathie blijkt uit het volgende Aphorisme:

‘De homeopathische geneesheren beschouwen zich meer als dienaren dan als meesters der natuur en ondersteunen in hunne praktijk de geneeskracht der natuur hoofdzakelijk door doelmatige voorschriften betreffende het dieet⁸.’

Tegenover de kwakzalverij stond Van Rijn geheel afwerend. ‘Geloof

¹ Aphorismen, a.w., blz. 55.

² Aphorismen, a.w., blz. 55.

³ Aphorismen, a.w., blz. 55.

⁴ Aphorismen, a.w., blz. 58.

⁵ Aphorismen, a.w., blz. 58.

⁶ Aphorismen, a.w., blz. 59.

⁷ Aphorismen, a.w., blz. 66.

⁸ Aphorismen, a.w., blz. 63.

aan geen kwakzalversmiddelen. Indien gij U niet met water, lucht en beweging kunt genezen, ga dan naar een geneesheer¹.'

Men zou het standpunt van Van Rijn tegenover de geneeskunde als volgt kunnen samenvatten: hij verkondigt met luider stem en grote beslistheid 'natura sanat' en laat daarop half luid en met enige aarzeling volgen 'medicus curat'.

Er is voor de hyperkritische houding van Van Rijn tegenover de geneeskunde en de farmacie wel een verontschuldiging aan te voeren: men kan het peil van geneeskunde en farmacie van een kleine eeuw geleden niet vergelijken met het tegenwoordige.

Overigens was hij zich wel bewust, dat de geneeskunde in de vorige eeuw een belangrijke verandering onderging.

'In werkelijkheid is de geneeskunde thans lang niet meer wat zij voor ongeveer 50 jaren was en waarvoor zo velen haar heden nog houden: 'een blote kunst om te genezen op empirische grondslag'. Onze moderne physiologische geneeskunde is dit begrip ver te boven: zij streeft steeds meer bewust en met immer beter gevolg naar het verheven doel: 'door nauwkeurige kennis der voorwaarden van het normale leven enerzijds en de ziekmakende factoren anderzijds, de ziekten te voorkomen en derhalve de gezondheid te behouden, d.i. gezondheidswetenschap te worden²'.

Opmerkelijk is, dat Van Rijn nooit reclame voor de farmacie heeft gemaakt. Hij deed dit niet in zijn geschriften, waarin hij aan de chemische geneesmiddelen een zeer ondergeschikte plaats toekende en ook niet in persoonlijke gesprekken. 'Je moet nooit te veel dingen uit mijn apotheek slikken', zei hij eens, 'je kunt beter een pot Beiers bier drinken'.

In dit verband verdient het volgende aphorisme nog te worden vermeld:

'Men moet de man niet verwarren met zijn ambt. De grote leraar in de hygiëne, Max von Pettenkofer, bezat de koninklijke hofapotheek en ijverde niettemin voor de verbetering van de algemene gezondheidstoestand³.'

Ook op dit punt was Van Rijn een evenknie van Pettenkofer!

¹ Aphorismen, a.w., blz. 70.

² Aphorismen, a.w., blz. 60.

³ Aphorismen, a.w., blz. 47.

BEVOLKINGSVRAAGSTUK

Dat Van Rijn ook reeds zijn gedachten over het bevolkingsvraagstuk liet gaan, blijkt uit het volgende Aphorisme.

‘Waarom offert men niet het tegenwoordige aan de toekomst op? Waarom brengt men meer levens voort dan levensmiddelen¹?’

CREMATIE

Blijkens de voordracht die hij op 5 november 1887 voor het gezelschap Puteanus heeft gehouden was Van Rijn een overtuigd voorstander van lijkverbranding.

ORGANISATIE VAN DE GEZONDHEIDSZORG

Hiermee heeft, voorzover mij bekend, Van Rijn zich nooit intensief bezig gehouden. Enkele Aphorismen zijn gewijd aan het geneeskundig staatstoezicht (staatstoezicht op de volksgezondheid). Hij achtte dit wel een waardevol instituut voor de gezondheidsbelangen in het algemeen, maar hij zei ook:

‘De kennis van de gezondheidsleer en de toepassing van de voorschriften door het volk zijn van groter algemeen nut dan de zorg van enig geneeskundig staatstoezicht².’ Profetisch is het volgende Aphorisme, dat hij ontleende aan Prof. J. W. Gunning:

‘Het is dringend nodig, dat het Geneeskundig Staatstoezicht in practisch chemische richting worde versterkt. De natuurlijke en meestbelovende weg daartoe is: de studie van de apotheker in hygiënisch industriële richting te bevorderen en aan de aldus voorbereide een invloedrijke plaats in het staatstoezicht in te ruimen³.’

DE HYGIËNIST VAN RIJN

Zoals uit het vorenstaande is gebleken, heeft Van Rijn zich verdiept in tal van onderdelen der gezondheidszorg. Het terrein daarvan is zo

¹ Aphorismen, a.w., blz. 79.

² Aphorismen, a.w., blz. 7.

³ Aphorismen, a.w., blz. 7.

groot, dat men niet anders kan verwachten en verlangen, dan dat hij zich daarbij beperkte tot die onderdelen, die de ernstigste gezondheidsproblemen raken. Waren het inderdaad de belangrijkste problemen, waarover Van Rijn zich heeft geuit? Dat deze vraag bevestigend moet worden beantwoord, wordt duidelijk, wanneer men nagaan welke de op blz. 58 vermelde gezondheidsproblemen zijn, waaraan de Wereldgezondheidsorganisatie in 1948 prioriteit heeft toegekend.

Dan blijkt, dat Van Rijn over al deze onderwerpen uitspraken heeft gedaan en men kan zeggen, dat in het bijzonder de Aphorismen in hoofdzaak op deze onderdelen van de gezondheidszorg betrekking hebben.

Als men nu op grond van het vorenstaande een eindoordeel wil geven over Van Rijn als hygiënist, dan mag worden geconstateerd, dat hij van de gezondheidsleer, zoals die zich in de tweede helft van de vorige eeuw heeft ontwikkeld, een grondige studie heeft gemaakt. Dat hij zich daarbij bovenal heeft laten leiden door Pettenkofer is, naar wat over deze formidabele figuur is gezegd, volkomen verklaarbaar. Ook is het begrijpelijk en verschoonbaar, dat hij bij zijn beschouwingen verviel in dezelfde fouten die door Pettenkofer en zijn school zijn gemaakt. Wat de soms aanvechtbare uitspraken van Van Rijn over infectieziekten betreft, moet men voorts bedenken, dat toen hij zijn publikaties schreef, de bacteriologie nog nauwelijks tot de gezondheidsleer was doorgedrongen.

Van Rijn heeft blijk gegeven, dat hij de gezondheidsleer grondig heeft bestudeerd, dat hij met name op het grote gebied van de hygiëne van het milieu niet alleen volkomen thuis was, maar dat hij bij verschillende onderdelen daarvan verder zag dan zijn meeste tijdgenoten. Hij was daarom geheel toegerust om zijn hygiënisch werk in Venlo te doen: eerst als secretaris van de gezondheidscommissie, daarna als burgemeester. Over de resultaten van dat werk zal men in de volgende hoofdstukken nader horen.

De geneeskundige plaatsbeschrijving van Venlo

INLEIDING

'Een geneeskundige plaatsbeschrijving van een stad in Nederland met tenminste 10.000 inwoners', aldus luidde het onderwerp van de door het Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in 1886 uitgeschreven prijsvraag, waarop Van Rijn in november 1888 zijn antwoord inzond.

Wat is een 'geneeskundige plaatsbeschrijving'? M.i. in de eerste plaats een beschrijving, dat wil zeggen om in geneeskundige termen te spreken, een anatomie. Maar een anatomie, die alle elementen omvat, die voor de gezondheidstoestand van de bevolking van belang kunnen zijn. Zoals men dadelijk zal zien, is dat ook de opvatting van Van Rijn geweest. Kennisneming, zij het slechts in hoofdtrekken van het antwoord van Van Rijn, maakt het voorts duidelijk, dat hij aan de hem gestelde opgave heeft voldaan.

Wanneer ik zoëven sprak van in hoofdtrekken, dan slaat dit op het feit, dat ik de verhandeling van Van Rijn in het kader van dit boek slechts gedeeltelijk kan weergeven. Ik heb bij de beperking, die ik mij daarbij heb opgelegd, twee richtlijnen in acht genomen:

1. de samenvatting moet voldoende zijn, niet alleen om een beeld te geven van de hygiënische toestand van Venlo in het jaar 1888, maar ook om zich een oordeel te kunnen vormen over het al dan niet aanvaardbaar zijn van de uitspraak der jury;

2. de door Van Rijn geconstateerde ernstige gebreken moesten volledig worden vermeld, om deze te kunnen vergelijken met hetgeen hij als burgemeester heeft gedaan om daarin verbetering te

brengeu. In het onderstaande geef ik dan het antwoord van Van Rijn beknopt weer, in de zin als hierboven is uiteengezet, òf in de tussen aanhalingstekens geplaatste eigen woorden van Van Rijn òf in een verantwoorde samenvatting daarvan. Op sommige plaatsen heb ik gemeend daaraan een verhelderende opmerking te moeten toevoegen. Deze zijn gecursiveerd.

DE PLAATSBESCHRIJVING

Uit het voorwoord

‘Voor alles heb ik getracht kort en zakelijk te zijn. Een dik boek of een geleerde verhandeling te schrijven was mijn bedoeling niet. Ik ben van de veronderstelling uitgegaan, dat slechts datgene uit een geneeskundig oogpunt van belang kan zijn, wat rechtstreeks of zijdelings op het ontstaan en verloop van ziekten invloed heeft. Zoveel mogelijk heb ik mijn eigen zienswijze gegeven, zonder tussenvoeging der meningen van anderen.’

BESCHRIJVING DER PLAATS DOOR DE STAD INGENOMEN GEOGRAFISCHE LIGGING. BODEM.

Na een geografische beschrijving komt Van Rijn — en men herkent daarin de leerling van Pettenkofer — tot een uitvoerige beschrijving van de bodem van Venlo.

De bodem is alluviaal, wat met het oog op de gezondheidstoestand van belang is, daar het alluvium in de regel poreus is. Daardoor doorsijpeling van water op grote afstand.

De natuurlijke toestand van de bodem is gewijzigd door het slechten der vestingwerken. Buiten de muren van de vesting waren twee grachten. De binnenste was steeds op peil door de talrijke beken. De buitenste was half droog. Bij het slechten van de vesting zijn de grachten met zand en puin van de wallen dichtgegooid (blz. 6).

‘Het gevolg daarvan is, dat het water naar de stad dringt en de grondwaterstand sedert die tijd aanmerkelijk is gestegen. Meer dan de helft der kelders zijn thans vochtig en een gedeelte van het jaar

met grondwater gevuld'. Op de gevulde grachten werden woningen gebouwd.

'De invloed van de bodem op de bewoners van die huizen toont zich duidelijk door het steeds voorkomen van tussenpozende koortsen (blz. 9).'

Ook hier herkent men de leerling van Pettenkofer.

Klimaat en gesteldheid van de dampkring

Uitvoerige gegevens worden vermeld over de barometerstand, de thermometerstand, de regenval en de waterstand van de Maas.

'De gezondheid van een plaats is mijns inziens alleen afhankelijk van de invloed van de bodem en deze mag geenszins verward worden met die van het klimaat, daar beide niets met elkaar gemeen hebben (blz. 10).

Gemeenteverdeling

De gemeente is verdeeld in 7 wijken met in totaal 10.715 inwoners (blz. 15).

Haven, beken en waterleidingen

Er wordt een beschrijving gegeven van de verschillende beken, die niet tot kritiek aanleiding geven. Anders is het met de haven.

'Deze is gewoonlijk 8 maanden van het jaar bijna droog; slechts een geul door het water van een daarin vallende beek en door het vloeibaar vuil van de daarin uitlopende riolen gevormd, loopt daar doorheen. Het overige gedeelte is modder. Door de ontbinding van de bezonken rioolstoffen en andere organische afval verspreidt die modderpoel vooral 's zomers bij warm weer een hoogst onaangename reuk' (blz. 16).

Pleinen, straten en wegen

'Zondert men Vleesstraat, Lomstraat en Parade uit, dan zijn de meeste straten te eng voor het aantal huizen, dat zij bevatten en worden derhalve spaarzaam van frisse lucht en licht bedeed.'

Op vele straten komen sloppen uit. 'In het nieuwe gedeelte der stad, op de Zuid-Singel en Depere, buurten die uitsluitend door minder gegoeden bewoond worden, is van bestrating geen sprake.'

Venlo kent geen bruikbare bouwverordening; het weinige, dat in de politieverordening is bepaald, wordt hoegenaamd niet gehandhaafd. Stad en omgeving worden, wat regelmatigheid van bouwwerde betreft, voor altijd bedorven (blz. 18).

Goten, riolen en afwateringskanalen

De afvoer van hemelwater en vuil water uit de huizen geschiedt bijna uitsluitend in open goten, gevormd door in zand gelegde keien. De zindelijkheid daarvan laat veel te wensen over. De goot gaat in de Vleesstraat langs een paar druk bezochte bierhuizen, met gevolg dat er veel urine door de goot gaat. In andere straten drijft afval van slagerijen en viswinkels door de goot (blz. 19).

De afvoer van vuil water uit de huizen is ook allergebrekigst. Meestal is er één goot voor vier huizen. Deze komen in één huis bij elkaar en gaan dan naar de straat. In een huis in de Vleesstraat moet het door de goot komende vuile water van de twee rechtsgelegen huizen, bewoond door een bakker en een slager en van het linksgelegen huis, bewoond door een smid met zes knechts, IN EEN MIDDEN DOOR HUIS EN HUISKAMER LOPENDE GOOT over een lengte van 20 meter naar de straat worden afgevoerd. Dergelijke toestanden zijn niet zeldzaam, maar regel (blz. 20). Ze verergeren bij vriezende weer, vooral wanneer het gemeentebestuur gedurende de wintermaanden aan de slaggers vergunning verleent om thuis te slachten.

In de nieuwe buurten om de stad ontbreken de riolen of goten voor afvoer van huis- en hemelwater geheel en al (blz. 21).

Zindelijkheid der stad

Deze laat veel te wensen over. Door onvoldoende politietoezicht vindt men op de hoeken van zelfs voornamen straten verzamelingen van huiselijke afval (blz. 22). In verschillende straten vindt men verzamelingen van mest, die de eigenaars voor hun land of tuin, of ten verkoop bewaren, op de openbare straat liggen.

De reinigingsdienst is ook allergebrekkeligst. Het huisvuil wordt twee maal in de week opgehaald met een open kar, die veelal wordt overladen, zodat een deel van het vuil weer op straat valt (blz. 23).

Verzameling en verwijdering van faecaliën

Verzameling en afvoer hebben zeer onregelmatig en gebrekkig plaats. Elk huis heeft een beerput (*door van Rijn mestkuil genoemd*). Deze wordt een of twee maal per jaar geledigd.

De faecaliën, gemengd met andere, voor bemesting waarde hebbende afval, worden met een mandje of een kruiwagen naar de straat gebracht en daar in een vat overgegoten. Vele beerputten bevinden zich naast het huis in een slop of een straatje. Zo bijv. naast de Hervormde kerk en voor de eerste openbare school (Bezocht door 500 leerlingen, hoewel er slechts plaats is voor 350). Op verschillende plaatsen zijn de beerputten slechts met planken bedekt of half open.

Het metselwerk van de meeste beerputten is slecht en ondicht. Van de beerputten ligt, blijkens een door Van Rijn ingesteld onderzoek, een vierde deel op een afstand van minder dan drie meter van de welput.

In 1877 heeft het geneeskundig staatstoezicht het voorstel gedaan een tonnenstelsel in te voeren. De gemeenteraad begreep dit niet en ging er niet op in.

Er zijn slechts twee urinoirs, waarvan één in een open goot uitloopt (blz. 25).

'In een schrijven van de inspecteur van het geneeskundig staats-toezicht wordt Venlo een broeiest van besmettelijke ziekten genoemd. Is het daaraan toe te schrijven, dat Venlo een zo betrekkelijk hoog sterftecijfer heeft?'

Plantsoenen, bomen, wandelingen in en om de stad

Plantsoen is er in de oude stad niet aanwezig. Geen enkele boom versiert de straten. In de nieuwe delen buiten de stad zijn langs de wegen bomen geplant, die een treurig bestaan voortslepen, als gevolg van moerassigheid van de bodem en van de baldadigheid (blz. 26).

De nieuwe singels op de geslechte vestingwerken zijn met bomen beplant. 'Buiten de Geldersepoort is een lief plantsoen.'

In de omgeving is veel natuurschoon (*Volgens Van Rijn zoals in weinige plaatsen in Nederland*) (blz. 27).

Veestapel en landbouw

De veestapel is van weinig betekenis.

De tuinbouw beperkt zich in hoofdzaak tot komkommers (augurken), bloemkool en aardappelen (blz. 28).

Begraafplaatsen

Deze voldoen geheel aan de eisen van de hygiëne. De lijken van de Rooms-Katholieken worden sedert een jaar eerst naar de kerk gebracht en voor het altaar geplaatst. Dit is afkeurenswaardig en zou belet moeten worden, wanneer het lijders aan besmettelijke ziekten betreft (blz. 29).

Openbare lokalen, zalen van uitspanning, kerken en woningen in het algemeen

De concertzalen en kerken voldoen aan de eisen van de hygiëne. In de St. Martinuskerk hebben alleen de verhuurde plaatsen een houten vloer, Minder gegoeden, wier schoeisel vaak slecht is, moeten op de stenen vloer blijven staan (blz. 30).

De herbergen en bierhuizen zijn wat de ventilatie betreft slecht. Het is jammer, dat er geen eisen voor vergunningslokalen zijn.

Garnizoen

Het garnizoen is 600 man sterk. Het hospitaal is geschikt voor 65 patiënten, heeft 400 verpleegdagen per jaar. In 8 jaar waren er 20 sterfgevallen, waarvan 6 aan tuberculose (blz. 33).

Scholen – onderwijs

De gemeente heeft drie openbare scholen voor jongens en meisjes en twee bijzondere scholen voor meisjes. De eerste openbare school,

gelegen aan het Helschriksel is 17 m lang en 8 m breed. Er zijn zes schoollokalen, 5, 6 en 7 m lang. Hoogte slechts $3\frac{3}{4}$ m, derhalve veel te laag. De kleren moeten worden geborgen op de trappen en in de schoollokalen. De schoolbanken zijn zonder rugleuning. De verwarming is zonder ventilatie. De privaten zijn op de speelplaats achter de school.

De leerlingen, waarvoor geen zitplaats is (137) moeten aan de vensterbanken hun werk staande maken of op voetenbankjes op de grond zitten.

De tweede en derde openbare school zijn in één gebouw aan de singel (*Goltziusstraat*). Dit voldoet aan billijke eisen van hygiëne met enkele uitzonderingen: de privaten zijn tegen de muur van de schoollokalen gelegen en er is geen drinkwater aanwezig.

De eerste bijzondere school voor meisjes aan de Kerkstraat, bestuurd door Zusters van de Liefde uit Tilburg, telt 850 leerlingen. De school laat niet veel te wensen over, behalve dat zij ligt in een dichtbevolkte buurt.

De tweede bijzondere school voor meisjes aan de Heilige Geeststraat wordt door twee dames bestuurd en telt 90 leerlingen. De schoollokalen zijn drie kamertjes, die in geen enkel opzicht voldoen aan de eisen van de wet.

Het gebouw van de Hogere Burgerschool voldoet niet aan de eisen, maar een nieuw gebouw is in aantocht (blz. 35).

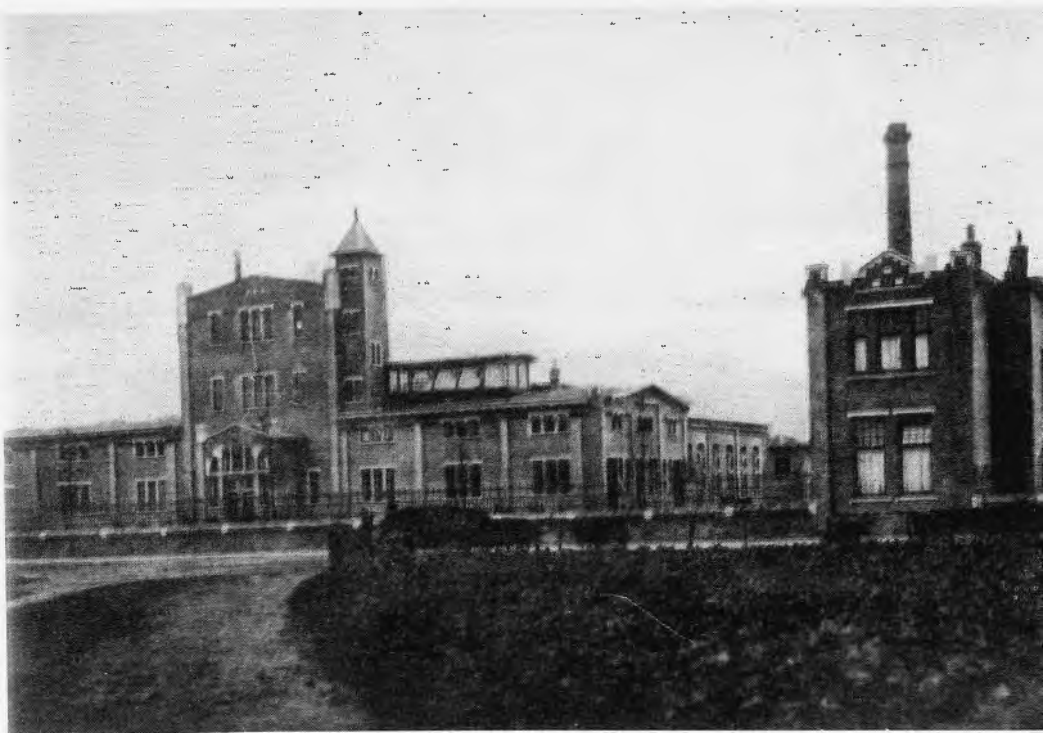
Drinkwater

Dit is bijna uitsluitend welwater of beter gezegd pompwater.

Uit analyses van 12 stads- en 12 partikuliere pompen blijkt, dat over het algemeen het water verre van zuiver is (blz. 28).

Vergelijking van analyses uit het jaar 1878 met die uit het jaar 1885 doet inzien, dat de kwaliteit sterk achteruitgaat, meer dan de helft van de pompen levert thans water, dat als drinkwater is af te keuren.

1 maart 1888 is er voor een drinkwaterleiding concessie verleend aan de Rotterdamse waterleiding. Het zou beter zijn geweest, als de inrichting gemeente-eigendom was. Het water zou dan meer gebruikt kunnen worden voor straatbesproeiing en ter vervanging van de slecht water gevende pompen (blz. 39).

Bron: Gemeente-Archief Venlo

7. Het slachthuis van Venlo, dat na een lange strijd over de vestigingsplaats in 1913 tot stand kwam.

Bron: Gemeente-Archief Venlo

6. De eertijds beruchte buurt Het Hetje.

Ziekenhuis St. Joseph

Het ziekenhuis telt 4 zalen, waarin 32 bedden. Er zijn 6 eenpersoonskamers. De geneeskundige dienst wordt er verricht door huisartsen in deze gemeente. Belangrijke operaties zijn in dit ziekenhuis verricht, veelal met gunstig resultaat. In de laatste 10 jaar viermaal ovariotomie, waarvan drie maal met gunstig gevolg (blz. 44).

Verpleging besmettelijke zieken

In 1883 is ter voldoening aan art. 7 van de wet op de besmettelijke ziekten op ruim 30 minuten afstand van de stad bij de Duitse grens een gebouwtje neergezet. Het heeft 4 kamers, elk voor twee bedden. Ledikanten, beddegoed en verdere uitrusting zijn niet aanwezig. Het water moet op 10 minuten afstand worden gehaald. 'De inrichting bestaat slechts in naam' (blz. 45).

Bad- en zweminrichting

De bad- en zweminrichting, die in 1881 door ruim 100 inwoners tot stand is gebracht, voldoet des zomers voor de gegoede klasse in de bestaande behoefte. Zij ligt in de Maas op vijf minuten afstand van de stad.

Het is jammer, dat voor de minder gegoeden geen gelegenheid bestaat om veilig te kunnen baden en zwemmen (blz. 46). Voor militairen is er een afzonderlijke badinrichting.

Voedsel en voeding

De hoeveelheid voedsel is voor hen, die het betalen kunnen, meer dan voldoende. De hoofdmaaltijd is bijna overal om 1 uur, 's avonds is er een broodmaaltijd. Bij het arme volk wordt wittebrood vervangen door roggebrood en 's avonds door aardappelen.

MEEL. Het meel is herhaaldelijk onderzocht, maar er is nooit een vervalsing geconstateerd. Wel is het meel van stoommeelmolens zuiverder dan dat van wind- of watermolens.

VLEES. Venlo heeft sedert 55 jaar een stadsslachthuis. Slachten door

slagers aan huis is verboden. (*Blijkens het vermelde op blz. 93 werd daarvan 's winters soms op ruime schaal ontheffing verleend*).

De keuring geschiedt door een daarvoor aangestelde beambte en in twijfelgevallen door een veearts van het garnizoen. Er werd niet veel afgekeurd. 'Als de verordening goed wordt toegepast, is er weinig gevaar voor gebruik van schadelijk vlees, want ingevoerd vlees moet ook worden gekeurd.'

Terwijl Van Rijn naar mijn indruk in zijn geneeskundige plaatsbeschrijving de hygiënische gebreken van Venlo vrij volledig heeft geïnventariseerd, waarbij hij, zoals uit dit stuk duidelijk blijkt, gewoon was geen blad voor de mond te nemen, is er een zwakke plek in de Venlose hygiënische verzorging, die hij herhaaldelijk vergeet te signaleren. Het is het slachthuis en de vleeskeuring. Als men leest, wat hij hierover in de plaatsbeschrijving heeft geschreven, krijgt men de indruk, dat het slachthuis niets en de vleeskeuring weinig te wensen overlaat. Niet anders is het in het reeds eerder genoemde door Van Rijn geredigeerd verslag van de gereorganiseerde gezondheidscommissie over 1892. Daarin wordt wel bezwaar gemaakt tegen het zonder de organen invoeren van vlees, dat in andere gemeenten is geslacht, maar zegt de commissie: 'Het vlees, dat het slachthuis passeert, kan veilig buiten beschouwing blijven'. En wanneer Van Rijn zich voor het eerst als burgemeester over de Venlose toestanden uit, in het door hem geschreven naschrift bij het gemeenteverslag over 1899, zwijgt hij over slachthuis en vleeskeuring geheel. Maar in het eveneens door Van Rijn persoonlijk geschreven overzicht in het gemeenteverslag over 1912 schrijft hij:

'Ofschoon Venlo reeds vanaf het jaar 1834 een gemeenteslachthuis bezit¹ en het slachten van vee voor de verkoop van vlees elders in de gemeente verboden is en derhalve het toezicht op de deugdelijkheid van slachtvee en vlees gemakkelijk te regelen was, was tot dusver van een betrouwbare vleeskeuring geen sprake geweest. De personen, die achtereenvolgens het bedrijf van het slachthuis regelden en ook wel de titel van keurmeester hadden of voerden,

¹ Er moet een tijd geweest zijn, waarin de Venlonaren op hun slachthuis bijzonder trots waren. Men meende ten onrechte – dit deed ook van Rijn – dat Venlo de eerste gemeente in Nederland was geweest, die een slachthuis had gebouwd. De eerste was echter Maastricht, waar het slachthuis dateert van 1826. Het Venlose slachthuis kwam pas in 1837 tot stand. Niettemin was Venlo op dit gebied zeer voorlijk geweest. In de grootste steden van ons land werden de slachthuizen eerst tussen 1880 en 1890 opgericht.

hadden hoegenaamd geen bevoegdheid, die men uit de titel zou afleiden en toch vertrouwde het merendeel van het volk op die zogenaamde keuring'.

Dit is heel andere taal. Het is onbegrijpelijk, hoe in 1888 en 1892, toen op de keuring ook toepasselijk was, wat Van Rijn daarover in 1912 schreef, door hem zo gunstig daarover kon worden geoordeeld.

In het verslag van de gezondheidscommissie over 1901, het eerste verslag dat niet meer door Van Rijn is geredigeerd, wordt over slachthuis en vleeskeuring in geheel andere zin gesproken.

'Een andere zaak, die weinig reden tot tevredenheid geeft,' zegt de commissie, 'is het slachthuis en speciaal de daaraan verbonden vleeskeuring. De toestand aldaar is treurig, vooral in de stal en de omgeving. De zindelijkheid laat door gebrek aan waterleiding veel te wensen over en het resultaat der keuring bevreemdt ons zeer.

Terwijl in Roermond in het slachthuis gedurende 1900 (zie Verslag Gezondheidscommissie Roermond) werden afgekeurd 30 stuks vee (waarvan 16 stuks tuberculeus) en 107 onderdelen (hart, nieren etc.), vermeldt het verslag van het slachthuis te dezer stede over 1900, dat afgekeurd werden 11 stuks vee en geen onderdelen, hetgeen te meer bevreemding wekt als we lezen, dat Venlo ongeveer 2.000 inwoners meer heeft dan Roermond en dus de consumptie wel 1/6 groter zal wezen.

Nu zal wel niemand willen beweren, dat het vee, te Venlo geslacht, zoveel beter en gezonder is dan dat te Roermond en zal de degelijke vakkundige keuring aldaar er wel het hare toe bijdragen, dat werkelijk ongezond vee niet wordt toegelaten en werkelijk ongezonde onderdelen verwijderd worden.'

Tot zover de commissie. Ik teken hierbij aan, dat Roermond toen reeds een modern abattoir bezat, waarvan de bekwame, uit Venlo afkomstige, veearts L. Beel (vader van de minister-president van na de tweede wereldoorlog) directeur was. Met dit vernietigend oordeel van de commissie zou ik kunnen volstaan ter staving van mijn bewering, dat Van Rijn op dit gebied ernstige misstanden over het hoofd heeft gezien. Immers, wat in 1900 niet deugde, zal in 1888 of in 1892 niet beter zijn geweest. De waterleiding, die in 1900 ontbrak, zal daarvoor niet aanwezig zijn geweest en de keurmeester van 1888 was evenzeer incompetent als die van 1900.

Maar uit eigen herinnering kan ik hier nog enkele aanvullingen geven. Het is mij bekend, dat in de eerste jaren van deze eeuw de hele vleeskeuring in het Venlose slachthuis door de publieke opinie als een lachwekkende vertoning werd beschouwd. De keurmeester, die dat ambt reeds vele jaren uit-

oefende, en die naar ik meen een gewezen dorpsveldwachter was, zou slechts in staat zijn één afkeuringsgrond te constateren, nl. de parelziekte (tuberculose). Nu was dit blijkens het verslag van het slachthuis over 1899 overdreven, maar het leek er toch wel op. Volgens dit verslag werden in 1899 gekeurd 2.348 stuks rundvee. Daarvan werden afgekeurd 10 stuks wegens parelziekte, 6 wegens verzwering en 4 omdat zij uit nood geslacht waren. Van de 6.625 geslachte varkens werden er slechts twee afgekeurd en wel wegens vlekziekte. Van de 2.824 geslachte kalveren, schapen en geiten werd niets afgekeurd.

Ook over het slachthuis kan ik uit eigen herinnering spreken. In de jaren 1901-1902 ben ik met mijn schoolkameraden meermalen langs het slachthuis gelopen, om de ratten te zien, die daar bij tientallen tegelijk opereerden.

Enmaal burgemeester geworden heeft Van Rijn spoedig maatregelen getroffen om de vleeskeuring te verbeteren en heeft hij ook de stichting van een modern abattoir in overweging gegeven, dat zoals in hoofdstuk IV zal blijken, mede door meningsverschil over de vestigingsplaats eerst in 1913 is tot stand gekomen.

Ik heb mij afgevraagd, waarom Van Rijn in zijn plaatsbeschrijving op dit punt zo weinig kritisch is geweest. Wellicht is een verklaring te zoeken in het feit, dat hij in tegenstelling met wat bij de andere levensmiddelen het geval was met de onderzoekstechnieken, die hem ten dienste stonden, de chemische, bij het vlees niet veel kon beginnen. Maar een afdoende verklaring is dit niet.

Vis

De vis, die in Venlo wordt gegeten, is gewoonlijk riviervis, die levend ter markt komt (blz. 47).

MELK. Er werd nog nimmer melk aangetroffen, die aan de gestelde eisen voldeed. Dikwijls heeft ze een eigenaardige reuk en smaak. Dit is toe te schrijven aan onvoldoende stalhygiëne. Bijna zonder uitzondering blijven de koeien maanden op de mest in de stal staan. Dagelijks komt er een laag stro of strooisel op, tot men de mest op het land nodig heeft. Soms is de mest een halve meter hoog. Zelden ziet men een koe in de wei lopen (blz. 50).

BIER. Er zijn in Venlo zes brouwerijen. Zeven/achtste van de bevolking drinkt zogenaamd Venlo's vers en oud bier. Dit is herhaaldelijk door Van Rijn onderzocht, maar hij heeft geen vreemde bestanddelen gevonden. Slechts in vier café's wordt Beiers bier of een daarmee

gelijk staand produkt verkocht. Velen drinken dagelijks zes tot acht glazen bier en 's zondags twaalf glazen. Het alcoholgehalte van vers bier is 3%, van oud bier 5½%.

WIJN. Wordt alleen bij feestelijkheden als kermis in de societeiten gedronken (blz. 51).

STERKE DRANK. Per jaar wordt 10 liter ad 45% per hoofd der bevolking gedronken. Althans volgens het accijns. Maar de hoeveelheid moet veel groter zijn, daar er veel jenever wordt gesmokkeld. Die is gevaarlijk door het grote gehalte aan foeselolie (blz. 52).

KOFFIE EN THEE. Het gebruik van thee behoort tot de zeldzaamheden. Koffie wordt gedronken bij ontbijt en avondeten. Bij de armen wordt die vermengd met grote hoeveelheden cichorie. Dit geeft aanleiding tot maagklachten.

Prostitutie

Publieke huizen zijn er niet, althans niet in naam. Tot voor 1869 waren er twee op het Hetje. In 1864 was de prostitutie op aandrang van de militaire geneeskundigen bij verordening geregeld. Er zijn thans drie klandestiene huizen, café's met twee of meer prostituées. Het toezicht ontbreekt geheel. Soldaten vinden gelegenheid bij enkele bekende straatprostituées.

'Een publiek huis, waar wekelijks een geneeskundig onderzoek der vrouwen plaats heeft en waarop door de politie streng toezicht wordt gehouden, acht ik voor de veiligheid en gezondheid van het volk noodzakelijk' (blz. 56).

(Met deze uitspraak schaart Van Rijn zich zoals hij zegt aan de zijde van Professor Fokker. Zoals uit het volgende hoofdstuk zal blijken, is hij later ten opzichte van de publieke huizen geheel van standpunt veranderd).

Onwettige geboorten

Het aantal onwettige geboorten is gering. Door invloed van de geestelijkheid wordt vaak overgehaald een huwelijk aan te gaan. Over een periode van 10 jaar was het aantal 3,5% van alle levend geboren (blz. 57).

Opvoeding

De hygiënische opvoeding van het kind in de eerste levensdagen laat nog veel te wensen over. Genoemd worden de vrees voor frisse lucht het overdreven warm houden van de jonggeborenen, het inwikkelen, dat soms tot de negende maand plaats vindt.

Gevaarlijk is het dopen de eerste dagen na de geboorte, waarbij het kind in een koude kerk met ontbloot hoofd gedurende 15 minuten op een bankje komt te liggen. Het zou gewenst zijn, dat de doop naar het jaargetijde korter of langer werd uitgesteld. (Indien het niet in strijd is met de godsdienstige opvatting) (blz. 58).

Voeding van zuigelingen

Als de voeding niet door moeder of min geschiedt, bestaat de zuigelingenvoeding gewoonlijk uit met water verdunde koemelk. Goedkope surrogaten van moedermelk, zoals Liebigsoep, vinden wegens omslachtige bereiding geen ingang. Dure, zoals Nestlé kindermeel, zijn te kostbaar. Kunstmatig gevoede kinderen lijden aan diarree en spruw. Een groot deel bezwijkt voor het einde van het eerste levensjaar. De kinderen worden zelden gebaad. (De ondervinding heeft Van Rijn geleerd, dat belemmeringen der spijsvertering, vooral bij kunstmatige voeding, door dagelijks baden en een sterke afwrijving der huid, bij de helft der lijdenden verlichting of volkomen genezing brengt. Bij kinkhoest levert het tweemaal baden bij 30°C verassende resultaten op) (blz. 58).

Bewaarschool

Met het derde levensjaar en dikwijls reeds vroeger gaan de kinderen naar de bewaarschool van de Zusters van Liefde. De verzorging is daar uitmuntend.

Lager onderwijs

Op zesjarige leeftijd gaan de jongens naar de openbare scholen. De meeste meisjes blijven bij de Zusters. Op elfjarige leeftijd verlaten de meesten de school.

Die meer willen leren, kunnen 's winters naar herhalingsschool of tekenschool. De meer gegoeden gaan naar H.B.S. of kostschool, het laatste vooral de meisjes. Van Rijn acht kostscholen voor jongens geen geschikte opvoeding. De overgang van een strenge kostschool naar Delft of universiteit is te groot en gevaarlijk (blz. 60).

Bevolking, geboorten, sterften en huwelijken

Van Rijn geeft een overzicht van de loop der bevolking over de jaren 1878-1887. In deze jaren ging de bevolking vooruit met 2.056 inwoners of 205 per jaar (blz. 62).

Vermeldenswaard zijn de volgende cijfers: het gemiddelde sterftcijfer over deze jaren is 26,5; 19% van de levend geboren en stierf beneden het jaar; per 37 inwoners was er jaarlijks gemiddeld 1 sterfgeval; 5% van het aantal geboorten was levenloos.

'De sterfte in de verschillende straten en wijken der gemeente is nogal uiteenlopend, maar nog groter verschil zou zeker het aantal ziektedagen aantonen, indien het mogelijk was dat in cijfers te brengen' (blz. 63).

(Men kan de vraag stellen, waarop deze uitspraak van Van Rijn betreffende de ziektedagen berust. Misschien op zijn ervaring met de aantallen recepten uit de verschillende delen van de stad).

Sterftcijfers

Jaar	Geheel Venlo	Zuidsingel	Jodenstraat c.a.
1880	30,22	64,5	65
1881	25,35	52,5	39
1882	23,78	52,5	26
1883	28,01	44,0	35
1884	32,35	52,5	64
1885	25,55	35,0	53
1886	21,0	20,0	44
1887	25,59	26,0	48

Dit is een overzicht van de sterftcijfers van twee door het armste deel der bevolking bewoonde buurten met zeer slechte hygiënische omstandigheden, nl. Zuidsingel en de Jodenstraat (met inbegrip van Hakkesplaats, Kolenstraatje, Hetje en Wijngaardstraatje) (blz. 65).

Maatregelen ter voorkoming van ziekte

In de jaarverslagen der gemeente leest men steeds:

‘Op alles, wat de openbare gezondheid betreft, houden wij steeds nauwlettend toezicht’ of een andere dergelijke zin. Van dat toezicht heb ik echter nimmer iets kunnen merken. Men is nog niet algemeen overtuigd, dat het voorkomen van ziekten gemakkelijker is dan het genezen van ziekten’ (blz. 69).

‘In 1884 werd op aandringen van het Geneeskundig Staatstoezicht een gezondheidscommissie benoemd. Die commissie toonde aan, wat in het belang der gezondheid, zindelijkheid en orde moest gedaan en veranderd worden. Veel is daardoor verbeterd, maar ook veel is nog te verbeteren.’

‘Het ziekenhuis voor afzondering van lijders aan besmettelijke ziekten heeft men nog nimmer in gebruik behoeven te nemen¹.’

Met de besmettelijke ziektenwet wordt dikwijls zonderling omgesprongen. De politie geeft soms het biljet (*waarop de besmettelijke ziekte is vermeld, dat ter waarschuwing aan de woning moet worden aangeplakt*) aan de bewoners mee om het door hen zelf te laten opplakken. Het is begrijpelijk, dat dan met het opplakken geen haast wordt gemaakt, of dat het zodanig wordt opgeplakt, dat het zo min mogelijk te lezen is.

Vaccinatie

Als het pokkenbriefje niet nodig was voor toelating op de school, zouden velen de kinderen niet laten vaccineren.

¹ Men leze, wat op blz. 66 over dit ziekenhuis wordt gezegd.

Besmettingsgevaar

Er is te weinig toezicht op bedelend volk, dat in hondenwagens het land afreist en dikwijls besmettelijke ziekten zou overbrengen (blz. 70).

Geneeskundige hulp

Er zijn in Venlo twee doctoren, in Leuven gepromoveerd, twee artsen met Nederlands diploma, 4 apothekers en een vroedvrouw. Er zijn voorts twee officieren van gezondheid, die ook burgerpraktijk uitoefenen.

Van Venlo worden de acht omliggende dorpen tot op een afstand zelfs van twee uur, van geneeskundige hulp voorzien. Deze zouden anders daarvan verstoken zijn. Die praktijk is een belangrijk deel van de inkomsten van de geneeskundigen, maar berooft de stad dikwijls van de geneeskundige hulp bij plotselinge ziekten of ongelukken.

De bevolking hecht veel aan huismiddelen. Er gaan velen naar de 'waterkijker' Dr. Kusters te Wassenberg. Dagelijks worden vele recepten van Kusters in de Venlose apotheken klaargemaakt (blz. 77).

Zieken- en begrafenisbussen

Er zijn tal van bussen. Zij geven uitkering in geld en begrafenis-onkosten. Enkele geven ook vrije geneeskundige behandeling, maar geen geneesmiddelen. Er zijn geen (*echte*) ziekenfondsen (blz. 78).

Algemeen overzicht

De meeste, hier heersende ziekten zijn die der ademhalingswerktuigen. In 12 jaar stierven na aftrek der levenloos aangegevenen 2.688 personen, waarvan 25% aan deze ziekten.

Chronische ziekten der spijsverteringswerktuigen bij mannen, vooral catarre van de maag, komen menigvuldig voor, waarschijnlijk als gevolg van het vele bierdrinken. Dit zal ook wel de oorzaak zijn van catarre van de pharinx bij velen. Aan chronische en acute ziekten der spijsverteringswerktuigen stierven gemiddeld over 12 jaar 11%.

Diarree bij kinderen komt hier menigvuldig voor, vooral gedurende de zomer. Zij is waarschijnlijk een door atmosferische toestanden opgewekte ziekte en staat, zo niet buiten infectie, dan toch zeker buiten contagium. Zij tast evenzeer zuigelingen als kunstmatig gevoed wordende kinderen aan en is voor de laatstgenoemden veel noodlottiger. Zondert men mazelen en roodvonk uit, dan komen de overige besmettelijke ziekten hier niet veel voor. In 12 jaar slechts 10 personen aan febris typhoidea en geen aan pokken en cholera. In het geheel stierven over een tijdvak van 12 jaar 14% aan miasmatische, contagieuze en miasmatisch-contagieuze ziekten, bedoeld onder de kolommen 7, 9, 10, 11, 12, 19, 20, 25, 26 en 27 der sterftestatistieklijsten.

Aan gebrekkige ontwikkeling, lichaamszwakte, tering, klierziekten en rachitis stierven hier gemiddeld 23%. Groot is het aantal krankzinnigen van deze plaats. Zo worden voor rekening der gemeente in de laatste jaren gemiddeld 25 onvermogenen in verschillende krankzinnigengestichten in Nederland verpleegd. 'Zonder nog enkelen uit de gegoede stand te rekenen, telt geen gemeente in Nederland naar evenredigheid van het zieketal zoveel van die ongelukkigen.'

Vergelijkende staat van zes steden in Nederland, met bijna gelijke bevolking, over 1887.

Stad	Aantal inwoners buiten het garnizoen	Levend geboren	Levenloos aangegeven		Overleden op de leeftijd van minder dan 1 jaar		Over- ledenen met levenloos aangege- venen op 10.000 inwoners per jaar
			Totaal	% van de levend geborenen	Totaal	% van de levend geborenen	
Bergen							
op Zoom	11.724	427	17	4	62	14	18,59
Hoorn	10.564	337	19	5,6	57	13,9	20,45
Harlingen	10.340	313	15	4,7	43	13	22,44
Sneek	11.163	346	9	2,6	48	14	19,62
Roermond	11.618	357	22	6	56	12,6	19,45
Venlo	10.515	390	24	6	67	17	25,59

Bij vergelijking van Venlo met andere steden in Nederland, die een bijna gelijk zielental hebben, steekt Venlo ongunstig af ten opzichte van de voornaamste factoren, die een stad uit een medisch en hygiënisch oogpunt kunnen doen beoordelen, zoals totale sterfte, kindersterfte en levenloos aangegevenen, hetgeen uit de opgave hiernaast blijkt.

‘Van Sneek, Harlingen en Hoorn is de zindelijkheid der straten enz. bekend en de huizen staan evenals te Roermond veel ruimer ten opzichte van elkander; de straten zijn daar breder en de afvoer van faecaliën als ook de reinigingsdienst is in die plaatsen beter geregeld.

Waarom is het toe te schrijven, dat Venlo niettegenstaande de gunstige ligging, de gezonde omstreken, de tamelijk goede voeding en kleding van het volk, de weinige armoede en het ontbreken van fabrieken nog opmerkelijk ongezond blijkt te zijn? De oorzaak daarvan ligt mijns inziens:

1. in de weinige zorg, die het openbaar gezag voor de zindelijkheid der stad draagt;
2. in de stelselloosheid in de afvoer van faecaliën, waardoor verontreiniging van bodem en drinkwater ontstaat;
3. in de dichtheid van de bevolking.’

De verhandeling van Van Rijn werd besloten met het volgende:

NASCHRIFT

‘Door het overschrijven van mijn handschrift, dat door een, met het onderwerp geheel onbekende persoon is moeten geschieden, heeft de redactie hier en daar geleden, ook zijn er openingen gelaten of is de zin op sommige plaatsen afgebroken, waar dit niet behoorde. De beoordelaar gelieve de welwillendheid te hebben dit in aanmerking te nemen. De kaart (*een kaart van Venlo*) wordt bij een eventuele druk aanmerkelijk kleiner en duidelijker.

Mocht het geschrift de bekroning waardig gekeurd worden, dan is de schrijver bereid alle tabellen met de uitkomsten van 1888 aan te vullen, benevens alle veranderingen, die in het belang van het geschrift gewenst worden, aan te brengen.’

Festina lente
Cauta fac omnia mente

Na het bekend worden van het oordeel der jury schreef Van Rijn op 29 juni 1889 aan de voorzitter van het Utrechts Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen de volgende brief:

‘Hooggeleerde Heer,’

‘In verschillende dagbladen lees ik tot mijn voldoening, dat door Uw Genootschap aan de schrijver van ‘een geneeskundige plaatsbeschrijving van Venlo’, ingezonden onder het motto ‘Festina lente cauta fac omnia mente’, een getuigschrift zal worden uitgereikt, wanneer verlof gegeven wordt tot het openen van het daarbij behorend naambriefje. Als schrijver en inzender van dit geschrift geef ik UEd. daartoe bij deze de vrijheid.

Dat het geheel door mij is bewerkt, zal UEd. duidelijk worden, als UEd. de goedheid wilt hebben een door mij geschreven boekje ‘De invloed der lucht op de gezondheid en den welstand van den mensch’, Amsterdam, Seyffard, in te zien. Stijl en denkbeelden, daarin ontwikkeld, worden in de geneeskundige plaatsbeschrijving eveneens teruggevonden. In mijn hoedanigheid als lid van de gemeenteraad als secretaris der gezondheidscommissie en als voorzitter van het hier sedert 26 jaar bestaande natuur- en letterkundig gezelschap Puteanus, was ik in de gelegenheid de voor de plaatsbeschrijving nodige gegevens met juistheid te verzamelen.’

Met de meeste hoogachting,
H. B. J. van Rijn, apotheker

HET OORDEEL DER JURY

Het oordeel van de juryleden, Dr. D. Lubach, inspecteur van de volksgezondheid te Kampen, Prof. Dr. C. A. Pekelharing, hoogleraar aan de Utrechtse universiteit en H. L. Verspyck, adjunct-inspecteur van de volksgezondheid te Utrecht liep zeer uiteen.

Het kortst en tevens het gunstigst sprak Dr. Lubach zijn oordeel uit. Hij vond, dat met vlijt en oordeel het voornaamste bijeen verzameld was, wat dienen kan tot een juist oordeel over de Venlose toestanden, bepaaldelijk van het standpunt van geneeskunde en

hygiëne. Zijn conclusie was: 'Mijn advies strekt tot bekroning van deze prijsverhandeling met de gewone ereprijs.'

De antipode van Lubach was Verspyck. Zijn rapport was het langst en voor Van Rijn het ongunstigst. Verspyck had als adjunct-inspecteur van het geneeskundig staatstoezicht voor Limburg tussen 1869 en 1877 meermalen Venlo bezocht. Hij had kennelijk aan zijn contacten met Venlo geen goede herinneringen, wat overigens geheel begrijpelijk was, en men kan zich niet onttrekken aan de indruk, dat de weinige sympathie, die hij voor de Venlose autoriteiten bezat van invloed is geweest op zijn beoordeling.

Hij erkent – en hier kan hij uit eigen ervaring spreken – dat de toestand zeker niet overdreven is voorgesteld. Maar dan komt de kritiek. Hij vindt, dat de schrijver zich op een eigenaardig standpunt plaatst en er van uitgaat, dat slechts datgene uit een geneeskundig oogpunt van belang kan zijn, wat rechtstreeks of zijdelings op het ontstaan van ziekten invloed heeft. Hij acht dat niet juist. Ook datgene, wat gunstig op de gezondheidstoestand kan inwerken moet worden vermeld.

Men kan het met de laatste uitspraak van Verspyck eens zijn en niettemin zijn kritiek op dit punt gezocht vinden. Immers de negatieve omschrijving van de volksgezondheid was destijds algemeen. Zij is trouwens ook na de positieve omschrijving in het Statuut van de Wereldgezondheidsorganisatie nog niet overal in onbruik geraakt. Overigens, al gebruikt Van Rijn inderdaad deze negatieve definitie, hij heeft voor de positieve kant van de gezondheidszorg een open oog, zoals blijkt uit het feit, dat hij zijn beschrijving ook uitstrekt tot zaken als plantsoenen en andere beplantingen en bad- en zweminrichting.

Ik kan hier niet alle opmerkingen weergeven, die Verspyck in zijn uitvoerige kritiek heeft gemaakt. Soms zijn het algemeenheden. Zo vindt hij, dat het werk in vele opzichten getuigt van oppervlakkigheden en dat het denkbeelden bevat, die met die van deskundigen in strijd zijn.

Hij bekritiseert terecht de uitspraak op blz. 10, dat gezondheid alleen afhankelijk is van de invloed van de bodem.

Hij maakt een aantal opmerkingen, die als futiliteiten moeten worden beschouwd en die soms bovendien weinig gefundeerd of zelfs aanvechtbaar en belachelijk zijn.

Hij verwijt de schrijver, dat hij mestkuil met beerput verwart. (Het is echter een kwestie van spraakgebruik.)

Hij acht het nut van een groter aantal urinoirs voor tegenspraak vatbaar.

Bij de kindersterfte had de invloed van de begrafenisfondsen in acht moeten zijn genomen, de z.g. engelmakerij.

Hij vindt, dat er te weinig is gezegd over morbiditeit, in het bijzonder wat betreft tuberculose, diphteritis en vooral febris typhoidea. 'Omtrent laatst genoemde ziekte wordt weinig in het werk gesproken. Het getal, daaraan overleden, is betrekkelijk niet groot (in 12 jaar tijd slechts 10 gevallen), maar: iedere geneesheer weet, hoe zelden die ziekte wordt opgegeven op de verklaring van overlijden.' (Het is niet duidelijk, wat Van Rijn over die onbekende gevallen had moeten zeggen).

Verspyck constateert één ernstige leemte, waarop ik hiervoor ook reeds de aandacht gevestigd heb: het slachthuis laat in vele opzichten te wensen over en dit wordt niet beschreven. Hij bekritiseert ook de vleeskeuring door niet-veeartsen. Maar dan zijn er ook weer een aantal onbeduidende opmerkingen, soms 'spijkers' op laag water, terwijl in enkele een anti-rooms-katholieke tendentie te bespeuren valt.

'De geschiktheid van een schoollokaal hangt niet alleen af van de hoogte, maar ook van het aantal kinderen (alsof Van Rijn het tegendeel zou hebben beweerd).

Er zijn te weinig details over de hoedanigheid van het bier. Er is geen onderzoek ingesteld naar de onwettige geboorten in verband met de vastenavondviering.

Er is geen opgave van de onechte levenloze geboorten. De schrijver had er op moeten wijzen, dat huwelijken, in de laatste maanden van de zwangerschap onder invloed van de geestelijkheid gesloten, treurige gevolgen voor het gezin hebben.

Verspyck is het niet eens met het oordeel van Van Rijn over de jongenskostscholen. 'Er zijn ook goede kostscholen.' (Hieruit blijkt, dat hij het geschrift op dit punt niet goed heeft gelezen of begrepen).

Slechts op enkele punten betuigt hij instemming: de riolering (!) is goed beschreven en de opmerking van Van Rijn over prostitutie acht hij hoogst belangrijk.

De conclusie van Verspyck is:

‘De inhoud is alleen belangrijk om aan te tonen, hoe men in een stad van 10.000 inwoners de gezondheidsbelangen verwaarloost; doch er ontbreekt te veel om het voor een bekroning voor te dragen of daaraan een getuigenschrift toe te kennen, tenzij men het laatste wil verlenen als beloning voor de moeite, die de schrijver zich gegeven heeft.’

Het best gefundeerde oordeel over het werkstuk van Van Rijn werd gegeven door het derde lid van de jury, PROF. DR. C. A. PEKELHARING te Utrecht. Hij doet daarover zeer waarderende uitspraken, maar geeft ook kritiek, die voor een deel, maar niet op alle punten, als juist moet worden erkend. Hij vindt, dat de plaatsbeschrijving vele verdiensten heeft. ‘Het over het geheel goed geschreven stuk levert omtrent de toestand van Venlo op het gebied der hygiëne en wat daarmee in verband staat, een groot aantal wetenswaardigheden, met zorg en nauwgezetheid verzameld door een man, die blijkbaar zijn taak ernstig ter harte genomen heeft en hart bezit voor de belangen van zijn medemens.’

Toch kan Prof. Pekelharing niet besluiten om de gewone ereprijs toe te kennen. De bedoeling van de prijsvraag kon naar zijn mening geen andere zijn dan het verzamelen van bouwstoffen voor een goed begrip van het verband tussen de toestand ter plaatse en de daar voorkomende ziekten.

‘Dit verband is in de verhandeling niet duidelijk aangegeven. Dat afvoer van vuil enz. zeer veel afwijkt van wat de regelen van de hygiëne voorschrijven, waaraan het betrekkelijk hoge sterftecijfer wordt toegeschreven, is niets nieuws. Welke omstandigheden invloed hebben op het voorkomen van bepaalde ziekten wordt nauwelijks nagegaan. P. 78 ‘de meest hier heersende ziekten zijn die der ademhalingswerktuigen’.

Tevergeefs gezocht naar het verband, tenzij men de opmerking op P. 23 ‘dat men in de meeste gevallen door de ademhalingsorganen zou zijn geïnfecteerd en dat inademing van stof een der meest gewone en gevaarlijke ziekte-oorzaken is’ (een opmerking, waarvan de juistheid geenszins algemeen wordt erkend) als zulk een poging zou willen beschouwen. Veelal wordt aangenomen, dat verontreiniging van bodem en drinkwater een van de meest in aanmerking komende

oorzaken van febris typhiodea is. De schrijver vermeldt, dat deze zich betrekkelijk zelden te Venlo voordoet. Vermeldt niet, of deze vooral werd gezien daar waar de faecaliën tot verontreiniging van grond- en drinkwater aanleiding gaven.

De sterfte van kinderen is groot in het eerste levensjaar, vooral in de arme buurten. In dit opzicht onderscheidt Venlo zich weinig of niets van andere steden. Zal een geneeskundige plaatsbeschrijving waarde hebben voor de gezondheidsleer, dan dient toch te worden nagegaan, of bepaalde plaatselijke omstandigheden met dit zo gewichtige verschijnsel in oorzakelijk verband kunnen worden gebracht. De schrijver spreekt op pag. 50 over het gebrek aan reinheid van de koeien in dit verband. Maar op pag. 78 zegt hij, dat het veelvuldig voorkomen van diarree bij kunstmatig gevoede kinderen waarschijnlijk het gevolg is van niet nader aangeduide 'atmosferische toestanden.'

'De gehele verhandeling maakt de indruk, dat de schrijver zich slechts ten doel gesteld heeft een nauwkeurige beschrijving te geven van de toestanden, die belang kunnen inboezemen aan hen die Venlo, vooral van het standpunt van de hygiënist, willen leren kennen. Is die indruk juist, dan moet erkend worden, dat de schrijver, met offering van veel moeite, zijn doel heeft bereikt. De hierin gelegen verdienste heeft, naar het mij voorkomt, aanspraak op erkenning door het uitreiken van een getuigenschrift vanwege het Genootschap. Maar een bouwsteen voor de wetenschap der gezondheidsleer levert mijns inziens deze verhandeling niet. Daarom acht ik mij niet gerechtigd het toekennen van de gewone ereprijs aan de schrijver aan te raden.'

De beoordeling van Prof. Pekelharing is grondig gemotiveerd en geeft blijk van grote objectiviteit, dat in tegenstelling met enerzijds het oordeel van Dr. Lubach, dat weinig gemotiveerd was en anderzijds met dat van Verspyck, bij wie kennelijk de objectiviteit ontbrak en wiens kritiek ook afgezien daarvan dikwijls zwak was.

Hoe staat het nu wat dit laatste betreft met de beoordeling van Prof. Pekelharing?

Ik kan zijn kritiek niet op alle punten onderschrijven en aan de door hem gesignaleerde tekortkomingen niet altijd hetzelfde gewicht toekennen.

Ik ben namelijk van mening, dat men aan een dergelijke plaats-

Bron: Gemeente-Archief Venlo

8. Nieuw stadsgedeelte van Venlo, dat gesaneerde buurten omvat.

Bron: Gemeente-Archief Venlo

9. De gemeentewoningen aan de Leutherweg.

beschrijving geen hogere eisen kan stellen dan dat zij alles beschrijft, wat voor de volksgezondheid zowel in positieve als in negatieve zin van belang is. Voor zover daarbij een verband kan worden aangetoond tussen bepaalde toestanden en het optreden van ziekten is dit uiterst belangrijk, maar men kan niet eisen, dat dit overal moet worden aangetoond. Overigens moet men zich van de mogelijkheid om deze verbanden destijds aan te tonen, niet te veel voorstellen. Zo verwijt Prof. Pekelharing aan de schrijver, dat hij wel vermeldt, dat 'de meest heersende ziekten die der ademhalingswerktuigen' zijn, maar dat hij nalaat verband te leggen tussen het heersen van die ziekten en de hygiënische omstandigheden in Venlo. Nu zal bij die ziekten der 'ademhalingswerktuigen' de longtuberculose wel een belangrijke rol hebben gespeeld. Doch hoe had Van Rijn hier verbanden kunnen leggen, waar men nog zo weinig van de tuberculose afwist! De tuberculose-bacil was pas in 1882 door Koch ontdekt en de betekenis van deze ontdekking was destijds nog lang niet algemeen ingezien.

Een soortgelijk verwijt wordt aan de schrijver gericht met betrekking tot de febris typhoidea. Van Rijn had moeten onderzoeken – en als hij dat had gekund zou het inderdaad zeer belangrijk zijn geweest – of deze ziekte vaak werd gezien daar waar de faecaliën aanleiding gaven tot verontreiniging van grond- en drinkwater. Om dit verwijt naar waarde te schatten, moet men er zich rekenschap van geven, dat volgens de mededelingen van Van Rijn er in 12 jaar slechts 10 sterfgevallen van febris typhoidea waren voorgekomen, terwijl $\frac{1}{4}$ van de beerputten op een afstand van minder dan drie meter van de welput was gelegen en het metselwerk van de meeste putten slecht en on dicht was.

Ook de kritiek op de mededelingen van Van Rijn over de zuigelingensterfte lijkt mij niet geheel juist. Prof. Pekelharing ziet tegenspraak tussen de uitspraak op pag. 50, waar verband wordt gelegd tussen de hoge zuigelingensterfte van kunstmatig gevoede kinderen en de onreinheid in de stallen en de op blz. 78 gedane uitspraak, dat daarbij 'atmosferische toestanden' in het spel zouden zijn. Maar is hier inderdaad wel een tegenspraak? Beide factoren zullen van invloed zijn geweest. Met de atmosferische toestanden zal Van Rijn wel de hoge temperaturen in de zomer hebben bedoeld. Warme zomers deden immers de zuigelingensterfte stijgen. De uitzonderlijk warme zomer van 1911 vertoonde bij de zuigelingensterfte een hoge piek.

Op grond van het bovenstaande ben ik geneigd de waardering van Prof. Pekelharing te laag te achten. Had men aan Van Rijn de gouden medaille moeten toekennen? Bij onbekendheid met de criteria, die daarvoor steeds bij het Genootschap hebben gegolden, aarzel ik mij daarover positief uit te spraken. Het is echter zeker, dat hij het loffelijk getuigschrift ruimschoots heeft verdiend.

De burgemeester-hygiënist aan het werk

INLEIDING

Zoals reeds in hoofdstuk I is vermeld, heeft Van Rijn de algehele verbetering van de in zijn geneeskundige plaatsbeschrijving geschilderde onhygiënische toestanden met kracht ter hand genomen. In dit hoofdstuk zal nu een overzicht worden gegeven van de maatregelen, die hij daarvoor heeft getroffen of voorgesteld. Om duidelijk te maken hoezeer de geneeskundige plaatsbeschrijving de basis is geweest van het programma, dat Van Rijn als burgemeester heeft uitgevoerd, zal ik hier eerst nog een beknopte opsomming geven van de toestanden in Venlo, die volgens de plaatsbeschrijving aanleiding gaven tot kritiek en waarbij verbetering door overheidsmaatregelen mogelijk was.

- I Er is geen riolering. De afvoer van huis- en hemelwater, de zindelijkheid van de stad en het ophalen van huisvuil laten alles te wensen over. Verzameling en afvoer van faecaliën is zeer gebrekkig. De beerputten leveren in verschillende opzichten gevaren op.
- II De drinkwatervoorziening is gebrekkig.
- III Volkshuisvesting en stadsaanleg. De meeste straten zijn te eng. Op vele straten komen sloppen uit. In sommige delen van de stad ontbreekt bestrating. Venlo heeft geen behoorlijke bouwverordening. Stadsuitbreiding geschiedt in het wild.
- IV Toezicht op de levensmiddelen. De kwaliteit van de melk is wegens onvoldoende stalhygiëne beneden peil.

- v Besmettelijke ziekten. Er is geen behoorlijke gelegenheid tot afzondering van lijdens aan besmettelijke ziekten en geen ont-smettingsdienst.
- vi Schoolhygiëne. De hygiënische toestand van de 1e openbare lagere school is ten hemelschreiend.
- vii Er is geen bad- en zweminrichting voor de minder gegoeden.
- viii De haven is een modderpoel.
- ix Er is onvoldoende toezicht op de prostitutie.

Aan deze opsomming moet nog worden toegevoegd een uit hygiënisch oogpunt zeer bedenkelijke zaak, die Van Rijn in zijn plaatsbeschrijving over het hoofd had gezien, maar waarvan hij later de ernst heeft beseft:

- x Slachthuis en vleeskeuring voldoen niet aan de meest bescheiden eisen.

Nu was de toestand van Venlo op hygiënisch gebied in 1900 niet meer in alle opzichten, zoals Van Rijn die in 1888 had beschreven. Er waren enige verbeteringen tot stand gekomen, maar in hoofdzaak was het beeld, dat de plaatsbeschrijving had gegeven nog ongewijzigd. Dit blijkt o.a. uit het verslag der Gezondheidscommissie over 1899, het laatste dat door Van Rijn is geredigeerd. Dit verslag noemt 'Enige toestanden, die nog steeds verbetering of wijziging eisen en derhalve aandacht verdienen', t.w. 'een betere regeling van de afvoer van faecaliën; een doelmatige stadsreiniging; een vuilnisophaaldienst; aan de stadsschool op het Schrikkel (de 1e openbare lagere school) een noodtrap aan de achterzijde en een ruimte voor de berging der kleren; een uitbreidingsplan voor Venlo; de waterleiding in het slachthuis en voor alles een betere riolering'.

1a. DE RIOLERING

Na het bovenstaande citaat uit het verslag der Gezondheidscommissie is het begrijpelijk, dat Van Rijn zijn eerste belangrijke voorstel tot verbetering van de gezondheidstoestand in Venlo deed op het gebied

van de riolering. Met zijn gewone voortvarendheid gaf hij terstond opdracht tot het maken van een plan voor een algehele riolering van de stad.

Reeds op 11 december 1900 werd het voorstel tot het aanleggen van de riolering bij de gemeenteraad ingediend¹. Aan de toelichting tot dit voorstel ontleen ik het volgende.

‘In de eerste plaats komt in aanmerking een rioolstelsel, dat de afvoer van faecaliën, huis- en hemelwater regelt.

De stelselloosheid die op dit gebied te Venlo heerst, dient voor een wettige regeling plaats te maken en wel voor een stelsel, dat de vervuiling van de bodem belet en zo spoedig mogelijk al hetgeen voor de menselijke samenleving waardeloos en schadelijk is verwijdert.’

Er komt dan een passage, waarbij de invloed van Pettenkofer duidelijk tot uiting komt, namelijk:

‘Wetenschap en ervaring hebben aangetoond, dat de gezondheids-toestand van een plaats voor het grootste gedeelte wordt beheerst door de reinheid van de bodem, waarop de mens woont en leeft. De eerste zorg van een gemeentebestuur moet dan ook zijn: het hebben van een zo volmaakt mogelijke reinigingsdienst voor straten en wegen en verwijdering van huiselijk afval en een bijna automatische afvoer van de stofwisselingsprodukten en huis- en hemelwater, opdat de bodem niet door vervuiling een bron wordt van ziekte en last.’

‘Indien het Uwe goedkeuring verkrijgt, is het onze bedoeling het als goed erkend spoelstelsel aan te nemen en naar een vast plan te gaan werken.’

Over dit stelsel heeft Van Rijn in zijn naschrift bij het gemeente-verslag over 1912 nog het volgende gezegd.

‘Voor Venlo bleek het meest passende stelsel te zijn wat men noemt ‘tout à l’égout’, waarbij het huis- en hemelwater en de faecaliën door een riool worden afgevoerd en werd derhalve dit stelsel gekozen. Wegens de zelfreinigende eigenschappen van stromend water kan de afvoer van het vloeibare vuil der menselijke stofwisseling van een bevolking als die van Venlo naar de Maas geen hinder of gevaar veroorzaken.’

Met deze uitspraak was de Gezondheidscommissie het eens. Blijkens

¹ Gemeenteblad 25.

het verslag van deze commissie over 1901 heeft Van Rijn persoonlijk het oordeel van deze commissie gevraagd in een in januari 1901 gehouden vergadering. De commissie zegt daarover het volgende: 'Het oordeel der vergadering was eenstemmig, dat de nieuwe plannen, zo ze correct worden uitgevoerd, beantwoorden aan de reeds meermalen door de commissie te kennen gegeven wensen omtrent de hygiënische afvoer van faecaliën en afval.

De verontreiniging der Maas, waar het riool loost, is slechts zeer partieel en er zijn onderzoeken van grote hygiënisten (waaronder vooral Prof. von Pettenkofer), die ons bewijzen dat de rivieren en vooral de snelstromende een sterke zelfreiniging hebben en dat slechts zeer weinig verder dan het uitlozingspunt, het water weer de normale samenstelling heeft. Onderzoeken van de Main beneden Frankfurt, van de Isar beneden München, van de Rijn beneden Keulen en van de Seine beneden Parijs tonen aan, dat door verschillende oorzaken, maar vooral door verdunning, door onder water levende planten, door het licht en de zuurstof der lucht de omzetting der organische stof vrij vlug plaats heeft.'

Het is merkwaardig, dat hier in het bijzonder Pettenkofer als autoriteit ten tonele wordt gevoerd. Deze heeft in zijn bij hoofdstuk II genoemd boekje 'Der Boden' wel gewezen op het feit, dat het water van verschillende rivieren, hij noemt o.a. de Elbe, de Trent en de Seine, nadat zij op een bepaalde plaats ernstig verontreinigd waren, spoedig weer helder water te zien gaven, maar een juiste verklaring daarvoor, de biologische reiniging, had hij niet gegeven.

De gemeenteraad besloot op 6 maart 1901¹ met algemene stemmen om de door Burgemeester en Wethouders voorgestelde plannen uit te voeren. De aanbesteding van het eerste gedeelte vond reeds op 5 juni 1901 plaats. De uitvoering van het hele werk heeft drie jaar in beslag genomen.

Met het totstandkomen van de riolering werd een der belangrijkste bijdragen geleverd voor de sanering van de stad. Men mag echter de betekenis daarvan voor de volksgezondheid niet overdrijven, zoals Van Rijn deed, die daarover in zijn naschrift bij het gemeenteverslag over 1912 het volgende opmerkte.

¹ Gemeentebld 31.

‘De gevolgen van de riolering der stad hebben in alle opzichten de verwachtingen overtroffen. Het is zeker niet aan het toeval te wijten, dat het sterftecijfer sedert het bestaan der riolering van 18 per duizend in 1900 tot 14 per 1000 inwoners in 1911 daalde en dat de sterfte van kinderen beneden het jaar daalde van 43% in 1900 tot 29% in 1911.’

1b. VUILNISOPHAALDIENST

Voor de reinheid van de stad was het van het grootste belang, dat na het probleem van het vloeibare vuil ook dat van het vaste spoedig werd aangepakt. Met de vuilnisophaaldienst was het in 1900 nog niet veel beter gesteld dan ten tijde van de geneeskundige plaatsbeschrijving. Het ophalen van het huisvuil geschiedde alleen in de kom van de gemeente, met twee karren, die daarvoor niet geschikt waren.

In 1901 werd besloten een vuilnisophaaldienst in het leven te roepen, die zijn werk tot ver buiten de kom uitstreckte. Voor het ophalen werden doelmatige karren aangeschaft¹. De ophaaldienst werkte aanvankelijk goed. Zij kwam echter in het gedrang, toen in 1906 besloten werd om het ophalen van het huisvuil aan te besteden. Dit gaf aanleiding tot zodanige klachten, waarbij allerlei misbruiken aan het licht kwamen, dat gelukkig in 1911 besloten werd de dienst weer geheel in gemeentebeheer uit te voeren. Daarna werkte deze weer bevredigend. Zij kon toen geacht worden aan de eisen des tijds te voldoen.

Met het op verantwoorde wijze ophalen van het huisvuil was het probleem van de vaste afvalstoffen nog niet helemaal opgelost. Er bleef nog over het probleem van de vuilnisbelt. Hoewel ook hierin een belangrijke verbetering werd gebracht door de vuilnisbelt te verplaatsen van een open terrein bij de Maasbrug naar een afgesloten terrein in de Genooierbergen, werd daarmee nog geen aanvaardbare toestand verkregen.

Van Rijn was zich van dit laatste zeer goed bewust. In zijn naschrift bij het gemeenteverslag over 1912 plaatste hij daarover de volgende opmerking.

¹ Gemeentebld 33.

‘Daar het te Venlo verzamelde huiselijk afval dat begrijpelijkerwijze alle organische en anorganische vergiften en smetstoffen, die bij de samenleving afvallen kan bevatten, als zodanig wordt verkocht, is van onschadelijk maken geen sprake, hetgeen te denken geeft. Wegens de belangrijke kosten aan een doelmatige vuilvernietiging verbonden, kan daaraan alsnog voor Venlo niet gedacht worden.’

II. DRINKWATERVOORZIENING

Hoewel Venlo reeds sedert 1889 een waterleiding bezat, waarvoor concessie was verleend aan de Rotterdamsche Waterleiding-Maatschappij, was daarmee, zoals uit de geneeskundige plaatsbeschrijving is gebleken, allerminst een goede drinkwatervoorziening verzekerd. De waterleiding verzorgde maar een beperkt gebied. Bovendien was de tariefpolitiek van de maatschappij niet doelmatig. Door het ontbreken van watermeters werkte zij enerzijds verspilling in de hand, wat in de zomers soms leidde tot storing in de drinkwatervoorziening. Anderzijds was de omstandigheid, dat zij niet met de huurwaarde van de woning, doch alleen met het aantal vertrekken rekening hield, nadelig voor de minder gegoeden.

Op 24 december 1901 deden burgemeester en wethouders het voorstel om de waterleiding door de gemeente over te nemen. De raad nam dit voorstel op 30 december d.a.v. met algemene stemmen aan.

Door de overname, met ingang van 1 januari 1902, van de waterleiding in gemeentebeheer, kon aan de misstanden een einde worden gemaakt. In 1904 werden watermeters ingevoerd en werd het tarief zodanig gewijzigd, dat het vast recht werd berekend naar de huurprijs der woningen. Het buizenet werd belangrijk uitgebreid. In zijn naschrift van 1912 kon Van Rijn met voldoening konstateren, dat op 31 december 82% van de woningen in de gemeente aan de waterleiding was aangesloten.

III. VOLKSHUISVESTING

a. *De Woningwet*

Een zeer belangrijk onderdeel van de milieuhygiëne is de hygiëne van

de woning. Van Rijn was zich daarvan zeer bewust. Het is een gebied, waarmee hij zich voortdurend bezig hield en waarop hij belangrijk pionierswerk heeft gedaan. Daarbij is van grote betekenis geweest het feit, dat binnen een jaar, nadat Van Rijn tot burgemeester was benoemd, de Woningwet tot stand kwam, welke wet op 1 augustus 1902 in werking is getreden.

Nu had Van Rijn, die zich in zijn geneeskundige plaatsbeschrijving zo kritisch had uitgelaten over de Venlose woningtoestanden, heus niet gewacht op de totstandkoming van deze wet om te trachten hierin verbetering te brengen. Als wethouder had hij reeds in 1899 het voorstel gedaan tot het vaststellen van een bouwverordening, die in het daarop volgend jaar tot stand kwam¹.

Door de totstandkoming van de Woningwet kreeg Van Rijn echter de kans om veel meer te doen. Hij heeft zich terstond rekenschap gegeven van de mogelijkheden, die deze wet hem bood en hij heeft getracht daarvan met spoed gebruik te maken.

Wat waren de voornaamste bepalingen van de Woningwet?

1. Zij legde aan de gemeenten de verplichting op tot het vaststellen van een bouwverordening, waarin in elk geval enige door de wet uitdrukkelijk genoemde punten moesten worden geregeld om te voorkomen, dat er ongeschikte woningen werden gebouwd. Deze verordeningen moesten door Gedeputeerde Staten worden goedgekeurd.

2. Voorschriften werden gegeven betreffende de verbetering van bestaande woningen en betreffende de onbewoonbaarverklaring, indien zij niet voor verbetering vatbaar waren.

3. Er moeten niet alleen goede woningen zijn, ze moeten ook goed worden bewoond. Daarom verplichtte de wet de gemeenten ook voorschriften vast te stellen betreffende de behoorlijke bewoning van de woningen.

4. In het belang van een goed geregelde stadsuitbreiding werd het vaststellen van een uitbreidingsplan en van een bouwverbod mogelijk gemaakt. Gemeenten met meer dan 10.000 inwoners werden verplicht een uitbreidingsplan vast te stellen.

¹ Gemeenteblad 4.

5. De onteigening in het belang der volkshuisvesting werd vergemakkelijkt.

6. Een regeling werd getroffen voor de bouw, al dan niet met financiële steun van het Rijk, van woningen, zowel door woningbouwverenigingen als door gemeenten.

Wij zullen nu nagaan wat Van Rijn op elk der genoemde zes punten heeft gedaan.

In april 1903 werden aan de gemeenteraad door Burgemeester en Wethouders de eerste reeks van voorstellen gedaan tot uitvoering van verschillende bepalingen van de Woningwet. Het lijkt mij van belang de algemene toelichting tot deze voorstellen hier over te nemen.

‘Met deze worden U voorstellen ter voorlopige goedkeuring en behandeling aangeboden, die het gevolg zijn van de invoering der Woning- en Gezondheidswet.

De nieuwhed en het gewicht der voorstellen eisen ten volle Uwe aandacht, daar zij merendeels van ingrijpende aard zijn op het eigendomsrecht en de waarde van bebouwde en onbebouwde eigendommen.

Nu het eindelijk mogelijk is geworden bepalingen van orde en regel in het bouwen, door een Gemeenteraad vastgesteld, te handhaven, hebben wij gemeend U daaromtrent de nodige voorstellen te moeten doen, opdat het ontstaan van moeilijke of niet te verhelpen toestanden, zoals wij die vinden in de Heutzstraat, op de St. Antoniusweg en in de naamloze straat achter de huizen in het voormalige Zand, voortaan onmogelijk worden.

Overeenkomstig de Woning- en Gezondheidswet en de verordening op het bouwen en de bewoning hebben wij plannen ontworpen tot onteigening van voor het verkeer hinderlijke gebouwen, tot vaststellen van rooilijnen, tot uitbreiding van de bebouwde stad langs nieuwe straten en tot onbewoonbaarverklaring van voor de gezondheid en moraliteit schadelijke woningen.

Tot toelichting van het geheel zij vermeld, dat wij ons niet hebben voorgesteld het ideale te kunnen bereiken, dat wij derhalve rekening hebben gehouden met bestaande toestanden en dat wij de voor- en nadelen bij het ontwerpen van nieuwe straten en het vaststellen van rooilijnen ontstaan, zoveel mogelijk over de betreffende terreinen hebben verdeeld.

De wet spreekt van 'een plan van uitbreiding', maar daar het ontwerpen en vaststellen in al de wettige vormen van een volledig plan van uitbreiding, waarbij de grond nauwkeurig wordt aangewezen, die in de naaste toekomst voor de aanleg van straten is bestemd, vermoedelijk meer dan een jaar tijd vordert, daar de ondervinding bij het ontwerpen van het thans aangeboden deel van het plan heeft geleerd, dat de kadastrale kaarten voor dit doel niet betrouwbaar zijn en derhalve het meeste ter plaatse moet worden opgemeten om in kaart te kunnen worden gebracht, zal het plan van uitbreiding stuksgewijze en naar mate het werk vordert worden aangeboden.

Hetzelfde is het geval met het vaststellen en in kaart brengen van de rooilijnen voor de kom der gemeente. Afwijkingen van 20 tot 40 centimeter van de regelmatige lijn zijn op de kadastrale kaarten, wegens de kleine schaal van 1 op 500, waarop die kaarten getekend zijn, nauwelijks zichtbaar, zodat de plannen voor het vaststellen van rooilijnen op een groter schaal moeten worden ontworpen, waarbij de werkelijke toestand ter plaatse is gemeten, zodat de tegenwoordige en komende rooilijnen duidelijk zichtbaar worden en nauwkeurig zijn aangewezen. Het vaststellen van rooilijnen staat in nauw verband met de plannen tot onteigening, daar rooilijnen het bouwplan aangeven en derhalve de gebouwen doen zien, die een regelmatig bouwplan in de weg staan.

Met het onbewoonbaar verklaren van krotten wordt een begin gemaakt. Het thans aangeboden voorstel daartoe zal spoedig door anderen worden gevolgd. Langzaam, opdat geen woningnood ontstaat, maar zeker dient het bewonen van dergelijke hokken te worden belet. Niet alleen menslievendheid en verbetering van anti-hygiënische toestanden en moraliteit heeft de wetgever daarmede bedoeld, maar vooral bevordering van het familieleven, wat onmogelijk is waar het huisgezin verblijft in woningen, waar voldoende licht en lucht ontbreekt en vuil en onreinheid onzichtbaar blijven.'

Na deze 'algemene beschouwing over de uitvoering van de Woningwet' zullen thans nadere bijzonderheden worden medegedeeld over de zes hierboven genoemde onderdelen daarvan.

1. *Bouwverordening*

Zoals reeds is opgemerkt, had Van Rijn niet gewacht met het vaststellen van een behoorlijke bouwverordening tot de wet de gemeente daartoe zou verplichten. Maar de bestaande verordening moest aan de wet worden aangepast. Dit geschiedde met grote voortvarendheid. De nieuwe bouwverordening werd op 21 oktober 1903 vastgesteld. *Venlo was de eerste gemeente in het land, die haar bouwverordening op grond van de Woningwet door Gedeputeerde Staten zag goedgekeurd.*

2. *Onbewoonbaar verklaring en verbetering van woningen*

Van de mogelijkheden, die hier werden geboden, werd in ruime mate gebruik gemaakt. Het lijkt mij uit een sociaal-historisch oogpunt interessant hier iets mede te delen over de eerste woning, die in Venlo krachtens de Woningwet onbewoonbaar werd verklaard. In april 1903 deden Burgemeester en Wethouders aan de gemeenteraad het voorstel tot onbewoonbaar verklaring van een woning op het 'Roosendaal', Helschriksel no. 10. Aan de toelichting tot dit voorstel ontleen ik het volgende.

'De woning is bewoond door een verlaten huisvrouw met 5 kinderen van 17, 15, 13, 11 en 1 jaar oud. De totale oppervlakte der woning is 11,60 m², de hoogte tussen vloer en plafond is 2,37 meter, de diepte is 3,55 meter.

Een straat- of buitendeur ontbreekt, zodat men komende in een portaal ongehinderd naar de boven de woning gelegen zolder kan gaan. Een behoorlijke afsluiting van de woning bestaat niet. Noch water noch een privaat heeft de eigenaar van die woning nodig geacht, zodat het eerste moet gehaald worden aan een pomp op het Schriksel en de faecaliën, na in een emmer te zijn verzameld, naar een beek of andere plaats worden gebracht.

Het Roosendaal, waarop de woning uitgang heeft, is 1,40 meter breed. De tegenover de woning gelegen muur van een stal of pakhuis, heeft een hoogte van 5,50 meter, zodat voldoende toevoer van licht en lucht ontbreekt, de zon nimmer de woning kan treffen en het zelfs bij heldere hemel en midden op de dag nauwelijks mogelijk is in de woning te zien.

Doordat aan de achterkant van de woning noch licht noch lucht

kunnen toetreden, is ventilatie onmogelijk, het vertrek waaruit de woning bestaat daardoor somber en vochtig en derhalve als woon en slaappleaks voor zes mensen zowel uit een oogpunt van gezondheid als van zedelijkheid onbewoonbaar'.

Dit voorstel tot onbewoonbaar verklaring werd op 15 april 1903 met algemene stemmen aangenomen.

3. Behoorlijke bewoning

Hetgeen de gemeente Venlo op dit gebied heeft gedaan en de daarmee samenhangende aktiviteit van Van Rijn in het gezondheidscongres komen hieronder ter sprake onder het hoofd bouw- en woningtoezicht.

4. Uitbreidingsplan en bouwverbod

Reeds binnen enkele maanden na het in werking treden van de Woningwet werd begonnen met het ontwerpen van een uitbreidingsplan met daarbij behorend bouwverbod. Dit plan werd op 20 mei 1903 door de gemeenteraad vastgesteld. Maar dan begint een lijdensweg. De door de gemeenteraad vastgestelde plannen werden driemaal door Gedeputeerde Staten niet goedgekeurd. Eenmaal ging de gemeenteraad bij de Kroon in beroep, waarbij de raad op vier van de vijf geschilpunten in het gelijk werd gesteld. Eindelijk werd het in maart 1909 opnieuw vastgestelde plan in 1911 goedgekeurd, maar aan het daarbij behorend bouwverbod werd de goedkeuring onthouden.

5. Onteigening

Venlo was de eerste gemeente, te wier name onteigening in het belang der volkshuisvesting heeft plaats gehad. (Kon. Besluit van 6 juli 1904, st. ct. no. 59). De tweede gemeente, waarmede dit het geval was, Hilversum volgde pas twee jaar later. Het voorstel tot deze onteigening werd door Burgemeester en Wethouders gedaan in april 1903¹. Het betrof in de eerste plaats een huis aan de Parade en een huis en erf op de hoek van Maasstraat en Maaskade. Deze beide onteigeningen waren noodzakelijk ter verbetering van de verkeerssituatie. Daarnaast werden vijf huizen aan het Kolenstraatje onteigend. Deze onteigening maakte het mogelijk, dat er een rechte straat kwam van de Vleesstraat

¹ Gemeentebld 72.

door de Hoogstraat en het Kolenstraatje naar de Havenkade. Daardoor werd als het ware een bres geschoten in het Hetje. Deze onteigening was niet alleen in het belang der volksgezondheid en het veilig verkeer. 'Ook ter verbetering van de moraliteit en zindelijkheid van de bewoners dezer buurt', aldus Burgemeester en Wethouders in hun toelichting, 'is verruiming van die doorgang noodzakelijk'.

6. *Woningbouw door de gemeente*

Van Rijn was er van overtuigd, dat het grote gevaren opleverde de bouw van woningen voor de minst gegoeden geheel aan het partikulier initiatief over te laten. Behalve wat hij hierover door de literatuur¹ had geleerd, zal hij daarbij ongetwijfeld zijn beïnvloed door zijn ervaring met de twee nieuwe woonwijken, Depere² en de Zuidsingel, die hij heeft bekritiseerd in de plaatsbeschrijving.

Reeds in 1902 had Van Rijn het initiatief genomen om de bouw van arbeiderswoningen door de gemeente te doen voorbereiden. Een voorstel daartoe werd in oktober 1903 bij de gemeenteraad ingediend.

¹ Terwijl het, zoals gebleken is, niet moeilijk is om na te gaan uit welke bronnen Van Rijn zijn hygiënische kennis had opgedaan, tasten we vrijwel in het duister als we de vraag moeten beantwoorden van waar hij zijn kennis van het vraagstuk der volkshuisvesting had gekregen. En hij beheerste dit vraagstuk volkomen, zoals reeds uit het bovenstaande duidelijk is geworden en uit het onderstaande nog nader zal blijken. Het 'Handbuch des Wohnungswesens' van Rudolf Eberstadt, dat jarenlang op dit gebied een toonaangevend werk is geweest, heeft hij in zijn eerste periode, waarin hij zo'n grote aktiviteit op het gebied van de volkshuisvesting heeft ontwikkeld, niet gekend, want de eerste druk verscheen pas in 1909. Vermoedelijk heeft hij het later wel geraadpleegd. Hoogstwaarschijnlijk heeft hij wel gekend het werk, waarmee alle studie op het gebied van de volkshuisvesting in ons land begint. Ik bedoel het in 1896 door Mr. H. L. Drucker, Mr. H. B. Greven en Mr. J. Kruseman uitgebrachte Nutsrapport over 'Het vraagstuk der volkshuisvesting'. Zeker is, dat sedert 1909 het boek van Jhr. Mr. Dr. B. de Jong van Beek en Donk, 'Praktijk der Woningwet', op dit gebied zijn lijfboek was. Het lag altijd op zijn schrijfbureau. Ik kom hierop in hoofdstuk v nog terug.

² Wat betreft de buurt Depere ontleen ik het volgende aan H. H. Uyttenbroeck (De straten van Venlo, blz. 16).

'De 8e mei 1878 werden van de vestinggronden buiten de voormalige Gelderse Poort 16 kavels langs de weg naar St. Urbanus aangekocht door A. E. Cohen te Arnhem. De vier blokken tussen Binnen- en Buitensingel, het dichtst bij de Maas, werden binnen 't jaar bijna volgebouwd, welk spoedig verrijzen aanleiding gaf deze buurt Depere te noemen'.

Uyttenbroeck vertelt dan in een noot, hoe men aan deze naam kwam. Depere is een plaats in Wisconsin, Verenigde Staten van Noord-Amerika, welke destijds zeer snel ontstaan is. De Limburger John Smith uit Swolgen was daar burgemeester en scheepsagent. Hij was hier emigranten voor zijn woonplaats komen aanwerven. 19 maart 1881 repatrieerde hij met 170 landverhuizers uit Limburg.

(Gemeentebld 84). De toelichting tot dit voorstel geeft een goede kijk op de denkbeelden, die Van Rijn op dit gebied had, waarom ik meen goed te doen deze hier in haar geheel over te nemen.

‘Voorstel tot het bouwen en verhuren van veertig Werkmanswoningen vanwege en zonder financiële lasten voor de Gemeente.

De toepassing der Woningwet op de volkshuisvesting doet woningtoestanden kennen, die niet alleen afkeurenswaardig maar onhoudbaar zijn en die slechts met radicale middelen zijn te verhelpen, van daar het voorstel dat U thans ter overweging wordt aangeboden.

Artikel 9 der Woningwet legt de verhuurders van woningen, die drie of minder ter bewoning bestemde vertrekken bevatten, onverschillig of de woning op zichzelf een gebouw vormt, dan wel van een gebouw deel uitmaakt, de verplichting op, binnen een door het gemeentebestuur vast te stellen termijn, van het bestaan dier woningen aangifte te doen. De eerste aangiften moeten geschieden binnen twee jaren na het in werking treden der Woningwet.

De bedoeling van deze maatregel is duidelijk in de wet neergelegd. Men wil de onhoudbare toestanden van overbevolking in meestal slechte woningen doen kennen en daarmee tot verbetering van het lot van de arbeidende stand komen.

Het Gemeentebestuur van Venlo heeft de 30e december a.s. bepaald als einde van de termijn binnen welke de bedoelde aangiften moeten zijn geschied en dat bij publicatie meermalen bekend gemaakt.

Daar de verplichtingen, die nieuwe wetten het volk opleggen, niet spoedig worden begrepen en het derhalve te verwachten is, dat eigen aangiften onvoldoende zullen volgen, hebben wij de woningen die in de termen van art. 9 vallen doen opsporen en reeds een honderdtal dezer woningen genoteerd.

Een voorlopig ingesteld onderzoek naar de toestand dezer woningen heeft doen zien, dat een groot deel dezer woningen in de naaste toekomst onbewoonbaar zal moeten worden verklaard, hetzij wegens overbevolking of wijze van bewoning, of door de slechte toestand of ligging en velen niet dan met belangrijke kosten aan de eisen der wet en verordening zullen kunnen voldoen.

Het is begrijpelijk, dat op de gevolgen daarvan moet worden gerekend en dat die zullen zijn, gebrek aan goede woningen voor de werk-

man. Van het particulier initiatief is in deze geen voorziening te verwachten.

Het bouwen en verhuren van arbeiderswoningen is een van de voordeligste wijzen van geldbelegging voor de kapitalist. Krotten, die nog te slecht zijn en die bij publieke verkoop geen *f* 300,— zouden opbrengen worden verhuurd voor 80 ct. en een gulden per week en andere dergelijke grotere of kleinere in evenredigheid. Villa's worden aan de gegoeden verhuurd tegen een rente van 4 pct. en krotten aan de werkman tegen 10 pct. Waarom mag men vragen, wordt van hen, die het minste kunnen missen, en voor dat weinige het hardst moeten werken, de hoogste rente genomen van ene voor hen onmisbare levensbehoefte, de woning?

De geschiedenis is rijk aan voorbeelden van ondernemingen door particulieren, werkgevers of verenigingen, of op coöperatieve grondslagen tot het bouwen van goedkope woningen voor de werkman. Zij beoogden, althans op papier, allen hetzelfde goede doel: een goede en goedkope woning voor de werkman. De ondervinding heeft echter geleerd, dat al die ondernemingen, bijna zonder uitzondering, zijn mislukt, ja dikwijls het tegenovergestelde hebben tengevolge gehad. Met de overgang van een zodanig vastgoed door sterfgeval, deling of verkoop van aandelen, kon het philanthropisch beginsel niet verkocht worden en geraakten de woningen in het bezit van de huurders of van speculanten. Ook het beginsel om de werkman door betaling van een verhoogde huurprijs zijn eigen huis te doen verkrijgen, bleek een utopie te zijn. De Bergstraat te Venlo geeft daarvan een voorbeeld.

De ontwerper der Woningwet heeft ook voorzien dat langs die weg geen blijvende verbetering van woningtoestanden voor de werkman te wachten is en heeft het derhalve bij de wet mogelijk gemaakt dat vraagstuk afdoende op te lossen. Art. 33 van die wet zegt: 'Aan gemeenten kunnen door ons voorschotten uit 's Rijkskas worden verstrekt, tot aanbouw van woningen in het belang der volkshuisvesting'. (Art 32c) 'De rente en de aflossing van deze voorschotten moeten worden voldaan in ten hoogste vijftig gelijke annuïteiten.' De rente van die voorschotten wordt bepaald naar de koers der 3 percents Nationale Schuld. Het verschuldigde annuïteitsbedrag wordt afgehouden van de Rijksuitkering krachtens art. 1 der wet van 24 mei

1897. Het derde lid van art. 33 bepaalt nog, dat uit 's Rijks kas bijdragen kunnen worden verleend tot betaling der annuïteiten. Dit geldt echter slechts voor bepaald noodlijdende gemeenten, hetgeen van Venlo niet kan gezegd worden.

Deze overwegingen hebben ons geleid U het voorstel te doen in de komende behoeften aan goede, aan de eisen der gezondheidsleer beantwoordende werkmanswoningen, op voor de gemeente kosteloze wijze te voorzien en daarmee de toepassing van de Woningwet, het onbewoonbaar verklaren, mogelijk te maken.

De loonstandaard in verband met de prijzen der eerste levens-behoeften doet zien, dat de gehuwde werkmán, op wiens arbeids-vermogen nog door derden moet worden verdiend¹ niet meer dan een gulden per week voor huishuur kan missen. Voor die prijs een woning te verhuren is mogelijk, indien winst maken wordt uitgesloten en de gemeente die zaak belangloos en met de steun van het Rijk ter hand neemt².

Het voorstel, dat in dit Gemeenteblad nader in details werd toege-licht, strekte tot het bouwen van veertig woningen op een terrein bij de Maasbrug, dat destijds voor puinplaats werd gebruikt. De woningen zouden in twee blokken worden gebouwd, het ene met het front naar de spoorweg, het andere met het front naar de haven. Het voorstel kwam aan de orde in de raadsvergadering van 9 december 1903 en vond daar veel kritiek. De kritiek betrof in hoofdzaak twee punten.

1. Men vond het terrein ongeschikt, zowel wat betreft de ligging als de bodem, die naar men vreesde uit hygiënisch oogpunt gevaren zou opleveren;

2. Verschillende leden hadden zich gestoten aan de passage in de toelichting, waarin kritiek was geuit op de woningbouw aan de Bergstraat, waar door een bouwvereniging woningen waren gebouwd met de bedoeling, dat de huurders op den duur eigenaar zouden worden. Het raadslid Thywissen, die als eerste en voornaamste be-strijder van het voorstel optrad, verdedigde het systeem van deze bouwvereniging. Bovendien vreesde hij, dat de te stichten woning-blokken een tweede 'Hetje' zouden worden.

¹ Zou Van Rijn aanhanger van de meerwaardeleer van Karl Marx zijn geweest?

² Gemeenteblad 84.

Van Rijn heeft zijn voorstel, waarvan de wethouder Goossens zich inmiddels had gedistantieerd, krachtig verdedigd. Zeer in het bijzonder bestreed hij, dat het gekozen terrein uit hygiënisch oogpunt bezwaren zou opleveren.

Als dan Thywissen in tweede instantie in overweging geeft om het voorstel aan Burgemeester en Wethouders terug te zenden om het te wijzigen in de door hem aangegeven zin, verklaart Van Rijn, dat zijn voorstel het enige juiste en goede is. Burgemeester en Wethouders trokken derhalve hun voorstel in en, aldus Van Rijn, lieten het aan de heer Thywissen over een beter voorstel te doen. Indien de gemeenteraad het voorstel van Burgemeester en Wethouders had aanvaard, zou Venlo de eerste gemeente zijn geweest, die zelf tot de bouw van woningen overging. Eerst in 1905 zou een andere gemeente dit doen.

Hoewel Van Rijn in 1903 had gezegd, dat van hem geen ander voorstel tot het bouwen van woningen door de gemeente te verwachten was, heeft hij in 1908 toch een dergelijk voorstel gedaan.

Vermoedelijk zijn er twee redenen geweest, die hem tot deze stap hebben gebracht. De eerste is, dat inmiddels de behoefte aan goedkope woningen in Venlo sterk was toegenomen. Daarnaast zal ook wel een rol hebben gespeeld het feit, dat de samenstelling van de gemeenteraad inmiddels was gewijzigd, waardoor een betere ontvangst van het voorstel mocht worden gewacht. Wanneer dit laatste punt inderdaad bij de overwegingen van Van Rijn een rol heeft gespeeld, dan heeft hij zich, zoals nader zal blijken, daarbij niet vergist. Wat de gewijzigde samenstelling van de raad betreft, moet hier in het bijzonder worden gewezen op de verkiezing, in 1905, van de secretaris der Gezondheidscommissie de apotheker D. Schrijnen (die in 1907 wethouder werd) en in 1907 van het reeds in hoofdstuk 1 genoemde raadslid Zijlstra.

In de raadsvergadering van 3 september 1907 – de eerste die door Zijlstra werd bijgewoond – kwam de vaststelling van het plan van uitbreiding aan de orde. Zijlstra vond daarin aanleiding om over de in Venlo bestaande woningnood te spreken. Hij drong er op aan om daarin met spoed te voorzien door de bouw van arbeiderswoningen door de gemeente. Toen Van Rijn hem opmerkzaam maakte, dat het plan van uitbreiding niets met de bouw van arbeiderswoningen van gemeentewege te maken had, voegde hij daaraan toe, dat hij het

overigens geheel eens was met de noodzakelijkheid daarvan. Hij deelde voorts mede, dat hij een voorstel tot de bouw van 30 woningen bijna klaar had. Hij vond daarbij tevens aanleiding om zijn standpunt nog eens te verdedigen, dat de bouw door de gemeente de voorkeur verdient boven de bouw door een vereniging: de gemeente bouwt goedkoper en kan met meer kracht handelen. Deze uiting van Van Rijn sloeg op het feit, dat inmiddels de Venlose Bouwvereniging was opgericht. Deze had nog slechts 6 woningen gebouwd, maar had wel plannen in voorbereiding om een groter aantal te bouwen. In de raadsvergadering van 9 oktober 1907 kwam het door Van Rijn aangekondigde voorstel ter tafel. Het strekte tot de bouw van 30 arbeiderswoningen op een gemeenteterrein aan de Leutherweg en tot het beschikbaar stellen van een bedrag van f 800,— voor het gelijkmaken van dit terrein.

De toelichting tot dit voorstel, dat blijktens de verklaring van de wethouders niet van het College van Burgemeester en Wethouders, doch van de voorzitter afkomstig was, luidde als volgt.

‘Een zodanig voorstel werd voor enige jaren gedaan en werd het terrein aan de Maasbrug daarvoor aangewezen, maar daarvoor niet geschikt geacht. Thans wordt voorgesteld daarvoor te bestemmen het waardeloos liggende terrein aan de Leutherweg, Sectie F. no 127. Zoals dat terrein thans daar ligt, bestaat het grotendeels uit zand en heide en is het zeer onregelmatig van hoogte, vandaar dat een bedrag van f 800,— wordt aangevraagd ten einde het voor bouwterrein geschikt te maken.

Het terrein biedt ruimte voor minstens 75 woningen, alle met een ruim stuk grond voor tuin. De woningen zullen naar twee typen gebouwd worden, met een huurprijs van f 6,— en f 9,— per maand en de bouwkosten zullen uit een voorschot van de Staat bestreden worden, in 50 annuïteiten af te lossen, derhalve zonder lasten voor de gemeentekas.’

Het voorstel kreeg in de raad de onvoorwaardelijke steun van Zijlstra en de voorwaardelijke steun van Schrijnen. De laatste, die geen tegenstander van bouw door de gemeente was, maar aan de verenigingsbouw de voorkeur gaf, wilde voorkomen, dat de aanvraag om een Rijksvoorschot door de gemeente eerder werd ingediend dan de weldra te verwachten aanvraag van de Venlose Bouwvereniging.

De raadsleden Goossens en Gambon wensten eerst te onderzoeken of woningbouw door de gemeente nog wel nodig was. Gambon stelde voor daartoe een commissie te benoemen. Dit voorstel werd aangenomen. Tot leden van deze commissie werden benoemd Gambon, Schrijnen en Zijlstra.

In de vergadering van 27 november 1907 kwam het rapport van deze commissie aan de orde. Het was vastgesteld door Schrijnen en Zijlstra, daar Gambon door ambtsbezigheden verhinderd was daaraan mede te werken. Het rapport strekte tot het toestaan van het krediet voor het planeren van het terrein aan de Leutherweg en tot het bouwen van 23 woningen op dit terrein. Daarvan zouden er 18 zijn van het goedkope en 5 van het duurdere type.

Van Rijn wees er op, dat de commissie verder was gegaan dan haar opdracht. Het ging alleen om een beginselbesluit tot het bouwen van woningen en tot het beschikbaar stellen van het krediet, welk beginselbesluit door hem nader werd geformuleerd.

Het voorstel werd bestreden door Thywissen, die eerst wenste te beslissen over (de nog niet ontvangen) aanvraag van de Venlose Bouwvereniging.

Nadat vervolgens op voorstel van Schrijnen met algemene stemmen besloten was aan de Venlose Bouwvereniging een voorschot te verlenen, werd het voorstel van de voorzitter met vier stemmen tegen aangenomen.

De hiervoor genoemde aanvankelijk gebrekkig geformuleerde voorstellen werden in de raadsvergadering van 22 januari 1908 nader geformuleerd definitief vastgesteld.

Van Rijn zegt hierover in zijn naschrift bij het gemeenteverslag over 1912 het volgende. 'De Burgemeester deed in het jaar 1902 het voorstel aan de Raad om met Rijksvoorschot overeenkomstig art. 30 der Woningwet (zonder tussenkomst van een bouwvereniging) in de behoefte aan arbeiderswoningen te voorzien en tot de bouw van die woningen over te gaan. Eerst in 1908 besloot de Raad, ziende dat de behoefte aan geschikte woningen voor de werkmán steeds dringender werd en partikulieren daartoe niet overgingen, die weg op te gaan. Venlo was de eerste gemeente, die zonder tussenkomst van een vereniging arbeiderswoningen stichtte.' (Hier vergiste Van Rijn zich: inmiddels waren in de jaren 1905-1908 9 gemeenten Venlo voorgegaan.)

*b. Bouw- en woningtoezicht, vergunning tot bewoning en
gezondheidskadaster*

Met de hierboven opgesomde maatregelen, die werden getroffen ter uitvoering van de Woningwet of althans daarop waren gebaseerd, zijn de prestaties van Van Rijn op het gebied van de volkshuisvesting nog lang niet volledig weergegeven. Hij deed enkele bijzonder belangrijke dingen, waartoe de wet niet verplichtte, waarvan deze zelfs niet sprak en waarbij Venlo, zoals bij zoveel andere zaken, voor ons land de primeur had.

De hier bedoelde maatregelen bewegen zich op het gebied van het toezicht op de bewoning, wat weer een onderdeel is van het bouw- en woningtoezicht. Nu was de regeling van het bouw- en woningtoezicht een zwakke plek in de Woningwet. Het was namelijk niet geregeld. Dit was nogal verwonderlijk, te meer daar op het belang daarvan heel duidelijk was gewezen in een discussie, die aan de indiening van de Woningwet is voorafgegaan en die daarop ongetwijfeld invloed heeft gehad. Ik heb hier op het oog de vergadering van de Vereeniging voor de Staatshuishoudkunde en de Statistiek in 1898, waarin het onderwerp werd behandeld:

‘De werkzaamheid van Staat en gemeente ter verbetering der Volkshuisvesting.’ Een der prae-adviseurs, Prof. Krabbe, heeft in zijn prae-advies daarover het volgende gezegd. ‘Waar dus Staat en gemeente op dit gebied wetten en verordeningen uitvaardigen, moet tevens een ambtenaarspersoneel worden bestemd met de uitsluitende taak op de naleving daarvan toe te zien¹.’

Na de totstandkoming van de Woningwet zou spoedig blijken, hoe verkeerd de wetgever had gedaan met het negeren van dit advies van Prof. Krabbe. De wet had er voor gezorgd, dat er in elke gemeente een behoorlijke bouwverordening tot stand kwam. Door het goedkeuringsrecht van Gedeputeerde Staten werd er voor gewaakt, dat deze verordeningen aan de eisen zouden voldoen. En als de gemeenteraden in gebreke bleven om een bouwverordening vast te stellen – dat was inderdaad bij een aantal, soms niet zo kleine gemeenten het geval, o.a. in de in hoofdstuk 1 genoemde gemeente

¹ Prae-advies Vereeniging voor Staatshuishoudkunde en Statistiek, 1898, blz. 22.

Maasbree – dan stelden Gedeputeerde Staten zelf de bouwverordening vast.

In elke gemeente was er dus na zekere tijd een bouwverordening en daar er niet gebouwd mocht worden zonder vergunning van burgemeester en wethouders, zou men menen dat in het vervolg nog slechts woningen zouden worden gebouwd, die voldeden aan de in de bouwverordening vastgestelde eisen.

Maar hoe was de praktijk in vele, ook hier weer niet altijd heel kleine gemeenten? Aangenomen mag worden, dat in de regel niet zonder vergunning werd gebouwd, hoewel dit soms ook voorkwam.

Wie keek er echter in vele gemeenten na of de aanvragen om bouwvergunning inderdaad voldeden aan de eisen van de bouwverordening? En zelfs waar dit laatste wel behoorlijk geschiedde, wie ging daar controleren of het werk wel overeenkomstig de bij de aanvraag om bouwvergunning overgelegde stukken en tekeningen werd uitgevoerd?

Ik kom hieronder op dit probleem terug in verband met een discussie op het gezondheidscongres, waaraan zoals we zullen zien ook Van Rijn heeft deelgenomen.

In Venlo had Van Rijn er natuurlijk voor gezorgd, dat er een behoorlijk bouw- en woningtoezicht kwam. Hij had heel goed ingezien, dat het daarbij niet zo moeilijk was om het bouwtoezicht goed te doen functioneren. Doordat voor alle nieuwbouw en verbouwing een vergunning werd geëist, had men dit goed in de hand. Maar een goed gebouwde woning, blijft niet altijd goed, kan verwaarloosd worden en kan ook afgezien daarvan bewoond worden op een wijze – o.a. door overbevolking – die de gezondheid in gevaar brengt. En wat wist men van de toestand van de oude, vóór de totstandkoming van een behoorlijke bouwverordening gebouwde woningen?

Van Rijn heeft achtereenvolgens de totstandkoming van een tweetal maatregelen bevorderd om naast een goed bouwtoezicht ook een woningtoezicht te verzekeren, dat die naam verdiende. *In beide gevallen was Venlo weer de eerste gemeente in Nederland, waarin de bewuste regeling werd ingevoerd.*

De eerste maatregel was het opnemen, in 1909, van een bepaling in de bouwverordening, dat geen woning mocht worden betrokken,

noch door de eigenaar, noch door de huurder, zonder vergunning van Burgemeester en Wethouders.

In de toelichting bij het voorstel tot het opnemen van het nieuwe artikel in de bouwverordening (art. 61bis) zeiden burgemeester en wethouders o.a.

‘De Hoofdinspecteur der volksgezondheid verzocht omtrent het voorstel tot aanvulling van de Venlose verordening met een nieuw artikel een onderhoud met Burgemeester en Wethouders. Hij deelde mede, dat hij op initiatief van de Centrale Gezondheidsraad, waar het Venlose voorstel een punt van behandeling had uitgemaakt, de strekking van het artikel had overwogen. Dat had geleid tot een uitvoerige correspondentie tussen hem en de Centrale Gezondheidsraad. Het gevolg daarvan was dat men een dergelijke bepaling van preventieve strekking onmisbaar achtte, zowel voor het geleidelijk verkrijgen van betere woningtoestanden als voor een doelmatig woningtoezicht in het algemeen. Men zou gaarne zien dat daarmee in Venlo een proef werd genomen.’

Dit was geen oorspronkelijk denkbeeld van Van Rijn. Dr. J. W. Jenny Weyerman had het reeds in 1899 in zijn dissertatie bepleit¹. Maar Van Rijn was de eerste, die het in toepassing bracht. En hij deed nog meer. Hij brak voor deze maatregel een lans op het in 1908 gehouden 13e Congres voor Openbare Gezondheidsregeling. Daar betoogde hij in dit verband en men herkent hier weer de man, die altijd voor de preventie heeft gestreden: ‘Het is gemakkelijker een overtreding te voorkomen dan een overtreding ongedaan te maken. Het in gebruik nemen van een woning te verhinderen is niet zo ingrijpend en maakt een gezin niet dakloos.’

Evenwel was ook de invoering van deze bewoningsvergunning nog niet voldoende om een werkelijk doeltreffend woningtoezicht mogelijk te maken. Daarom werd in 1908 op zijn voorstel het zogenaamde gezondheidskadaster ingevoerd. Aan het voorstel tot invoering van dit kadaster ontleen ik het volgende.

‘Volgens het Tijdschrift voor Geneeskunde bestaat een dergelijk woningtoezicht en woningkarthotheek ook in enige gemeenten in het

¹ Dr. J. W. Jenny Weyerman, Woningtoezicht, Amsterdam 1899, blz. 90.

buitenland, o.a. te Brussel sedert 1870 en te Parijs sedert 1893. Men noemt het daar het gezondheidskadaster (casier sanitaire). Van ieder huis bevat het casier een plattegrond, met aanduiding van de riolering, drinkwatervoorziening, een beschrijving van het geheel en een opgave van de eventueel in dat huis geheerst hebbende besmettelijke ziekten. Een koper of huurder van een huis kan zich daar van het een en ander op de hoogte stellen. In sommige gemeenten gaat men in de laatste richting nog verder en publiceert de beschikbare woningen. De indeling en administratie is echter anders dan de door ons voorgestelde: men heeft in plaats van blokken de straten en in plaats van kaarten registers.¹

In het voorstel wordt dan verder uiteengezet, hoe het gezondheidskadaster zal worden ingericht. Voor de toepassing der verordening op het kadaster wordt het grondgebied van de gemeente verdeeld in bouwblokken. Voor elke woning, hetzij die een perceel of een deel van een perceel uitmaakt, wordt een kaart bijgehouden. Deze kaart vermeldt: letter van het blok, volgnummer van het blok, straat, huisnummer, eigenaar, bewoner, beroep, samenstelling gezin, kadastrale indeling, belastbare opbrengst, aantal vertrekken met vermelding van lengte, breedte en hoogte, licht- en luchttoetreding, drinkwatervoorziening, afvoer van huis- en hemelwater en van faecaliën. Voorts jaarlijks inkomen, huurprijs, sterfgevallen en gevallen van besmettelijke ziekten.

Zoals men ziet is het gezondheidskadaster geen oorspronkelijk denkbeeld van Van Rijn, maar hij voerde daarbij wel twee nieuwigheden in, die niet aan de buitenlandse voorbeelden werden ontleend: de indeling in blokken en de kaarten in plaats van registers. Tegenwoordig vindt men zowel het een als het ander heel gewoon, maar zestig jaar geleden was dit anders. Overigens moet erkend worden, dat Van Rijn door in de kaarten gegevens op te nemen, die daarin niet thuis hoorden zoals het jaarlijks inkomen, zijn doel voorbijschoot¹.

Ik kom nu weer terug op wat ik in het begin van deze afdeling heb opgemerkt over het bouw- en woningtoezicht in de kleine gemeenten. Van Rijn heeft zich hierover uitgelaten in een discussie op het congres

¹ Het gezondheidskadaster bestaat in Venlo niet meer. Volgens van het gemeentebestuur verkregen inlichtingen is het niet mogelijk om na te gaan wanneer het is opgeheven. De daarop betrekking hebbende stukken moeten in de tweede wereldoorlog zijn vernietigd.

voor openbare gezondheidsregeling in 1907 waar dit onderwerp werd behandeld. Een der prae-adviseurs, Jhr. Mr. Ch. Ruys de Beerenbrouck, had daarbij voorgesteld voor dit doel door de gemeenten gemeenschappelijke regelingen volgens het toenmalige art. 121 van de Gemeentewet te laten treffen, waarbij een zekere rol aan de gezondheidscommissies zou worden toebedeeld. Van Rijn heeft dat voorstel bestreden. Hij zei o.m. het volgende :

‘Men kan toch b.v. Venlo, dat zelve een zodanige ambtenaar heeft (voor bouw- en woningtoezicht) niet laten betalen voor de ambtenaar der omliggende gemeenten. Spreker zegt, dat hij het beginsel, waarvan de heer Ruys uitgaat, uitmuntend acht, daar hij duidelijk heeft aangetoond, dat er meer toezicht nodig is om ten plattelande de bouwverordeningen en de Woningwet te doen handhaven, want voor het platteland zijn de meeste gezondheidscommissies waardeloos. Z.i. behoren de ambtenaren, die de heer Ruys wil, echter staatsambtenaren te zijn, een soort adjunct-inspecteur, zoals men voor het lager onderwijs arrondissementsschoolopzieners heeft.’

Uit het bovenstaande blijkt weer duidelijk, hoezeer de zorg voor de volkshuisvesting hem aan het hart ging. Het toont echter ook aan, dat hij weinig voelde voor intercommunale samenwerking. Hierop kom ik in hoofdstuk v nog terug.

Wanneer ik tenslotte nog vermeld, dat Van Rijn ook het initiatief heeft genomen tot oprichting van een woningbeurs, dan mag worden geconstateerd, dat zijn werk op het gebied van de volkshuisvesting zeer veelzijdig, doeltreffend en op verschillende punten baanbrekend is geweest.

c. De straten

Van Rijn bevorderde ook spoedig maatregelen om verbetering te brengen in de straten van Venlo. Reeds in 1900 werd een belangrijk voorstel ingediend tot verbetering en vernieuwing der bestaande bestrating, tot bestrating in de volksrijke buurten en waar dat nog niet kon geschieden, tot aanleg of verbetering van wegen.

Voor een nieuwe bestrating kwamen in de eerste plaats de hoofdstraten in aanmerking. De daaruit vrijkomende nog bruikbare keien

werden gebruikt voor de verbetering van de bestrating van de minder drukke verkeerswegen. Twee straten, de St. Nicolaasstraat en de Begijnengang, waaraan resp. een kerk en een ziekenhuis waren gelegen, kregen een geluiddempende bestrating (asfalt en scoria-bricks).

Vele huizen werden aangekocht voor de verbetering van het verkeer. In de jaren 1901, 1902 en 1903 werd daarvoor in totaal f 44.976,35 uitgegeven.

Bij de verschillende belangrijke voorstellen tot uitvoering van de Woningwet, die in april 1903 aan de gemeenteraad werden gedaan, behoorde ook het eerste voorstel tot wijziging van verschillende rooilijnen, t.w. in

Blok A, begrensd door de Begijnengang, de St. Nicolaasstraat en de Parade;

Blok B, begrensd door het Maasschriksel, de Lichtenberg, de Bolwaterstraat, de Maaskade en de verlengde Peperstraat;

Blok C, begrensd door de Havenkade, het Kolenstraatje, de Jodenstraat en de verlengde Grote Beek.

IVA. TOEZICHT OP DE LEVENSMIDDELEN

Hierover zegt Van Rijn in zijn naschrift bij het gemeenteverslag over 1912 het volgende.

‘Een keuringsdienst van levensmiddelen, genotmiddelen, die hoe gewenst ook enigszins aan de eisen der wetenschap zou voldoen, kon wegens de grote kosten daaraan verbonden voor een gemeente met slechts 18.000 inwoners niet verlangd worden. Het toezicht op de handel in en het onderzoek van de twee voornaamste voedingsmiddelen, het vlees en de melk werden echter afdoende geregeld.’

Deze uitspraak geeft aanleiding tot een paar opmerkingen. Men kan het er mee eens zijn, dat het voor een gemeente van de omvang van Venlo niet mogelijk was een volledige keuringsdienst van levensmiddelen in het leven te roepen. Maar waar hij een dergelijke dienst wel nodig achtte, zou het voor de hand hebben gelegen om het initiatief te nemen tot oprichting van een intercommunale of een provinciale dienst. Het laatste had hij kunnen doen in zijn hoedanigheid van lid der Provinciale Staten. Hier komt weer tot uiting de

reeds eerder aangeroerde en zoals gezegd in hoofdstuk v nader te bespreken houding van Van Rijn ten opzichte van de samenwerking met andere gemeenten.

Mijn tweede opmerking is, dat waar Van Rijn spreekt over de melk en het vlees als de twee voornaamste levensmiddelen, de vraag mag worden gesteld, of hier het brood niet eerder dan het vlees moest worden genoemd. Van de grote betekenis, die het brood onder de voeding inneemt, was Van Rijn, getuige de uitspraken die hij daarover heeft gedaan, volkomen overtuigd. Ook wist hij dat, al werd er niet zo met het brood geknoeid als met de melk, een toezicht daarop van grote betekenis was. Het zou zeker niet onmogelijk geweest zijn om uitsluitend voor Venlo evenals op de melk een toezicht op het brood in het leven te roepen.

Echter moet erkend worden, dat regeling van het toezicht op de melk het meest urgent was. Daarvan behoef ik, afgezien nog van de ervaringen, die men op dit terrein overal heeft opgedaan, slechts te herinneren aan hetgeen Van Rijn daarover in zijn geneeskundige plaatsbeschrijving had geschreven.

b. Toezicht op de melk

In zijn hierboven reeds geciteerd naschrift bij het gemeenteverslag over 1912 zegt Van Rijn over het toezicht op de melk het volgende.

‘Het toezicht op de handel en de hoedanigheid van de melk begon, bij verordening geregeld, met 1 september 1910. (Hier vergist Van Rijn zich weer. De verordening werd vastgesteld op 14 december 1910).

Gemiddeld wordt te Venlo 7.000 liter melk per dag gebruikt, die tegen een verkoopprijs van 10 cent per liter een uitgave voor de inwoners van f 700,— vertegenwoordigt. Voordat het gemeentelijk toezicht bestond, bedroeg het vetgehalte van de ten verkoop bestemde melk gemiddeld minder dan 2,5%; men wist dat de melk vóór de verkoop verdund werd en legde zich daar eenvoudig bij neer als zijnde een oud gebruik. Als men nu bedenkt, dat normale melk minstens 3% vet bevat en de meeste koeien melk geven met $3\frac{1}{2}$ en 4% vet, dan kan men aannemen, dat door een verdunning van melk, hetgeen op een aanlenging met 15 of 10% water wijst, dagelijks met dat onmisbare

voedsel een bedrag gepleegd werd van *f* 70,— of per jaar van *f* 25.550,—. Blijkt reeds uit deze cijfers de noodzakelijkheid van een wettige regeling op de verkoop van melk, nog meer voelt men de noodzakelijkheid, dat niet alleen onverdunde, maar ook zuivere melk wordt verkocht, als men bedenkt, dat melk het enige door de natuur aangewezen voedsel is voor zuigelingen, die de moedermelk moeten missen.

Het opsporen van overtredingen der melkverordening is opgedragen aan een politie-dienaar (onbezoldigd) rijksveldwachter. Het onderzoek van de genomen monsters melk wordt verricht door de daarvoor speciaal opgeleide keurmeester, die de monsters slechts van een nummer voorzien ontvangt, waarmede een onpartijdig onderzoek verzekerd is. In twijfelachtige gevallen wordt de hulp van een bevoegde scheikundige gevraagd. Een laboratorium met de nodige instrumenten en hulpmiddelen, voor een nauwkeurig onderzoek onmisbaar, moest worden aangeschaft.

Het vermoeden, dat steeds veel verdunde en onzindelijk behandelde melk werd verkocht, werd al spoedig na de toepassing der verordening bewaarheid. Tal van bekeuringen, die veroordelingen tengevolge hadden, hadden plaats.'

Met het onder toezicht brengen van de melk waarbij ook stalcontrole werd ingevoerd, — iets wat destijds nog slechts in weinig gemeenten was geschied — heeft Van Rijn op hygiënisch gebied een belangrijk stuk werk verricht. Hij bereikte daarmee tevens, dat alle kleine melkventers, die dikwijls zeer onhygiënisch met de melk omsprongen, verdwenen. De gehele melkvoorziening van Venlo werd na de totstandkoming van het toezicht gecentraliseerd in twee melkinrichtingen, een coöperatieve en een commerciële.

V. AFZONDERING VAN LIJDERS AAN BESMETTELIJKE ZIEKTEN, ONTSMETTINGSDIENST

Een behoorlijke gelegenheid tot verpleging van lijdens aan besmettelijke ziekten kwam reeds spoedig tot stand, terwijl in 1914 een moderne ontsmettingsdienst in het leven werd geroepen. Daarbij werd een Rubner-vacuum-ontsmettingsoven gebezigd, naar ik meen de eerste in Nederland.

VI. HYGIËNISCHE TOESTAND VAN DE 1^e OPENBARE SCHOOL

Zoals reeds in hoofdstuk 1 is gebleken, heeft Van Rijn spoedig een voorstel gedaan om aan de onhoudbare toestand van de 1^e openbare school een einde te maken door het stichten van een nieuwe school buiten de Roermondse poort. Zoals daar is medegedeeld, vond dit voorstel bij de overgrote meerderheid van de gemeenteraad geen genade.

Enige verbetering werd bereikt, wat betreft de overbevolking van de eerste openbare school, toen er een 3^e openbare school werd opgericht, die een deel van de leerlingen van de 1^e openbare school kon overnemen. Dit geschiedde door de bestaande 3^e openbare school (een klein tweemans klasseschooltje, dat gevestigd was in een der lokalen van de 2^e openbare school) van karakter te doen veranderen, uit te breiden en te huisvesten in de voor dat doel verbouwde ambts-woning van het hoofd der 2^e openbare school, die boven die school was gelegen. Deze reorganisatie kwam tot stand in 1903.

In 1906 werd dan besloten tot de bouw van een nieuwe openbare school¹. Na de totstandkoming van deze aan de Valuasstraat gevestigde school werden de bestaande 1^e en 3^e openbare school verenigd en onder de naam van 1^e openbare school naar het nieuwe gebouw overgebracht. De nieuwe school werd met ingang van 1 januari 1909 geopend.

VII. BAD- EN ZWEMINRICHTING

In 1911 werd een drijvende bad- en zweminrichting in de Maas tot stand gebracht².

VIII. HAVEN

Op 15 april 1903 behandelde de gemeenteraad een voorstel van Burgemeester en Wethouders tot het bouwen van 215 meter aanlegkade voor schepen aan de Maas.

Bij die gelegenheid deelde Van Rijn mede, dat voor de bouw van

¹ Gemeenteblad 141.

² Gemeenteblad 337.

de kade ca. 7.000 m³ baggerspecie nodig was, die uit de haven zou worden gebaggerd, 'waardoor ook hieraan een nuttige verbetering zal worden gebracht.'

Afdoende verbetering kwam echter pas na de geheel nieuwe aanleg van de haven in verband met de kanalisatie van de Maas, die in 1930 werd voltooid.

IX. GESLACHTSZIEKTEN EN PROSTITUTIE

Hierover zegt Van Rijn in zijn naschrift van 1912:

'Overtuigd als wij zijn, dat de kracht van een volk evenredig is aan zijn zedelijk leven en de hoogste waarde van de mens is zijn zedelijke waarde, werd door ons alles in het werk geteld om de moraliteit, waarmede hier bedoeld wordt het tegengaan van openbare en clandestiene prostitutie, te bevorderen door vele destijds bestaande ongewenste toestanden op te heffen, zonder daarbij in sentimentaliteiten te vervallen.

In de jaren 1899 en 1900 had Venlo de naam als te zijn de plaats, waar de handel in blanke slavinnen tussen Duitsland en Nederland bloeide. De Regering achtte het zelfs nodig aan de Duits-Venlose grenzen een wacht van maréchaussee te hebben ter observering van personen, verdacht van verleiding en doorzending van meisjes.

De Burgemeester deed meermalen, ook wel vergezeld van de Officier van Justitie en de Commissaris van Politie, in de verdachte huizen invallen. Verder werd het ronselaars of houders van geheime bordelen zo lastig gemaakt, dat deze lieden allengs vertrokken. Als gevolg daarvan werd het bewaken der grenzen door maréchaussee niet meer nodig geacht.

Ten einde het vestigen van bordelen in de kom der gemeente te voorkomen, waarvoor als kenmerk van het huis gold het opschrift 'Baierisch Bier' werd de politieverordening aangevuld met een artikel, waarbij het hebben van een bierhuis zonder verlof van Burgemeester en Wethouders verboden werd. Zoals bekend is, werd later bij een wijziging van de Drankwet ook voor het houden van een bierhuis het hebben van verlof van Burgemeester en Wethouders geëist.'

Zoals uit de vorige hoofdstukken is gebleken, behoorden slachthuis en vleeskeuring aanvankelijk niet tot de onderwerpen, waarvoor Van Rijn de meeste belangstelling heeft getoond. Dit is veranderd, nadat hij burgemeester was geworden. Reeds in 1900 heeft hij een voorstel willen doen om een modern abattoir te bouwen¹, waarvoor hij echter niet voldoende medewerking vond. Het merkwaardige is, dat dan in 1902 het voorstel om een nieuw slachthuis te bouwen uit de gemeenteraad opkomt. Dat was niet, omdat deze plotseling zo doordrongen was van de urgentie daarvan. Het voorstel speelde namelijk een rol in de in hoofdstuk 1 beschreven schoolstrijd.

Zoals reeds eerder is vermeld, was het oude slachthuis bijzonder ongunstig gelegen. Het grensde aan de parochiekerk van de H. Martinus, die daardoor veel hinder ondervond. In de onmiddellijke nabijheid lag ook de R.K. lagere jongensschool. Nu was genoemd kerkbestuur bereid om een tweede jongensschool te bouwen op het terrein van het slachthuis als het gemeentebestuur dit aan haar wilde verkopen.

Voor de meerderheid van de gemeenteraad was de bouw van de school primair, het nieuwe slachthuis had slechts een secundaire betekenis. Zo is het te verklaren, dat in de raadsvergadering van 29 januari 1902 de raad met op twee na algemene stemmen, zonder behoorlijke voorbereiding besloot om een nieuw slachthuis te bouwen en het bestaande slachthuis ten behoeve van de schoolbouw te verkopen aan het kerkbestuur van de H. Martinus. Voor de voorbereiding van de bouw werd een commissie benoemd, bestaande uit de raadsleden Thywissen, Van de Loo en Gambon. Nog voor deze commissie verslag uitbracht, begon de strijd om de vestigingsplaats van het slachthuis, die gedurende vele jaren de totstandkoming daarvan heeft vertraagd. In de raadsvergadering van 15 mei 1902 kwamen twee adressen ter tafel. Het eerste was van C. A. Conen en 32 andere slaggers, die verzochten het nieuwe slachthuis niet buiten de Maaspoort te plaatsen. Daarentegen werd in het tweede, dat was ingediend door de vereniging Venlo's Belang, verzocht om het slachthuis niet buiten de Roermondse Poort te stichten.

¹ Gemeentebled 25.

De slagers vonden de afstand van de stad een overwegend bezwaar tegen het stichten buiten de Maaspoort. Venlo's Belang had bezwaar tegen de vestiging buiten de Roermondse Poort, omdat de afvoer van het slachthuisvuil dan zou verhinderen een bad- en zweminrichting in de Maas te leggen, wat het voornemen van deze vereniging was. In dezelfde raadsvergadering deelde Van Rijn mede, dat het gemeentebestuur voor de vestiging van het slachthuis een aanbieding had gekregen van een deel van de buiten de Roermondse Poort, aan het begin van de Tegelse weg gelegen Ariënsweide. De adressen werden in handen van de slachthuiscommissie gesteld.

Op 16 juli 1902 kwam het rapport van de slachthuiscommissie in behandeling. In dit zeer summiere rapport werd ook de vestigingsplaats behandeld. Over de eisen, waaraan deze zou moeten voldoen, werd in het geheel niet gesproken. De commissie bepaalde zich tot het aanwijzen van drie terreinen, waarop het slachthuis zou kunnen worden gebouwd, nl.

1. een terrein aan St. Urbanus, toebehorende aan het kerkbestuur van de H. Martinus;
2. een terrein aan het Hooge Schoor, toebehorende aan de R.K. Burgerlijke Godshuizen;
3. een terrein buiten de vroegere Roermondse Poort, genaamd Ariënsweide, toebehorende aan P. van Wylick c.s.

Nadat Van Rijn het voorstel tot het bouwen van een slachthuis nader had geformuleerd, werd dit met algemene stemmen aangenomen. Toen stelde Gambon voor het terrein aan St. Urbanus van het kerkbestuur te kopen. Hoewel Van Rijn dit voorstel heeft bestreden, omdat het onvoldoende was voorbereid, werd het met op twee na algemene stemmen aangenomen. Het vraagstuk van de vestigingsplaats was daarmee echter niet opgelost. Het zou een degelijker behandeling krijgen in de memorie van toelichting op de plannen voor de bouw van een openbaar slachthuis, die Burgemeester en Wethouders op 22 januari 1903 aan de gemeenteraad zonden.

Wat de vestigingsplaats betreft, betoogden Burgemeester en Wethouders in dit stuk, dat het slachthuis niet aan St. Urbanus, maar buiten de Roermondse Poort moest worden gevestigd. Zij gaven daarvoor de volgende argumenten.

1. Het is noodzakelijk, dat een openbaar slachthuis met koelhuis

gemakkelijk is gelegen voor het verkeer. Dat wil zeggen, dat het niet ver van de stad moet liggen en liefst nabij de spoorweg. Aan beide eisen voldoet een terrein buiten de Roermondse Poort, terwijl dit met een terrein aan St. Urbanus niet het geval is.

2. Zeven achtste van het voor de slachtbank bestemd vee komt óf van de dorpen aan de linker Maasoever en moet derhalve de Maasbrug passeren, óf komt door de Roermondse Poort of per spoor de stad binnen. Naar St. Urbanus zou het een lange weg door de stad moeten afleggen.

3. Het voor export bestemde vlees wordt uitsluitend per spoor of langs de Keulse weg verzonden. Het zou dezelfde lange weg moeten worden teruggezonden.

4. Hetzelfde zou het geval zijn met het vlees, dat wordt ingevoerd, wat wederom in hoofdzaak over de brug of door de Roermondse Poort geschiedt.

5. Het is zowel uit hygiënisch als uit financieel oogpunt van belang, dat zoveel mogelijk van het koelhuis wordt gebruikt gemaakt. Daarom moet dit niet te ver van de stad af gelegen zijn.

6. De z.g. vrijbank, waar gesteriliseerd vlees verkocht wordt, zal zich bij een vestiging aan St. Urbanus niet in druk bezoek verheugen, daar degenen die dit vlees zouden willen kopen, de afstand te groot zullen vinden.

7. Hetzelfde bezwaar doet zich voor bij de verkoop van ijs.

8. De geïsoleerde ligging aan St. Urbanus zal het verkrijgen van personeel bemoeilijken.

9. Vestiging aan St. Urbanus zal grote uitgaven veroorzaken voor de verbetering van de toegangsweg en de aanleg van gas-, telefoon- en waterleiding.

10. Het is gewenst dat de slagers uit Blerick ook van het slachthuis gebruik maken. Dit is niet alleen uit economisch, maar ook uit hygiënisch oogpunt van belang. Thans lopen de inwoners van Venlo, die wonen in het op de linker Maasoever gelegen deel van de gemeente, gevaar uit Blerick ondeugdelijk vlees te ontvangen. (Enige jaren geleden waren daar verschillende personen ernstig ziek geworden door het gebruik van vlees van aan miltvuur gestorven runderen.) Vestiging aan St. Urbanus zal voor de slagers van Blerick bezwaar opleveren.

Naast deze uitvoerige opsomming van de voordelen, die de vesti-

ging buiten de Roermondse poort heeft boven de vestiging aan St. Urbanus bestreden Burgemeester en Wethouders (lees Van Rijn) ook de bezwaren, die tegen de vestiging buiten de Roermondse Poort zijn aangevoerd.

Het eerste bezwaar was, dat de afvoer van het vuil van het slachthuis gevaar zou opleveren voor de in de Maas te leggen bad- en zweminrichting. Dit zou alleen dan juist zijn, indien men van het slachthuis een afzonderlijk riool naar de Maas zou aanleggen, wat echter niet de bedoeling is. Er kan worden afgevoerd in het hoofdriool, dat ver beneden de plaats waar de badinrichting komt te liggen in de Maas uitmondt.

Het tweede bezwaar betrof de luchtverontreiniging. Daar de meest heersende winden in Venlo zijn de West- en Zuidwestenwinden, vreesde men dat het grootste deel van het jaar alle rook en reuk van een buiten de Roermondse Poort gelegen abattoir door en over de stad zou gaan. Zij die dat verwachtten, aldus Burgemeester en Wethouders, kennen het verschil niet tussen een abattoir en een slachtplaats. Een abattoir dat stank gaf, zou bewijzen dat de inrichting niet deugde of dat de chef de regeling van het bedrijf niet zou verstaan.

Het derde bezwaar was van degenen, die uit esthetisch oogpunt de voorgestelde vestiging op de Ariënsweide, in een zich sterk uitbreidend stadsdeel en onmiddellijk aan de verkeersweg naar Roermond ongewenst achtten. Burgemeester en Wethouders veegden dit bezwaar, waarop ik hieronder terugkom, wat gemakkelijk van de tafel. Zij vonden het niet belangrijk genoeg om te weerleggen en vermeldden daaromtrent alleen, dat het nieuw abattoir van Groningen op 13 minuten afstand van de Markt lag en dat het in 1903 in exploitatie komend abattoir voor Leiden bijna onmiddellijk aan de bebouwde kom der stad grensde.

Zoals gezegd vonden Burgemeester en Wethouders dit argument niet belangrijk genoeg om het te weerleggen. Evenwel trachtten zij tenslotte dit toch te doen met de volgende, enigszins komisch aandoende passage.

‘Het is onbetwistbaar, dat de Venlonaren trots zullen zijn op het bezit van een zo nuttige inrichting als een abattoir en dat dan ook zeker aan belangstellenden zullen tonen. Maar waarom dan die inrichting opgeborggen op een plaats, waar niemand komt, dan zij, die

er noodzakelijk moeten zijn, als toch de mogelijkheid bestaat het te vestigen op een terrein gemakkelijk te bereiken en zichtbaar voor iedereen? Ook dit moge overwogen worden.'

Het is interessant om de degelijke studie van Van Rijn te vergelijken met het uiterst oppervlakkige rapport van de slachthuiscommissie. Dit laatste liet alle factoren, die bij de keuze van de vestigingsplaats voor het abattoir een rol moeten spelen buiten beschouwing. Daarom is het niet verwonderlijk, dat Van Rijn voor dat rapport geen goed woord over had, wat hij dan ook bij herhaling in de raad heeft laten blijken.

Het kan moeilijk worden betwist, dat de memorie van Burgemeester en Wethouders op economische, hygiënische en verkeers-geografische gronden afdoende aantoonde, dat het abattoir buiten de Roermondse Poort moest worden gevestigd.

Was dus vestiging buiten de Roermondse Poort aangewezen, dit wilde allerm minst zeggen, dat daarvoor de aan het begin van de Tegelse weg gelegen Ariënsweide moest worden uitgekozen. Behalve de hiervoor reeds besproken en door burgemeester en wethouders gebagatelliseerde esthetische bezwaren, bestonden daartegen ook bezwaren uit verkeers-geografisch oogpunt. In tegenstelling met wat Van Rijn had beweerd, lag het niet in de nabijheid van de spoorweg. Van Rijn heeft het plan Ariënsweide dan ook laten vallen en heeft in 1906 zijn keuze laten vallen op het veel beter – o.a. wel in de nabijheid van de spoorweg – gelegen terrein 'de Verrekamp', dat aan de gemeente toebehoorde¹. Althans dat meende men. Maar het eigendomsrecht van de Verrekamp werd betwist. Het Akkermans-gilde – tegenwoordig door de televisie alom in den lande bekend, omdat het bij feestelijke gelegenheden verschijnt met de twee reuzen, Valuas en zijn vrouw – kwam met oude documenten betogen, dat het gilde het eigendomsrecht van de Verrekamp bezat. Juridisch advies werd ingewonnen. Daarbij bleek, dat het Akkermansgilde moeilijk zijn eigendomsrecht zou kunnen bewijzen, maar dat het aan de gemeente ook niet gemakkelijk zou vallen haar recht te bewijzen. Tenslotte heeft de gemeente, dank zij een dading met het gilde, het ongestoorde eigendomsrecht verkregen. De meerderheid van de raad bleef echter ook afgezien van de eigendoms kwestie, de voorkeur geven aan het

¹ Gemeenteblad 134.

terrein bij St. Urbanus. Tenslotte werd men het eens over een in de nabijheid van de Verrekamp gelegen terrein. Daarop is het abattoir gesticht, dat in 1913 tot stand is gekomen. Indien de strijd om de vestigingsplaats niet zo vertragend had gewerkt, zou Venlo veel eerder een modern abattoir hebben gekregen, waaraan het dringend behoefte had al is dit o.a. door de Venlose slagers wel eens betwijfeld.

XI. BEGRAAFPLAATS

In zijn geneeskundige plaatsbeschrijving had Van Rijn geen kritiek uitgeoefend op de begraafplaats. Waarschijnlijk bestond daartoe toen geen aanleiding. Daarentegen liet hij in zijn naschrift bij het gemeenteverslag over 1899 daarover wel een kritisch geluid horen.

Inmiddels dreigde de algemene begraafplaats ook overvol te geraken. Daarom deed hij als burgemeester spoedig een voorstel tot aanleg van een nieuwe algemene begraafplaats buiten de Roermondse Poort. De gemeenteraad besloot daartoe op 17 april 1901¹. De begraafplaats werd 1 juli 1903 in gebruik genomen.

XII. HANDHAVING DER VERORDENINGEN, DIE VAN HYGIËNISCH BELANG ZIJN

Het vaststellen van bepalingen op hygiënisch gebied, hetzij in de algemene politieverordening of in speciale verordeningen, zoals de bouwverordening, heeft weinig effect, als op de naleving van deze bepalingen niet nauwlettend wordt toegezien. Van Rijn heeft daarvoor een merkwaardig instituut in het leven geroepen. In het naschrift van 1912 zegt hij daarover het volgende:

‘Voor een betere handhaving der verordeningen, die vooral het sociaal en hygiënisch belang van het volk beogen, als die van het Bouw- en Woningtoezicht, de invoer en het vervoer van vlees, de handel en verkoop van melk, het tappen van sterke drank zonder vergunning in verloflokalen, werden twee veldwachters met burgerkleding aangesteld. Als tweede taak hebben die te voorzien in de bewaking van de tuinierslanden, tuinen, bossen, wegbeplantingen,

¹ Gemeentebld 33.

waterlossingen, tegen diefstal, vernieling, verontreiniging van wegen en beken enz. *Zij staan onder de onmiddellijke bevelen van den Burgemeester, die meer speciaal hun diensten regelt en aan wie zij zelfstandig rapporten uitbrengen.'*

Uit het vorenstaande blijkt, dat Van Rijn aan vrijwel alle in zijn plaatsbeschrijving bekritiseerde misstanden op het gebied van de volksgezondheid een einde heeft gemaakt en dat hij dat met uitzondering van enkele gevallen, waarbij hij meestal stuitte op de tegenwerking van de gemeenteraad, in een snel tempo heeft gedaan.

De magistraat Van Rijn

Wanneer we een eindoordeel willen vormen over de prestaties van Van Rijn in de publieke dienst, dan moeten we daarbij de laatste jaren van zijn burgemeesterschap uitschakelen. Zoals uit hoofdstuk I duidelijk is gebleken, was hij toen niet meer op het oude peil. Gelijk zoveel andere regeerders in binnen- en buitenland was hij zijn bestuursfunctie blijven bekleden lang nadat hij daartoe nog volkomen in staat was. Maar men pleegt in dergelijke gevallen de minder gelukkige finale niet te zwaar te laten wegen, wanneer men een oordeel over hun betekenis uitspreekt.

Richten wij daarom onze blik op Van Rijn, zoals wij hem gezien hebben gedurende de eerste periodes van zijn burgemeesterschap. En dan rijst voor ons het beeld op van een groot bestuurder, een burgemeester, die als geen ander gedurende vele decennia voor, tijdens en na zijn burgemeesterschap zijn stempel op de ontwikkeling van Venlo heeft gedrukt.

Wat maakt iemand tot een groot bestuurder, tot een magistraat in de ware zin des woords?

Het zijn niet alleen de eigenlijke bestuurskwaliteiten, die daarbij een rol spelen. Ook algemeen menselijke kwaliteiten tellen daarbij mee. Er zijn bestuurders geweest, wier bestuurskwaliteiten niet zo groot waren, maar die hun positie in hoofdzaak dankten aan hun menselijke eigenschappen. Omgekeerd waren er ook bestuurders, die het niet mankeerde aan bestuurstechnische kennis en bekwaamheid, maar die bij de uitoefening van hun functie werden gehandicapt door bepaalde negatieve menselijke eigenschappen. Zoals we hieronder zullen zien, hebben bij Van Rijn bepaalde eigenschappen van deze

markante figuur een belangrijke invloed uitgeoefend op de wijze, waarop hij zijn ambt van burgemeester heeft vervuld, meestal in positieve zin, soms in negatieve.

Maar eerst zullen wij ons bezig houden met de eigenlijke bestuurskwaliteiten, die Van Rijn zonder twijfel in hoge mate bezat. Wanneer men daarvoor de juiste waardering wil krijgen moet men bedenken, dat toen Van Rijn tot burgemeester werd benoemd, hij op bestuursgebied heel weinig scholing had. Als raadslid had hij die onder de in hoofdstuk 1 geschetste omstandigheden moeilijk kunnen krijgen. Als wethouder had hij in dat opzicht wat meer ervaring opgedaan, maar zoals we hebben gezien, is zijn wethouderschap slechts van zeer korte duur geweest.

Aan welke eisen moet een goed burgemeester voldoen? Hij moet in de eerste plaats een goed bestuurder zijn. Hij moet de doeleinden, die bereikt moeten worden, scherp kunnen zien en hij moet zich goed rekenschap kunnen geven van de wijze, waarop hij die kan bereiken. Hij moet nauwkeurig de middelen kunnen bepalen, die daarvoor nodig zijn. Hierbij moet hij de prioriteiten tegen elkaar kunnen afwegen. Hij moet leiding kunnen geven.

Aan al deze eisen heeft Van Rijn in zijn goede jaren zeker voldaan met deze reserve, dat het geven van leiding niet zijn sterkste kant was. Hij heeft voorts – en hier komen zijn persoonlijke eigenschappen in positieve zin in het spel – blijk gegeven van een dynamiek en van een slagvaardigheid, die zeldzaam genoemd mogen worden.

Een goede bestuurder moet visie hebben. Die bezat Van Rijn in hoge mate. Hij had op verschillende gebieden een visionaire kijk op de te verwachten ontwikkeling. Een aantal van de door hem in de vorige eeuw ontwikkelde denkbeelden zou pas in de loop van deze eeuw gemeengoed worden. Evenwel maakte hij soms de fout die men vaak bij visionaire geesten kan constateren, nl. dat zij de toekomst te dichtbij zien. Zo was hij in die mate verzekerd van de zegetocht van de electriciteitsvoorziening, dat in de laatste jaren van zijn burgemeesterschap de gasvoorziening voor hem geheel had afgedaan.

Een ander voorbeeld van deze eigenschap is te vinden op het terrein van de luchtvaart. In 1911 vond de eerste Europese rondvlucht plaats. Een comité, waarvan Van Rijn voorzitter was, was er in geslaagd voor

de uit Frankrijk naar Soesterberg op weg zijnde vliegtuigen in Venlo een tussenlanding te organiseren. Van Rijn was daarna zo overtuigd van de grote toekomst van het luchtverkeer, dat naar zijn mening Venlo zo spoedig mogelijk een vliegveld moest hebben. Ik herinner mij, dat hij daarover advies heeft gevraagd aan het toenmalige hoofd van de militaire luchtvaartdienst, kapitein Wallaardt Sacré. (Het vliegveld Venlo, waarvan Van Rijn had gedroomd, zou door de bezetter worden aangelegd).

Een goed bestuurder moet verder in staat zijn zijn voorstellen aan de vertegenwoordigende colleges duidelijk te formuleren en in het algemeen om zich mondeling en schriftelijk goed uit te drukken. Dit wil natuurlijk niet zeggen, dat hij alles zelf behoeft te schrijven, noch dat hij nooit zijn redevoeringen door anderen zou mogen laten ontwerpen. Maar wel, dat men hetgeen men door anderen krijgt voorggelegd, kritisch weet te bekijken en zonodig te verbeteren. Voorts, wat redevoeringen betreft, dat men daarvan geen gebruik maakt zonder dat men de tekst van anderen geheel tot zijn eigendom heeft gemaakt. Van Rijn schreef goed – men heeft dit in de hoofdstukken II en III kunnen zien – en hij sprak goed. Hij schreef vele officiële stukken zelf, zoals reeds ook gebleken is. Redevoeringen liet hij nooit door anderen opstellen. Zijn voorbereide redevoeringen, zoals die bij officiële gelegenheden, waren altijd goed gecomponeerd. Ik vermoed dat hij ze memoriseerde. Enkele keren werden later in de raadszaal kleine 'spiekbriefjes' gevonden. Dit was o.a. het geval bij de afscheidsbijeenkomst met de officieren van het 2e regiment Huzaren, dat in 1913 Venlo ging verlaten. Daarbij bleek, dat op het spiekbriefje de beginwoorden van iedere alinea van de redevoering van Van Rijn waren vermeld.

Tot de taak van de burgemeester behoort ook het voorzitterschap van de gemeenteraad. Hoewel Van Rijn zeker een geroutineerd voorzitter was, durf ik hem geen goed voorzitter te noemen. Een goed voorzitter moet er voor zorgen, dat de vergadering tevoren behoorlijk wordt voorgelicht over de zaken, waarover zij een beslissing moet nemen. Hij moet er verder voor zorgen, dat er tijdens de vergadering de nodige aanvulling wordt gegeven als de reeds gegeven toelichting niet voldoende blijkt te zijn. Hij moet in staat zijn om orde te scheppen in verwarde discussies en vooral geen gebruik maken van onvoldoende

informatie of misverstanden om eigen standpunt te doen zegevieren.

Zoals ik in de vele raadsvergaderingen, die ik heb bijgewoond, heb kunnen constateren, schoot Van Rijn op dit gebied vaak bepaald tekort. Herhaaldelijk is hem in de gemeenteraad, ook tijdens de eerste periodes van zijn burgemeesterschap, gebrek aan de juiste informatie verweten.

De zwakke kanten van zijn voorzitterschap waren een uitvloeisel van dezelfde persoonlijke eigenschap, die mij bij zijn leiderschap een reserve deed maken: Van Rijn had een autocratische inslag. Wellicht houdt hiermee verband het feit, dat hij in zijn langjarige loopbaan als apotheker nooit met teamwork te maken had.

Een goed bestuurder, en dat geldt wel in bijzondere mate voor een burgemeester, moet met het gebied, in dit geval dus de gemeente, die hij te besturen heeft, volledig bekend zijn. Op dit punt was Van Rijn onovertreffbaar. Hij kende Venlo als niemand anders en hij zorgde er voor, mede door zijn in hoofdstuk 1 genoemde dagelijkse inspectietochten, dat hij voortdurend op de hoogte bleef. Een goed burgemeester moet een open oog hebben voor de economische, sociale en culturele problemen, die de aandacht van het gemeentebestuur vragen. Wat de economische belangen van Venlo betreft, dacht Van Rijn vooral aan de behartiging van de belangen van tuinbouw, handel en verkeer. In de rede, gehouden bij zijn installatie als burgemeester heeft hij, zoals in hoofdstuk I is vermeld, handel en tuinbouw uitdrukkelijk genoemd. Maar de bevordering van het verkeer had evenzeer zijn belangstelling. Ik denk daarbij o.a. aan de stoomtram-verbinding met Maasbree en Helden en aan de Maasbuurtspoorweg, een stoomtram-verbinding met Nijmegen. Voor de totstandkoming van beide stoomtrams heeft Van Rijn zich veel moeite gegeven. Voorts aan het feit, dat onder zijn bewind een spoorwegverbinding met de Maas tot stand kwam. Voor een ander belangrijk gebied van het economisch leven, de industrie, had Van Rijn geen belangstelling. Het is opmerkelijk, dat hij die in zijn zoëven vermelde rede niet heeft genoemd. Nu had Venlo destijds niet veel industrie. Een gloeilampenfabriek, een gloeikousjesfabriek, een enveloppenfabriek, een rijwielfabriek, een boterkleurselfabriek, een paar beeldenfabriekjes en nog wat andere kleine industrie, zoals een viertal brouwerijen. Maar vroeger was dit anders geweest. In 1830 bestonden er in Venlo

een groot aantal bedrijven, die tot de klein-industrie moesten worden gerekend. Daarin was toen 20% van de beroepsbevolking werkzaam¹. Het grootste deel van deze bedrijven was in de loop van de 19e eeuw te gronde gegaan, of zoals met de brouwerijen het geval was, in aantal belangrijk verminderd. Het was niet alleen anders geweest, het zou ook weer anders moeten worden. De te verwachten voortschrijdende industrialisatie van ons land zou ook aan Venlo en omgeving niet voorbijgaan. In die omgeving was deze ontwikkeling overigens reeds aan de gang, vooral in Tegelen.

Er mocht bovendien worden verwacht, dat de elektrificatie waarmee, zoals in hoofdstuk 1 is vermeld, in Venlo aan het eind van de tweede bestuursperiode van Van Rijn een begin werd gemaakt, nieuwe mogelijkheden voor de industrie zou openen.

Van Rijn was bijzonder in de elektrificatie geïnteresseerd, zoals in hoofdstuk 11 is gebleken. Maar die belangstelling gold vooral, zoals in dat hoofdstuk is vermeld, de hygiënische voordelen van elektrische verlichting en verwarming en voorts het belang, dat de elektrificatie had voor de landbouw en de huisindustrie. Ook hierbij lieten de belangen van de normale industrie hem koud. De oorzaak van deze te geringe belangstelling moet gezocht worden in het feit, dat hij uit sociale en ook uit hygiënische overwegingen niet van de industrie hield. De omstandigheid, dat in Venlo zo weinig industrie was – en er daardoor zo weinig industrie-arbeiders (en potentiële socialisten!) waren – beschouwde Van Rijn als één van de aantrekkelijkheden van Venlo. Vele door Van Rijn getroffen maatregelen tot verbetering van de infra-struktuur: elektrificatie, verkeer, stadsuitbreiding, enz. zouden later echter voor de industrialisatie van grote betekenis worden.

Van Rijn zag voor Venlo een grote toekomst weggelegd. Daarbij speelde in zijn visie de industrie echter geen rol. Wel de twee bestaansbronnen, die hij in de rede bij zijn installatie uitdrukkelijk had genoemd: de handel en de tuinbouw. Bij de handel dacht hij vooral aan de mogelijkheden, die voor Venlo weer zouden ontstaan, als – wat hij terecht in de naaste toekomst verwachtte – de Maas zou worden gekanaliseerd.

De tuinbouw ging Van Rijn bijzonder ter harte. Hij zag veel

¹ Zie drs. H. S. M. Korsten: Venlo in de Belgische tijd, 1830-1839, in 'Venlo 625 jaar stad'.

eerder dan vele lieden uit het tuinbouwbedrijf de betekenis in, die de cultuur in kassen kon hebben. Ook op dit gebied heeft hij pioniersarbeid verricht. Hij bevorderde, dat het gemeentebestuur in 1911 subsidie gaf van f 400,— voor de oprichting van de eerste kas — z.g. 'warenhuis' — in Venlo¹. Maar hij deed nog meer. Hij hield zich zelf intensief bezig met de economische resultaten van de exploitatie van deze kas. Ik herinner mij nog heel goed, dat elke zaterdag de exploitant van de kas bij Van Rijn kwam met zijn gegevens voor de boekhouding, die door Van Rijn zelf werd bijgehouden. Een ander voorbeeld van de belangstelling van Van Rijn voor de tuinbouw en van het juiste inzicht, dat hij op dit gebied had, is de krachtige steun die hij in 1905 gaf aan een adres van het Tuin- en Landbouwcasino. Dit vroeg aan het gemeentebestuur een gebouw te stichten voor het vestigen van een groenteveiling en dit aan de organisatie voor dit doel te verhuren. Het adres vond in de raad weinig steun².

Op sociaal gebied heeft Van Rijn vooral gedurende de eerste twee ambtstermijnen belangrijk werk gedaan, zoals men in hoofdstuk I heeft kunnen zien. Maar ook in het begin van de eerste wereldoorlog deed hij op dit gebied nog dingen van betekenis. Doch zijn sociale aktiviteit bewoog zich in hoofdzaak — het thema keert steeds terug — in de sociaal-hygiënische sektor, waartoe ook het woningvraagstuk behoort. Daarbij kwam, dat deze in vele opzichten zo progressieve figuur tegelijkertijd vrij conservatief kon zijn. Voor het arbeidersvraagstuk had hij geen oog. Te weinig begrip had hij ook voor de armoede als ondermijner van de volksgezondheid. Als men de minder gegoeden behoorlijke woningen en andere goede hygiënische omstandigheden gaf — zaken waarvoor hij zich bijzonder inspande — en verder zorgde voor goed onderwijs — dat hem ook zeer ter harte ging — dan zou alles vanzelf wel terecht komen.

Ik heb Van Rijn zoëven een zeer progressieve figuur genoemd. Dat hij dit op hygiënisch gebied was, heeft men uit hoofdstuk II kunnen leren. Maar hij was dit ook — iets wat minder bekend zal zijn — op het terrein van de nationale en internationale staatkunde. Dat is mij gebleken in enkele gesprekken die ik daarover in 1915 met hem heb

¹ Gemeenteblad 336.

² Gemeenteblad 111.

gehad. Daarbij kwam tot uiting, dat hij – hoewel een trouw aanhanger van onze constitutionele monarchie – in beginsel republikein was. Hij was uitgesproken internationalist en pacifist¹.

Op cultureel gebied was Van Rijn vooral de bevorderaar van goed onderwijs en van volksontwikkeling. Voor de verbetering van het onderwijs in Venlo heeft hij grote verdiensten gehad. Er is hiervoor reeds gesproken over hetgeen hij in dit opzicht heeft gedaan voor het openbaar lager onderwijs. Maar ook het voortgezet onderwijs had zijn

¹ Deze gesprekken hadden een bijzondere aanleiding. Gedurende de eerste jaren van mijn werkzaamheid op de Venlose gemeentesecretarie had ik met Van Rijn slechts oppervlakkige kontakten gehad. Dit werd geheel anders in 1914 na het uitbreken van de wereldoorlog. Ik kreeg toen verschillende functies, die speciaal met de oorlogstoestand te maken hadden. Daardoor moest ik veel met Van Rijn persoonlijk overleggen. Zo werd ik o.a. belast met het onderhouden van het contact met de plaatselijke militaire kommandant, wat vooral van belang werd nadat Limburg op 29 augustus 1914 evenals enkele andere delen van ons land in staat van beleg was verklaard. Door een en ander was ik tot Van Rijn reeds in een andere verhouding komen te staan dan vroeger het geval was. Doch de bovenbedoelde gesprekken vonden pas plaats, nadat ik op merkwaardige wijze een functie had gekregen, waarin ik een collega van Van Rijn was geworden.

Enige maanden na het uitbreken van de eerste wereldoorlog was in ons land opgericht de Nederlandse Anti-Oorlog Raad (N.A.O.R.). Daarin werkten enige vooraanstaande politici samen met leidende figuren uit de pacifistische beweging, die destijds in ons land haar voornaamste organisatie vond in de vereniging 'Vrede door Recht'. (In het dagelijks bestuur van de N.A.O.R. zaten de rooms-katholiek Mr. D. A. P. N. Koolen, de sociaal-democraat J. H. Schaper, de anti-revolutionair Mr. V. H. Rutgers, de liberalen Mr. H. C. Dresselhuys en F. M. Knobel en de vrijzinnig-democraat Prof. Dr. D. van Embden. Secretaris was een der voormannen van Vrede door Recht, Jhr. Mr. Dr. B. de Jong van Beek en Donk).

De Nederlandse Anti-Oorlog Raad was geen vereniging met leden. Het was een comité met 'medestanders'. Er waren dan ook geen plaatselijke afdelingen. Aanvankelijk kende men slechts plaatselijke vertegenwoordigers. Later zijn er ook plaatselijke en provinciale comité's opgericht.

Nu schreef Mr. De Jong van Beek en Donk een brief aan Van Rijn met de vraag, of hij samen met schrijver dezes als vertegenwoordiger voor Venlo zou willen optreden. (Dat dit verzoek ook tot mij werd gericht, was een uitvloeisel van het feit, dat ik de secretaris was van de Venlose afdeling van Vrede door Recht.) Van Rijn kon aan Mr. de Jong van Beek en Donk, die hij ook persoonlijk kende, niets weigeren. Want deze – een bekwaam jurist, die destijds referendaris bij het Ministerie van Justitie was, en die tussen de eerste en de tweede wereldoorlog grote bekendheid zou krijgen als correspondent van de Nieuwe Rotterdamse Courant in Genève – was ook de schrijver van een bekend boek. Met dit boek – *De Praktijk der Woningwet* – hebben wij reeds kennis gemaakt in hoofdstuk iv. De naam van Van Rijn werd er enkele keren in genoemd. Het lag altijd in de rechterbovenhoek van zijn bureau, met bladwijzers bij de bladzijden, waarop de naam Van Rijn voorkwam. Van Rijn antwoordde dus bevestigend op het verzoek van mr. de Jong van Beek en Donk en liet mij toen bij zich komen. Hij zeide volkomen met de Nederlandse Anti-Oorlog Raad te sympathiseren, maar te oud te zijn om er zelf veel aan te doen. Hij gaf mij raadgevingen voor te voeren acties en zo kwamen wij tot gesprekken van geheel andere aard dan ik tot dusverre met hem had gevoerd.

voortdurende aandacht. Zoals eveneens reeds is vermeld, was hij de stuwkracht bij de oprichting van een ambachtsschool door een particuliere vereniging, waarvan hij vele jaren voorzitter is geweest. Hij zorgde er voor, dat twee bestaande instituten, de burgeravondschool en het tekeninstituut, werden gemoderniseerd en een betere behuizing kregen. Hij nam het initiatief tot oprichting van een uit sociaal oogpunt uiterst belangrijke onderwijsinrichting: een handelsavondschool. Hij heeft met sukses geijverd voor de uitbreiding van de rijkshogere burgerschool met driejarige cursus tot een vijfjarige cursus.

Ook het bibliotheekwezen had zijn warme belangstelling. Hij zou zeker graag een gemeentelijke bibliotheek hebben opgericht, doch hij beseftte dat dit geen haalbare zaak was. Maar hij heeft bevorderd, dat zowel een rooms-katholieke als een protestantse bibliotheek financiële steun van de gemeente kregen.

Een zwak punt van Van Rijn was echter alles, wat de kunst betrof. De esthetische kant van het leven was hem vrijwel vreemd. Hij had geen belangstelling voor muziek of beeldende kunst, niet het minste gevoel voor het belang van monumentenzorg en had vermoedelijk, hoewel ik dit niet geheel zeker weet, ook geen belangstelling voor bellettrie en toneel. Uit sommige van zijn uitingen zou men opmaken, dat hij wel gevoel had voor natuurschoon.

Met dit manco van Van Rijn hebben wij reeds kennis gemaakt in hoofdstuk iv, bij de geschiedenis van de bebouwing van het voormalige cavalerie-terrein. Een ander uitvloeisel daarvan was, dat voor de bevordering van de kunst niet veel van hem kon worden verwacht.

Er zijn enkele dingen, die met het bovenstaande in tegenspraak schijnen te zijn: het feit, dat Van Rijn in 1908 het voorstel heeft gedaan tot stichting van een concertgebouw (dat met op drie na algemene stemmen werd verworpen); de belangstelling die hij had voor de door de beide plaatselijke muziekgezelschappen te geven openlucht-concerten en tenslotte het voorstel, dat hij in 1910 heeft gedaan tot oprichting van een muziekschool met stedelijk muziekkorps¹. (Ook voor dit voorstel vond hij in de raad geen steun).

Toch lijkt mij deze tegenspraak slechts schijn. Van Rijn was zeer overtuigd van de noodzaak van ontspanning en hij bevorderde gaarne

¹ Gemeenteblad 279.

alle gelegenheden daarvoor. Dit onder voorwaarde, dat zij uit hygiënisch oogpunt aanbevelenswaardig waren en in elk geval uit dat oogpunt geen bezwaren opleverden. Zijn belangstelling voor het concertgebouw gold daarom niet de kunst, maar de recreatie in een gebouw, dat aan de eisen der hygiëne voldeed. Hetzelfde was het geval met de openlucht-concerten, die afwisselend werden gegeven door het Philharmonisch Gezelschap en de Fanfare. Deze waren daartoe verplicht op grond van een subsidie, dat zij van de gemeente kregen. De daarbij geleverde artistieke prestaties lieten Van Rijn koud, maar hij vond het bijwonen van de concerten een gezonde ontspanning. Daarom hield hij zich daarmee altijd persoonlijk bezig. Hij stelde de roosters voor de concerten altijd zelf op.

Men zal echter geneigd zijn te vragen: moet het voorstel tot oprichting van een gemeentelijk orkest en een gemeentelijke muziekschool dan toch niet als een uiting van zijn belangstelling voor de toonkunst worden gezien? Ik meen dat dit niet het geval is. Voor zover hij zelf in dit voorstel was geïnteresseerd, ontsproot m.i. zijn belangstelling voor het orkest aan het verlangen om voor de door hem gewenste ontspanning niet van de partikuliere organisaties afhankelijk te zijn¹. En wat de muziekschool betreft, daarin lag voor hem zeker een element van volksontwikkeling.

In welke mate moet een bestuurder beschikken over de specialistische kennis van de takken van dienst, waarover hij het bestuur moet voeren? Om dit te verduidelijken: moet de burgemeester of de wethouder, die de portefeuille van onderwijs beheert een specialiteit zijn op het gebied der pedagogiek, zijn collega voor de financiën een financiële specialist en de beheerders van de portefeuilles voor de openbare werken en de bedrijven ingenieurs zijn? Of is het voldoende, dat zij beschikken over zodanige kennis van hun ambtsterrein, dat zij met de onder hen ressorterende 'gespecialiseerde' funktionarissen van gedachten kunnen wisselen en hun adviezen kunnen begrijpen? Ik aarzel niet om mij in de laatste zin uit te spreken. Wanneer de bestuurder tevens vakspecialist wil zijn, dan loopt hij het gevaar zijn eigen technische

¹ Hij ergerde zich in hevige mate aan het feit dat soms een door hem gewenst concert niet kon plaats vinden, omdat op de daarvoor aangewezen dag een aantal leden van het muziekgezelschap moest spelen op de kermis in een der omliggende dorpen.

oordeel te laten praevaleren boven dat van de als regel veel beter op de hoogte zijnde technische funktionaris. Bovendien loopt hij het gevaar het technische aspekt niet op de juiste wijze te vergelijken met bijv. het financieel aspekt. De combinatie bestuurder-specialist en zeker die van burgemeester-specialist is daarom in het algemeen niet gewenst. Er is echter één uitzonderingsgeval: wanneer er in een bepaalde periode in een gemeente een arbeidsgebied is, dat van zó overwegende betekenis is, dat daaraan bij het gemeentelijk beleid in de eerste plaats aandacht moet worden geschonken. In zulk een geval kan het voor de gemeente van grote waarde zijn, indien het een burgemeester heeft, die de desbetreffende portefeuille met zodanige deskundigheid kan beheren, dat hij zowel in het College van Burgemeester en Wethouders als in de gemeenteraad er voor kan waken, dat alles wat tot dit belangrijke gebied behoort, de verzorging krijgt, die het verdient. Een burgemeester, die er voorts voor kan zorgen, dat het gehele gemeentelijke beleid geïntegreerd wordt gevoerd uit dit leidende gezichtspunt.

In dit uitzonderingsgeval nu verkeerde Venlo in het begin van deze eeuw; aan deze eis voldeed Van Rijn. Verbetering van de hygiënische omstandigheden van Venlo was toen het alles overheersende probleem van de Venlose gemeentepolitiek en Van Rijn, het is in de vorige hoofdstukken duidelijk geworden, beschikte op dit gebied over een grote specialistische deskundigheid.

Het is voor een bestuurder van groot belang een zekere juridische scholing te hebben. Hoewel besturen zeker niet alleen bestaat in de uitvoering van wetten of verordeningen, spelen deze daarbij toch een uiterst belangrijke rol. Men kan niet zeggen, dat Van Rijn voldoende juridisch geschoold was. Op juridisch gebied liet hij wel eens een steek vallen, waarvan in hoofdstuk I een voorbeeld is gegeven. Evenwel moet men grote bewondering hebben voor de wijze, waarop hij zich snel in een nieuwe wet als de Woningwet heeft ingewerkt en voor het begrip, dat hij bij de uitvoering van die wet heeft getoond.

Er zijn vele onderwerpen van gemeentelijke zorg, die alleen door intercommunale samenwerking behoorlijk behartigd kunnen worden.

Van Rijn is nooit als een bevorderaar van de intercommunale samenwerking opgetreden. In één geval, de stoomtram Venlo-Maasbree-Helden, is hij er niet aan ontkomen. Deze zaak, die reeds vóór zijn burgermeesterschap hangende was, heeft hij wel gesteund, omdat hij zoals reeds meermalen is vermeld, een groot voorstander was van uitbreiding van het verkeersnet. Maar de samenwerking met de gemeentebesturen van Maasbree en Helden ging hem niet van harte.

Van een intercommunaal bouw- en woningtoezicht toonde hij zich een tegenstander, zoals in hoofdstuk iv is vermeld. Er zou aanleiding zijn geweest om te komen tot intercommunale samenwerking voor de drinkwatervoorziening en voor de elektriciteitsvoorziening. Hij heeft er nooit het initiatief toe genomen.

De tegenzin van Van Rijn op dit gebied schrijf ik in de eerste plaats toe aan het weinige vertrouwen, dat hij had – wellicht niet ten onrechte – in de bekwaamheid en de bestuurskracht van verschillende gemeentebesturen in zijn omgeving. Hij liet zich daarover soms heel kritisch uit. Het moet hem, die de Woningwet zo voortvarend tot uitvoering bracht, bijvoorbeeld bijzonder geërgerd hebben, dat in de toen reeds niet zo kleine, immers meer dan 7.000 inwoners tellende gemeente Maasbree, de gemeenteraad in gebreke bleef een bouwverordening vast te stellen, zodat dit tenslotte overeenkomstig de Woningwet door Gedeputeerde Staten moest geschieden.

Een andere oorzaak voor zijn terughoudendheid op het gebied van de intercommunale samenwerking zal ongetwijfeld moeten worden gezocht in zijn hierboven gesignaleerde autocratische inslag. Ook voor de intercommunale samenwerking op nationaal niveau voelde Van Rijn niets. Toen in 1912 de Vereniging van Nederlandse Gemeenten werd opgericht, werden Maastricht en Roermond lid, maar Venlo hield zich overeenkomstig het advies van Van Rijn afzijdig. Rotterdam deed ook niet mee, dat was voor hem tevens een belangrijk argument¹.

¹ Venlo is eerst eind 1919 lid geworden krachtens een besluit, dat de gemeenteraad tegen zijn zin heeft genomen. (In dit opzicht volgde Venlo weer Rotterdam, waar in dezelfde tijd de raad ook tot toetreding besloot; zulks tegen de zin van burgemeester Zimmermann, die altijd tegenstander van de v.n.g. is gebleven). Toch moet men Van Rijn hierover niet te sterk bekritisieren. De Vereniging van Nederlandse Gemeenten was volgens de bij de oprichting in 1912 vastgestelde statuten gedoemd om een zwak lichaam te blijven. Men had nl. – ten onrechte hierin het voorbeeld van de Deutsche Städtetag volgende – het lidmaatschap beperkt tot gemeenten met meer dan 10.000 inwoners. Pas toen na de in 1917 plaatsgevonden fusie met de Vereniging van kleine

Bron : Gemeente-Archief Venlo

10. Monument voor Burgemeester van Rijn in het Wilhelminapark te Venlo.

Van enkele van de persoonlijke eigenschappen van Van Rijn, nu eens van positieve, dan weer van negatieve aard, is in het vorenstaande reeds melding gemaakt. Zijn geweldige werkkraft, zijn snel tempo van werken en zijn terstond reageren op nieuwe ontwikkelingen zijn reeds in vorige hoofdstukken meermalen gedemonstreerd. Ik zou hier nog aan willen toevoegen zijn algehele toewijding aan de taak, die hij had te vervullen en zijn grote liefde voor de stad Venlo en haar inwoners.

Als men nu op grond van al het voorgaande, waarbij de lof niet aan Van Rijn is onthouden, maar de kritiek hem ook niet is gespaard, tot een objectief eindoordeel wil komen over de magistraat Van Rijn, dan kan dit geen ander zijn dan het volgende: In de omstandigheden, waarin Venlo aan het begin van deze eeuw verkeerde, had deze gemeente in 1900 moeilijk een betere burgemeester kunnen krijgen dan Van Rijn voor haar is geweest.

Als, wat nu toch wel als zeker mag worden beschouwd, het vooral aan Mgr. Dr. W. H. Nolens te danken is geweest, dat Van Rijn tot burgemeester werd benoemd, dan heeft deze daarvoor reeds het standbeeld verdiend, dat hij heeft gekregen in het door Van Rijn in zijn plaatsbeschrijving genoemde 'lief plantsoen buiten de Gelderse Poort.'

stedelijke en plattelandsgemeenten deze grens was vervallen, kon de Vereniging van Nederlandse Gemeenten tot ontwikkeling komen. In 1919 was dit in zodanige mate het geval, dat de betekenis van het lidmaatschap ging doordringen, niet alleen tot de gemeenteraad van Venlo, maar zelfs ook tot de Venlose burgerij. Van Rijn was toen blijkbaar te oud om zijn eenmaal ingenomen standpunt te herzien.

De toetreding van Venlo tot de Vereniging van Nederlandse Gemeenten heeft een merkwaardig verloop gehad. Het initiatief daartoe is uitgegaan van de Venlose consumentenvereniging. Deze zond in 1919 een adres aan de gemeenteraad, waarin de toetreding werd bepleit. Als argument daarvoor werd gebruikt, dat de Vereniging van Nederlandse Gemeenten zoveel deed in het belang van de consumenten. Dit sloeg op de beschikbaarstelling door deze Vereniging van goedkope schoenen en op andere commerciële activiteiten van haar, die een prijsdrukkende werking hadden. Het raadslid Fetter heeft het adres van de consumentenvereniging ondersteund, maar Van Rijn wilde de zaak uitstellen. Op zijn voorstel werd besloten het adres bij de begroting te behandelen.

Op wonderlijke wijze komt het probleem van de toetreding dan weer ter tafel. Er bestond in de gemeenteraad verschil van mening over de wijze, waarop het voormalige cavalerie-terrein moest worden geëxploiteerd. Moest de grond worden verkocht of in erfpacht worden uitgegeven? De Commissie voor Openbare Werken, die hierover moest adviseren, stelde voor over de aan de uitgifte in erfpacht verbonden problemen advies te vragen aan de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. Dit impliceerde, dat Venlo lid werd van deze vereniging, waartoe dan ook op 3 december 1919 werd besloten.

Samenvatting

Dit boek beschrijft de hygiënische denkbeelden van de apotheker-hygiënist H. B. J. van Rijn (1841-1928). Deze ideeën stonden onder invloed van de Duitse hygiënist Von Pettenkofer, wiens geschriften hij uitvoerig bestudeerd had. Het geeft een overzicht van zijn praktische werkzaamheid op hygiënisch gebied, in het bijzonder op dat der milieu-hygiëne.

Zijn zwakke gezondheid bracht Van Rijn er toe grondig studie te maken van de in het midden van de vorige eeuw voor het eerst wetenschappelijk gefundeerde gezondheidsleer. Een tweede aanleiding tot deze studie was de omstandigheid, dat hij zich in 1865 als apotheker vestigde in Venlo, waar de hygiënische toestanden destijds buitengewoon slecht waren.

Van Rijn werd in 1885 benoemd tot secretaris van de in dat jaar ingestelde Venlose gezondheidscommissie. In die functie onderzocht hij in enkele jaren alles wat er in Venlo op het gebied van de volksgezondheid te onderzoeken viel. Hoewel de rapporten, die de gezondheidscommissie op grond daarvan aan het gemeentebestuur uitbracht, niet veel resultaat hadden, was het werk van Van Rijn echter niet vruchteloos geweest.

Van de resultaten van zijn vele onderzoekingen kon hij een nuttig gebruik maken, toen in 1886 het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen een prijsvraag uitschreef, die tot onderwerp had: 'Een geneeskundige plaatsbeschrijving van een stad in Nederland met tenminste 10.000 inwoners.' Van Rijn zond op deze prijsvraag in 1888 een antwoord in, waarvoor hij in 1889 een loffelijk getuigschrift ontving.

Zijn hygiënische denkbeelden legde Van Rijn neer in enkele geschriften en voordrachten. Daaruit kan men zien, dat hij een goed leerling was van de hygiënische school, waarin hij was gevormd, die van de grondlegger der gezondheidsleer Pettenkofer. Maar ook wordt daaruit duidelijk, dat hij ten aanzien van verschillende hygiënische problemen zijn tijd ver vooruit was.

Inmiddels was Van Rijn lid geworden van de Venlose gemeenteraad, die hem in 1899 tot wethouder benoemde. Toen in 1900 de burgemeester kwam te overlijden, volgde Van Rijn hem op. Als burgemeester van Venlo, welk ambt hij tot 1921 heeft bekleed, heeft Van Rijn zijn belangrijkste prestaties geleverd. Zijn geneeskundige plaatsbeschrijving werd nu de grondslag voor de volledige sanering van Venlo. Deze was hoog nodig, want bijna alle in de plaatsbeschrijving gesignaleerde misstanden waren in 1900 nog onveranderd.

Van Rijn is er in geslaagd om deze sanering vrijwel geheel tot stand te brengen binnen zijn eerste twee ambtsperiodes als burgemeester, voor een belangrijk deel reeds tijdens de eerste drie jaren van zijn burgemeesterschap. Daarbij bracht hij een aantal zaken tot stand, die voor Nederland een primeur waren.

In het eerste hoofdstuk van dit boek wordt de levensloop van Van Rijn geschetst en wordt een beeld gegeven van het terrein van zijn werkzaamheid: Venlo en de Venlose gemeentepolitiek. Vervolgens wordt in het tweede hoofdstuk een systematische samenvatting gegeven van de hygiënische denkbeelden van Van Rijn, geplaatst in het kader van de wetenschap van zijn tijd. Het derde hoofdstuk geeft de hoofdzaken weer van de geneeskundige plaatsbeschrijving van Venlo waarbij de daarin uitgeoefende kritiek volledig is overgenomen. Tevens is in dit hoofdstuk opgenomen een kritische bespreking van het rapport der jury, die een oordeel over de plaatsbeschrijving heeft uitgesproken. In het vierde hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de maatregelen, die Van Rijn als burgemeester heeft bevorderd om in de hygiënische omstandigheden van Venlo een algehele verbetering te brengen. In het slothoofdstuk geeft de schrijver, die Van Rijn persoonlijk goed heeft gekend, een schets van Van Rijn als magistraat.

Zusammenfassung

In diesem Buche beschreibt der Verfasser die hygienischen Ideen des Apotheker-Hygienisten H. B. J. van Rijn (1841-1928). Diese Ideen standen ganz unter dem Einfluss des deutschen Hygienisten Von Pettenkofer, dessen Werke er ausführlich studiert hatte. Der Verfasser gibt eine Übersicht der praktischen Arbeit von Van Rijn auf hygienischem Gebiete, ins besondere auf dem Gebiete der Milieu-Hygiene.

Van Rijn hatte in seiner Jugend eine schwache Gesundheit und das führte ihn zum Studium der um die Mitte des vorigen Jahrhunderts zum ersten Male wissenschaftlich fundierten Gesundheitslehre.

Ein weiterer Grund zu diesem Studium war ihm die Tatsache, dass er sich im Jahre 1865 als Apotheker in Venlo niederliess, in welcher Stadt die hygienischen Zustände damals ausserordentlich ungünstig waren.

Im Jahre 1885 wurde Van Rijn zum Geschäftsführer des lokalen Gesundheitsausschusses ernannt. In dieser Tätigkeit entwickelte er eine grosse Aktivität und untersuchte in wenigen Jahren alles was in Venlo auf dem Gebiete der Volksgesundheit nur zu untersuchen war. Auf Grund dieser Untersuchungen verfasste der Ausschuss verschiedene Gutachten, die bei der Gemeindeverwaltung meistens ohne Erfolg blieben.

Trotzdem war diese Arbeit nicht umsonst, denn Van Rijn benutzte diese Untersuchungen für eine ausführliche Preisarbeit, die er im Jahre 1888 dem 'Provinciaal Utrechtsch Genootschap für Kunst und Wissenschaft' anbot als Antwort auf eine Preisausschreibung in der verlangt wurde eine medizinische Ortsbeschreibung einer niederländischen Stadt von mindestens 10.000 Einwohnern. Die Schrift

wurde mit einer Ehrenurkunde ausgezeichnet im Jahre 1889.

In verschiedenen Schriften und Vorträgen propagierte Van Rijn seine Ideen. Sie zeigen nicht nur dass der Altmeister der Gesundheitslehre Von Pettenkofer grossen Einfluss auf ihm geübt hatte, sondern auch, dass er auf dem Gebiete der hygienischen Probleme vielen weit voraus war.

Inzwischen war Van Rijn in dem Stadtrat gewählt worden und im Jahre 1899 wurde er Beigeordneter. Im nächsten Jahre wurde er zum Oberbürgermeister ernannt, welches Amt er bis 1921 innehatte. In diesem Amte hat Van Rijn sich besonders verdienstvol bezeugt. Seine 'Medizinische Ortsbeschreibung' diente dabei als Grundlage zur vollständigen Sanierung der Stadt, wo die in dieser Hinsicht ungünstige Lage sich seit 1885 noch kaum gebessert hatte. Van Rijn hat Erfolg gehabt: innerhalb der ersten Jahren seines Bürgermeisteramtes hat er den grössten Teil der ungünstigen hygienischen Lage beseitigt, und in den nächsten zehn Jahren gelang es ihm die Sanierung zum Ende zu führen, wenn auch noch immer weitere Wünsche übrig blieben. Bei dieser Arbeit gelang es ihm vieles zustandezubringen war für die Niederlande erstmalig war.

Im ersten Kapittel dieses Buches wird der Lebenslauf von Van Rijn kurz dargestellt und wird ein Bild gegeben des Gebietes seiner Arbeit: die Stadt Venlo, ihre Verwaltung und ihre Kommunalpolitik. Im zweiten Kapitel folgt eine systematische Zusammenfassung seiner hygienischen Ideen im Rahmen der Wissenschaft seiner Zeit. Das dritte Kapitel enthält das Wesentliche seiner 'Medizinische Ortsbeschreibung', wobei die in jener Schrift ausgeübte Kritik vollständig wiedergegeben ist. Hinzugefügt ist eine kritische Besprechung des Gutachtens der Jury für die Beurteilung der Preisschrift. Das vierte Kapitel enthält eine Uebersicht der Arbeit des Oberbürgermeisters Van Rijn für die vollständige Sanierung der hygienischen Lage in Venlo. Im Schlusskapitel gibt der Verfasser, der mit Van Rijn persönlich bekannt war, ein Bild van Van Rijn als Magistrat.

Résumé

Ce livre décrit les idées sur l'hygiène du pharmacien-hygiéniste H. B. J. van Rijn (1841-1928). Ces idées ont subi l'influence de l'hygiéniste allemand Von Pettenkofer, dont il avait étudié les écrits dans les détails. Il donne un aperçu de son activité pratique dans le domaine de l'hygiène, particulièrement dans celui de la lutte contre la pollution atmosphérique.

La faiblesse de sa santé a amené Van Rijn à étudier à fond l'hygiène qui, pour la première fois, a reçu des bases scientifiques. Une deuxième raison de ces études est le fait qu'il s'est établi pharmacien à Venlo en 1865, où les circonstances hygiéniques étaient des plus mauvaises à cette époque-là.

En 1885 Van Rijn a été nommé secrétaire du conseil d'hygiène de Venlo fondé la même année. Dans ces nouvelles fonctions il a étudié en quelques années tout ce qu'il y avait à examiner à Venlo dans le domaine de la santé publique. Bien que les rapports faits à la municipalité par le conseil d'hygiène, n'aient guère eu de résultats, le travail de Van Rijn n'a pourtant pas été sans effet.

Il a pu se servir utilement des résultats de ses nombreuses recherches, lorsqu'en 1886 la Société provinciale des Arts et des Sciences d'Utrecht a ouvert un concours ayant pour sujet: «Une topographie médicale d'une ville aux Pays-Bas d'au moins 10.000 habitants». En 1888 Van Rijn a envoyé une communication, qui a reçu une mention honorable.

Van Rijn a exprimé ses idées dans quelques écrits et conférences. On peut y voir qu'il a été un bon disciple de l'école de l'hygiène où il avait été formé, celle de Pettenkofer, fondateur de l'hygiène.

Mais il en ressort également qu'il a été fort en avance sur son siècle quant aux divers problèmes de l'hygiène. Entre-temps Van Rijn était devenu membre de la municipalité de Venlo, qui l'a nommé échevin en 1899. A la mort du bourgmestre, en 1900, Van Rijn a été appelé à lui succéder. C'est en tant que Bourgmestre de Venlo, fonction qu'il a remplie jusqu'en 1921, que Van Rijn a fait ses réalisations les plus importantes.

Sa topographie médicale est alors devenue la base pour l'assainissement complet de Venlo. Celui-ci était des plus nécessaires, car presque toutes les anomalies signalées dans la «topographie» existaient encore en 1900.

Van Rijn a réussi à réaliser presque entièrement cet assainissement pendant les deux premières périodes de son règne de bourgmestre, pour une grande part déjà pendant ses trois premières années de fonctions. Il a alors réalisé un certain nombre de choses faites pour la première fois aux Pays-Bas.

Dans le premier chapitre de ce livre on esquisse la carrière de Van Rijn et on décrit le champ de ses activités: Venlo et la politique municipale de Venlo. Puis au deuxième chapitre on donne un résumé systématique de ses idées sur l'hygiène, placées dans le cadre scientifique de son époque. Le troisième chapitre résume les points les plus importants de la topographie médicale de Venlo, où la critique qui s'y trouve est complètement reprise. En outre un compte rendu critique du rapport du jury, qui a jugé la topographie a été inséré dans ce chapitre. Dans le quatrième chapitre on trouve un aperçu des mesures que Van Rijn a fait prendre en sa qualité de bourgmestre pour améliorer complètement les conditions d'hygiène de Venlo. Dans le chapitre final l'auteur, qui a bien connu personnellement Van Rijn, dépeint Van Rijn en sa qualité de magistrat.

Index van persoonsnamen

Barneveld, W. van, burgemeester-hygiënist: 46, 47

Beckers, J. H. J., lid Provinciale Staten: 73

Beel, L., veearts: 99

Berger, L., gemeenteraadslid: 30

Berger, H. M., wethouder: 44

Bouwdijk Bastiaanse, F. S. van, medicus: 81

Buffon, comte de (C. L. Leclerc), natuurvorser: 61

Cohen, A. E., grondeigenaar te Arnhem: 126

Conen, C. A., slager: 143

Deutekom, H. van, gemeenteraadslid: 21

Diderot, D., encyclopaedist: 58

Disraeli, B. (Lord Beaconsfield), Brits Premier-Minister: 60

Dresselhuys, H. C., liberaal politicus: 156

Drost, S. F. M., gemeenteraadslid: 43

Drucker, jurist, deskundige op het terrein van de volkshuisvesting: 126

Dubois, V., arts, lid van Provinciale Staten: 11, 45, 73-75

Eberstadt, R., Duits publicist op het gebied van de volkshuisvesting: 126

Embden, D. van, vrijzinnig-democraat, politicus: 156

Faldera, A., Venlose auteur: 8, 16-19

Fetter, Z. Th., inspecteur van de arbeid, gemeenteraadslid: 21, 44, 161

Fokker, A. P., hoogleraar: 57, 62, 101

Gambon, J. L., gemeenteraadslid: 29-31, 132, 143, 144

Goossens, F., wethouder: 29, 130, 132

Greven, H. B., jurist, deskundige op het terrein van de volkshuisvesting: 126

Grinten, L. Th. A. van der, apotheker te Venlo: 4, 5, 15, 55

Grinten, Louis Fzn. van der: 5
Grinten, Louis Jzn. van der: 5
Gunning, J. W., hoogleraar: 88

Haan, R. E., directeur Rijks H.B.S. Winterswijk: 55
Hamm, G., muziekleeraar: 15
Hendriks, Th., gemeenteraadslid: 31
Hendrik, Prins der Nederlanden: 28
Hofman, J. J., hoofdbestuurslid Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der
Pharmacie: 6
Hummel, J., voorzitter Volkskiesvereniging, gemeenteraadslid: 19, 20, 21, 44
Huppertz, P., apotheker: 79

Izmerov, N. F., assistent-directeur-generaal van de Wereldgezondheidsorganisatie: 52

Janknecht, L., arts, gemeenteraadslid: 44
Jenny Weyerman, J. W., deskundige op het terrein van de volkshuisvesting: 135
Jong van Beek en Donk, Jhr. B. de, commentator van de Woningwet: 116, 156

Kan, B. van, aannemer, gemeenteraadslid: 20, 33, 34, 43, 44
Keuller, L. J. E., stadshistoricus van Venlo: 2, 3
Knobel, F. M., liberaal-politicus: 156
Koch, Robert, bacterioloog: 50, 51, 113
Koolen, D. A. P. N., katholiek politicus: 156
Kosmos
Krabbe, H., hoogleraar, deskundige op het gebied van de volkshuisvesting: 133
Krul, W. F. J. M., hoogleraar: 52
Kruseman, J., jurist, deskundige op het gebied van de volkshuisvesting: 126
Kusters, P. W., arts te Wassenberg: 105

Last, C. C. A., hoofdinspecteur van de arbeid: 20
Last, Jef, auteur: 20
Lehman, K. B., Duits hygiënist: 50
Liebig, J. von, scheikundige: 49
Lienders, P. J., gemeentesecretaris van Venlo: 24, 27, 33
Loo, L. van de, gemeenteraadslid: 28, 31, 80, 143
Loghem, J. J. van, hoogleraar: 53
Lubach, D., arts, inspecteur van de volksgezondheid: 108, 109, 112

Marx, Karl: 129
Montgommery, B., maarschalk: 36
Multatuli (E. Douwes Dekker): 58
Muysers, F., gemeenteraadslid: 30

Naegeli, K. W. von, botanicus: 64

Niemeijer, P., medicus, 57, 79
Nolens, Jean, voorzitter Katholiek Kiescomité: 19
Nolens, Mgr. W. H., katholiek politicus: 19, 20, 22, 162
Nouwen, H. J., gemeentesecretaris van Venlo: 27, 33

Opdenoordt, C. T., apotheker te Venlo: 4
Opdenoordt, H. L. H., apotheker te Venlo: 4
Opdenoordt, J. C., apotheker te Venlo: 4, 5
Oudegeest, J., vakbondsleider: 20

Pasteur, Louis, bioloog en scheikundige: 50, 51, 64
Pekelharing, C. A., hoogleraar: 108, 111, 112, 114
Penck, A., geograaf: 49
Pettenkofer, M. von, Duits hygiënist, grondlegger van de moderne gezondheids-
leer: 8, 10, 25, 48, 49-51, 53-55, 57, 64, 66, 67, 87, 90, 117, 118, 163, 164
Post, A. E., hoofdbestuurslid Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der
Pharmacie: 6

Quadekker, E. A. L., directeur slachthuis Nijmegen: 31

Rassaerts, P. H. H., architect, gemeenteraadslid: 20
Regout, E. R. H., Minister van Justitie: 82
Roelard, J., lid Académie Française: 85
Roemer, W. C., echtgenote van H. B. J. van Rijn: 1, 2
Russel, Ch., wethouder van Venlo: 29
Ruys de Beerenbrouck, Jhr. G., Commissaris van de Koningin: 22
Ruys de Beerenbrouck, Jhr. Ch., deskundige op het terrein van de volkshuis-
vesting: 137
Rutgers, V. H., anti-revolutionnair politicus: 156
Rijn, H. B. J. van: passim
Rijn, J. J. L. van, zoon van H. B. J. van Rijn: 2
Rijn, J. H. van, apotheker, zoon van H. B. J. van Rijn: 2, 56
Rijn, H. B. J. van, Veghel, kleinzoon van H. B. J. van Rijn: 7

Schaper, J. H., sociaal-democraat, politicus: 156
Schrijnen, A. M. H. H., apotheker te Venlo: 4, 5
Schrijnen, D. J. C. H., gemeenteraadslid en wethouder: 44, 75, 130-132
Smeets, Ch., gemeenteraadslid: 18
Smith, Adam, economist: 48
Smith, J., emigrant uit Swolgen: 126
Sonnen, P. F., apotheker te Venlo: 5

Thywissen, J., gemeenteraadslid: 30-34, 129, 130, 132, 143
Tolstoi, L., auteur: 85
Trienekens, H. W., wethouder van Venlo: 44

Uyttenbroeck, H. H., stadshistoricus van Venlo: 126

Verlaan, J. A., gemeenteraadslid: 19

Verspyck, H. L., adjunct-inspecteur van de volksgezondheid: 55, 108-112

Walaardt Sacré, H., hoofd militaire luchtvaartdienst: 152

Wefers Bettink, H., hoogleraar: 6

Wienen, J. G., gemeenteraadslid: 44

Wilhelmina, Koningin der Nederlanden: 28

Wintgens, E., arts te Heerlen en nadien inspecteur van het geneeskundig staats-
toezicht: 58

Wolff, L. K., hoogleraar: V

Wolters, W., advocaat te Venlo: 19

Wolters, O., arts, wethouder van Venlo: 44, 45

Wylick, P. van, grondeigenaar: 144

Zielhuis, R. L., hoogleraar: 52

Ziemssen, H. von, Duits hygiënist: 55

Zimmerman, A. R., burgemeester van Rotterdam: 161

Zittel, K. von, president van de Beierse Academie van Wetenschappen: 50

Zijlstra, J., lid van de Volkskiesvereniging, gemeenteraadslid: 19, 20, 130-132

MAASLANDSE MONOGRAFIEËN

1

Dr. M. G. Spiertz

MAASTRICHT IN HET VIERDE KWART VAN DE ACHTTIENDE EEUW

2

Dr. Remigius Dieteren O.F.M.

GRONDBELEID EN VOLKSHUISVESTING IN DE MIJNSTREEK

3

Dr. J. M. Gijzen

NIKOLAUS HEYENDAL (2 delen)

4

Drs. J. F. R. Philips, Drs. J. C. G. M. Jansen, Drs. Th. J. A. H. Claessens
GESCHIEDENIS VAN DE LANDBOUW IN LIMBURG 1750-1914

5

Dr. P. Th. van Beuningen

WILHELMUS LINDANUS ALS INQUISITEUR EN BISSCHOP

6

Dr. E. Roebroek

HET LAND VAN MONTFORT

7

J. Koreman

DE STADSREKENING VAN MAASTRICHT OVER HET JAAR 1399-1400

8

Dr. J. M. Gijzen

JOANNES AUGUSTINUS PAREDIS (1795-1886)
BISSCHOP VAN ROERMOND
EN HET LIMBURG VAN ZIJN TIJD

9

Dr. Jean Baerten

HET GRAAFSCHAP LOON (11e-14e EEUW)

10

A. H. Paape

DONKERE DAGEN

11

Dr. Mr. H. H. E. Wouters

GRENSLAND EN BRUGGEHOOFD

12

Dr. C. van den Berg

H. B. J. VAN RIJN, BURGEMEESTER VAN VENLO,
PIONIER DER MILIEUHYGIËNE